KATONA IMRE

A MAGYAR KUBIKOSOK ÉLETE

HAZAFIAS NÉPFRONT, 1957

Kiadja a Hazafias Népfront Országos Irodája
Felelős kiadó: Barati József
Megjelent 1957 őszén, 5 000 példányban

14219. Franklin-nyomda Budapest, VIII., Szentkirályi utca 28.
Felelős: Vértes Ferenc

ELŐSZÓ

> „Minden munkás előtt tisztelettel hajtom meg a fejem; de a tiszamenti kubikosok előtt levett kalappal haladok végig..."
>
> [Jókai Mór: Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képben VII., Magyarország II. köt. Bp. 1891. 56. 1.]

Az egyszerű emberek életét és történetét még ma sem ismerjük eléggé, pedig ők a társadalmi fejlődés igazi mozgatói. A munka névtelen történelmi hősei a magyar kubikosok is, akik az utolsó száz évben szinte egy új hazát hódítottak el a vizektől. Történelmi fontosságú szerepükhöz képest nagyon is keveset írtak eddig róluk, ideje már ezt a hosszú idő alatt felgyülemlett adósságot törleszteni.

Hét esztendővel ezelőtt azzal a szándékkal fogtam neki a munkának, hogy könyvet írok róluk. 1950-től 1956-ig hosszú heteket töltöttem közöttük, hogy életük és történetük minden apró részletével megismerkedjek. E gyűjtőmunkám során elsősorban a kubikosok „őshazáját", Csongrád megyét kerestem fel: Csongrád, Szentes, Szegvár, Mindszent, Hódmezővásárhely és Szeged voltak állomáshelyeim, de alkalmankint másutt is végeztem kiegészítő gyűjtéseket. Az így összegyűjtött szóbeli emlékanyagot írásos vagy nyomtatott forrásokból egészítettem ki, s valóban több kötetre való kézirat halmozódott össze. Formába öntéséhez még nagyon sok időre lenne szükség, ezért helyesebbnek látszott ezzel a rövidebb tanulmánnyal kezdeni, amely azonban változatos és nehéz életsorsuk minden lényeges oldalát megmutatja.

Ezt a tanulmányomat az arra legilletékesebbek már „jóváhagyták", ti. felolvastam a csongrádi kubikosok előtt, akik között legtöbbet gyűjtöttem. De talán szélesebb érdeklődésre is számot tarthat, hiszen a kubikosság sajátos nemzeti kincsünk, az angol *navvy* vagy *pick-man* (kubikos, csákány-ember) vagy az olasz *bracciante* (földmunkás, kétkézi munkás) a sok hasonlóság

mellett is valami egészen mást jelent! A kubikos épp olyan mértékben magyar, mint amennyire nincs párja a világon az általuk elvégzett nagyszabású munkáknak sem.

Ezzel a könyvvel az a célom, hogy a magyarság életének egyik „fehér folt"-ját, történelmi-társadalmi fejlődésének egy eddig alig ismert részletét tudományos rendszerességgel „felfedezzem", ill. feldolgozzam. A felszínes látszat ellenére is a az igazság, hogy a kubikosokat nem ismertük eléggé, s ők sem voltak teljes tudatában munkájuk fontosságának.

„Felfedező" és feldolgozó utamon a legjobb iránytűm volt *Kiss Lajos* kitűnő leírása. De ezenkívül is, munkámat különféle szakintézmények ösztöndíjjal, gyűjtőpénzzel támogatták, néprajzkutató kartársaim pedig szakmai segítségükkel. Itt is köszönetet mondok e sokféle segítségért.

Legfőbb hálám azoké a kubikosoké, akikkel sokszor órákhosszat elbeszélgettem és akik nem várt érdeklődéssel kísérték munkálkodásomat. Náluk nélkül ez a könyv soha meg nem íródott volna. Éppen ezért róluk és elsősorban nekik írtam e könyvecskék hogy megismertessem őket és hogy jobban megismerjék önmagukat. Büszkék lehetnek munkájukra, mi pedig büszkék lehetünk rájuk!

I
A MAGYAR FÖLDMUNKÁK TÖRTÉNETE

Középkor

A földmunkák szakmai hagyományai távoli történelmi korokba nyúlnak vissza. A nagy ókori birodalmak *rabszolgái* már évezredekkel ezelőtt hatalmas földtömegeket mozgattak meg az útépítések, ármentesítések, lecsapolások és más munkálatok során. Ma is bámulatba ejtenek bennünket e régi földlétesítmények emlékei: az egyiptomi és mezopotámiai öntözőberendezések, a kínai csatornák és gátak stb. Indiában máig fennmaradt a régi földkitermelő rabszolgák, az ún. *ásók* (út- és földmunkások) kasztja[1].

Hazánkban a rómaiak építettek nagyszerű út- és erődrendszert. Hajózhatóvá tették a Siót s ezenkívül próbálkoztak a Vaskapu szabályozásával is. Alkotásaikat a népvándorlás hullámai nagyrészt elsöpörték, a különböző nomád népek viszont saját védelmükre erős földsáncokat és földvárakat építettek. A honfoglaló magyarság ezt a várépítési technikát fejlesztette tovább: a sík területen épített földvárakat vizes sáncárok övezte, a várfal két sor földbevert cölöp közé döngölt föld volt, a cölöpöket legtöbbször vesszővel is befonták és sárral tapasztották. Ilyen *hímüs* (fonott) kerítés vette körül a belső épületeket is[2]. E földváraknak a török hódoltság idején nőtt meg igazán a jelentőségük.

A békés célzatú középkori földmunkák az állandó letelepedésre és a földművelő életmódra való áttéréssel párhuzamosan fejlődtek, de nem az árvédelem, hanem a halászat és a közlekedés céljait szolgálták elsősorban. Fokozatosan kiépültek a földutak, gátak,

[1] G. NAGY PIROSKA: Dél- és Délkelet-Ázsia népei. [Egyetemi jegyzet a néprajzszakos hallgatók számára.] Bp. 1954. 22. l.
[2] MÉSZÖLY GEDEON: Szótörténet-munkatörténet. = *Ethnographia*, 65. évf. [1954], 1—2. sz. 69—75. l.

töltések; mesterséges halastavakat létesítettek, a vízimalmok számára malomgátakkal duzzasztották fel a vizeket, és gátak, csatornák segítségével folyt valamelyes árvédelem is. Már 13. századi oklevelek említik a Rábának ösztörükkel (rekeszték, part, gát) történt szabályozását és tudunk a Csallóközt, Szigetközt védő vesszőfonatos gátakról, valamint a Poprád folyó medrének megváltoztatásáról is. A Duna nemzetközi víziútnak számított, s jelentőségének megfelelően a központi törvényhozás is nagy figyelmet szentelt neki: az 1569. évi nagy árhullám levonulása után pl. külön törvénycikk intézkedett a csallóközi gátak kijavításáról, de gyakran emlegették a Csepel szigeti és más Pest megyei dunai gátrendszereket is. Ez időben a tiszai árvédelem még másodrendű kérdés volt[3].

A nagyon különböző középkori földmunkákról összefüggő leírások híján nem tudunk bővebbet, jóformán csak az oklevelek és a nyelvemlékek szűkszavú tudósítására vagyunk utalva, de valamelyest ezekből is kibontakoznak a régi földmunkálatok körvonalai[4].

A földmunkákkal kapcsolatos régi magyar szókincs sok részletkérdésre fényt vet. Meglepően fejlett lehetett pl. a gátépítés: ismerték a *gát* (1224), *gátfő* (1244), *gátvég* (1349), *kisgát* és *ógát* (1460), *két gát köze* (1342), valamint a *földgát* (1364), *vesszőgát* (1399) és *malomgát* (1478) fogalmakat. (A szilárdabb *kőgát* viszont az 1700-as években fordul elő először.) A gáttal nagyjából egyértelmű *töltés* szóval elég későn (1519-ben) találkozunk. A gátak helyét *irtot*ták (1544), majd *megépít*ették (1533), s volt valamiféle *gátkotrás* (1508) is, de ennek módját nem ismerjük közelebbről.

Hasonlóan gazdag az árkokra, csatornákra és mesterséges medencékre vonatkozó középkori szókincs is: *árok* (11. század), *ásvány* (1145, mesterséges meder értelemben), *ásványtó* (1261), *ásott patak* (1466) fordulnak elő legkorábban, majd a középkor végén a fejlett csatornahálózatra vonatkozó gazdag szókincs: *csatorna*, *ásoványcsatorna*, *vízeresztő* és *vízfogó csatorna* (1550 körül) stb. A 16. századtól kezdve említenek *zsilip*eket (a mai csatorna értelemben) és *zúgó*kat (a mai zsilip értelemben) is. E sokféle

[3] Ahol külön nem tüntetem fel, ott a földmunkák történetére vonatkozó adatokat a következő művekből vettem: a) Kaán Károly: Alföldi kérdések. Erdők és vizek az Alföld kérdéseiben. Bp. 1939. b) *A magyar vízimunkálatok története.* Bp. évszám nélk. Kiadja a Földmívelésügyi Minisztérium. A középkorra és az újkor elejére vonatkozólag Belényesy Márta és Cs. Katona Imre egészítették ki az adatokat. Szívességüket ezúton is köszönöm.

[4] A szótörténeti adatokat a) Szarvas Gábor—Simonyi Zsigmond: Magyar Nyelvtörténeti Szótár. I—III. köt. Bp. 1890—1893. és b) Szamota István—Zolnai Gyula: Magyar Oklevélszótár. Bp. 1902—1906. c. munkákból vettem. A szó utáni zárójelben az *első* előfordulás időpontját közlöm.

mesterséges medret és medencét *ás*ták (1317) vagy *árkol*ták (1619). Bizonyosfajta specializálódás is kialakulhatott, mert a régi oklevelekben ilyenfajta foglalkozásnevekkel találkozunk: *kútásó* (1265), *tóásó* (1482), *agyagásó* (1400) és *földmetélő* (1413).

A földmunkák során használt szerszámokra is legtöbbször csak a puszta szavakból tudunk következtetni. Az adatokból kiderül, hogy nem az ásó volt a főeszköz, hanem a *kapa*, amellyel ásni is tudtak, amint egy 1520-ból való forrás említi. (Az ásókapa különben még a hivatásos kubikosok kezén is megvolt jónéhány évtizedig.) A kapa után fontossági sorrendben a *lapát* (1490) következett. A legtöbb egyszerű *falapát* (1535) lehetett, de tudunk külön *sátorásó lapát*ról (1556) és a bizonytalan redeltetésű *császárlapát*ról (1597) is. *Ásó*ról (1490) aránylag ritkán történik említés, a *csákány*t (1277) pedig inkább katonák és mesteremberek használták, amint a *hegyes csákány* (1566) és a *kővágó csákány* (1566) elnevezések is mutatják.

A földhordásra vonatkozó szakkifejezések sokkal későbbiek, mint a földmunkák, létesítmények és szerszámok szókincse, a 16—17. századtól kezdve kerülnek csak elő. A *taricska-talicska-tolótalicska* (1538) földszállításra is szolgált (1588). Meglepően korán feltűnik a kubikoshám vagy nyakló őse: a *nyakba akasztott kötél* (1643) és a *hordozó szíj* (1685). Ez időkből említik a két rúdra szegelt, két ember által cipelt földhordó *tarágly*át vagy *targoncát* is, de mindezeknél általánosabb volt a *szekér*fuvar, valamint a közönséges *fateknő* és *vesszőkosár* használata.

A középkori földmunkákat többnyire jobbágyok végezték, bár bizonyos esetekben kötelező volt a nemesség részvétele is. A földutak, gátak, csatornák stb. építése és tisztogatása egy-egy *faluközösség* dolga volt, amelyben *portánkint* (házankint) vettek részt a jobbágyok kézi vagy igás robottal (ingyenmunkával), a nemesség inkább építőanyagot és fuvart bocsátott rendelkezésre. Sok pörpatvar származott viszont abból, hogy a nemesség minduntalan kivonta magát e kötelezettségek alól: Nádasdy Ferenc kapuvári uradalmának udvarbírája panaszolja pl., hogy a Csapodon lakó sármelléki nemesek vonakodnak töltésmunkát végezni, s ezért büntetésül vámmentességük felfüggesztésével fenyegetődzik.

A kisebb helyi földmunkáknál jóval nagyobb erőfeszítést és szervezettséget igényelt az árvédelem, amelyhez nem volt elegendő egy-két falu munkaereje. A 11—12—13. században még a feudális széttagoltságnak megfelelően egymástól eléggé elszigetelten folyt az árvédelmi munka: egyes faluközösségek, birtokosok vagy helyi hatóságok maguk gondoskodtak a folyók öblözeteinek gáttal való elzárásáról, legfeljebb egy-egy nagyobb árvíz idején mozgósították

a megyék parti lakosságát. A 15. századtól kezdve e munkák szervezettebbekké váltak: számos törvényhatósági és megyei intézkedés foglalkozik a védőgátak kiépítésének, javításának és felügyeletének kérdéseivel. Zsigmond király 1426. évi rendelete a dunai árvédelmi töltések építésére vonatkozólag is kimondja a jobbágyság és nemesség kötelezettségét. Ez a királyi rendelet elvben évszázadokon át érvényben volt, a gyakorlatban viszont jóformán csak jobbágyi ingyenmunkát vettek igénybe. Nemegyszer kénytelenek voltak az árvédelmet királyi biztosokra bízni, hogy a kirótt költségek behajtásáról és a szükséges munkaerő kiállításáról megfelelően gondoskodhassanak.

A török hódoltság

A török hódítók megjelenésével a békés célú árvédelmi, útépítési és egyéb földmunkák mintegy három évszázadra háttérbe szorultak, s megnőtt a várvédelem fontossága[5]. Évszázadokra csatatérré vált az ország, minden fontosabb helyet igyekeztek újból és újból megerősíteni. Különösen lázas tevékenység folyt mindig a végvárak vidékén.

A nagyobb várak általában három részre tagozódtak: a legkülső volt az ún. *latorkert* vagy *huszárvár*, amelyet karókerítés övezett s egy vagy több kapuval volt ellátva. Itt tartózkodott a mozgékony lovasság. Középütt volt a *magyar módra* épült *külső vár* vagy *palánk*, ennél adódott a legtöbb földmunka. A sáncárok partjára két sor *palánkkarót* vagy *járomfát* (cölöpöt) vertek a földbe, lehetőleg vesszővel is befonták és közét a sáncárokból kiemelt földdel tömték ki. A fonott palánkfalat kívül-belül meg is tapasztották. Készítettek még hatalmas földbástyákat is, de a *belső vár* lehetőleg kőből épült.

A várépítéssel járó sokféle munkát a *vártartomány*hoz tartozó jobbágyok végezték; a kőépületek, bástyák, hidak, kapuk és lőrések elkészítése többnyire mesteremberek feladata volt, a nemesség pedig építőanyaggal, fuvarral és más egyébbel volt köteles hozzájárulni. Viszonylag csendesebb időkben *portánkint* (házankint) vagy *füstönkint* (falvankint) hajtottak munkára egy-egy csapat jobbágyot. Megszabták az építőanyagok és eszközök mennyiségét, a munkaidő tartamát stb. Háborús időkben minden épkézláb embert munkára hajtottak. Ugyanazokkal az eszközökkel dolgoz-

[5] A törökkori várépítészetet részletesen tárgyalja TAKÁTS SÁNDOR: A magyar erősségek = Rajzok a török világból, II. köt. Bp. 1915. 1—132. l.

tak, mint a középkorban, de jóval nagyobb mennyiségben használták őket: 1555-ben Kanizsa várához pl. földhordó szekereket és *száz kézentoló talyigát* kértek; 1597-ben Nagymaros községnek az esztergomi vár építéséhez *száz szekér*nél több fát kellett szállítania.

A földmunkákat általában nyáron végeztették, amikor az árvizek és a talajvizek levonultak, a *szegénység* pedig elvégezte a vetést. Szükség esetén azonban forró víz segítségével télen is fontak, sároztak és tapasztottak. A munkások maguk gondoskodtak ellátásukról, de az ellenkezőjére is van adatunk: Kanizsáról írják pl. 1559-ben, hogy „. . . az szegénységnek enniök és inniok kell adnunk, kivel szaporább és istenesb leszen. Az tavvali műnek szaporasága is attól vala, hogy ebéden-vacsorán két-két tál étket adtunk az szegénységnek, és ferestekembe (reggelire) is időközbe bort és kenyeret adunk nekik"[6].

A várépítéshez szükséges fa megszerzése, kivágása, szekerezése és felállítása, valamint a fonás, tapasztás, faltömés, árokásás és elárasztás mind-mind a *szegénység* dolga volt. A nagy tömegekben felhajtott jobbágyokat bizonyos munkamegosztásra szorították: „. . . a munkások egy része a régi palánkfalat bontja, a másik rész a lerontott palánk helyébe az újat csinálja, a harmadik a fonást végzi, a negyedik pedig a tapasztással és a sánczok készítésével foglalkozik"[7], írják a szigetvári építkezésekről. A földvárak az állandó harcok és a természeti erők pusztításai következtében örökös javítgatásra szorultak. „Mivel igen gyakran kellett palánkot építeni és javítani, a jobbágyok ugyancsak hamar megtanulták e mesterséget. A 16. századi levelekben gyakran olvashatjuk, hogy egy-egy vár tartományának a népe kitűnően értett a palánképítéshez. Egyik vidék tanult árokásókkal szolgált, a másiknak népe a tapasztáshoz, a harmadiké a felfonyáshoz értett jobban. Híresek voltak Szigetvár vidékének lakói a lövőlyukak fonásában . . . Többször emlegetik egyik-másik községnek kitűnő tapasztó vagy sározó mestereit"[8].

A várépítéshez néha annyi embert felhajtottak, hogy egymást akadályozták a munkában: Szeben várát huzamos időn át ezer munkás építette, a törökök Temesvár megerősítésére 70 falu népét hajtották fel, Pécs erődítésén pedig 5400-an dolgoztak. (1559-ben.) Minél jobban ritkult egy-egy vár körül a jobbágynépesség, annál nehezebb volt az ingyenmunka terhe, amely „. . . még az adónál is súlyosabban nyomta a szegénységet. A megyék és a

[6] TAKÁTS S. id. mű, 22. l.
[7] TAKÁTS S. id. mű, 20. l.
[8] TAKÁTS S. id. mű, 45. l.

községek sajgó fájdalommal, kétségbeesett hangon panaszkodnak az ingyenmunka (gratuitus labor) elviselhetetlen terhe miatt, de hiába. A törvényhozás ugyan szabályozta az ingyenmunkát s világosan kijelölte, melyik megye milyen végházakhoz és kastélyokhoz tartozik szolgálattal; azonban ezzel nem sokat segített a szegénységen. Szükség idején ugyanis mind a két fél fegyverrel hajtotta a népet a munkára... Sokszor megesett, hogy a török és a magyar is egyszerre kívánta az ingyenmunkát, s mind a két fél halállal fenyegette a jobbágyokat, ha nem jönnek a munkára. Máskor meg ha a mieink fölhirdették a falvakat, a török karóbavonással tiltotta a jobbágyokat a munkától... Ha a falvak nem mentek fel a munkára, fegyverrel kényszerítették, sőt fel is égették. A felhirdetésekben rendesen megtaláljuk a tűzzel-vassal való fenyegetést is"[9].

A törökök kiűzése után még egy évszázadnál tovább fennmaradt a déli határőrvidékek közelében a várépítési közmunkakötelezettség, de szervezete megváltozott. Hódmezővásárhely pl. az 1789. évi török háború idején a délvidéki városokban 600 főből álló *sáncásó bandát* tartott, s ezt bizonyos idő elteltével válogatta. A házhelyes gazdák két házhelyenkint adtak egy-egy *gyalogsorost*, a házatlan zsellérek pedig többen összeálltak, s „az őszve vetett Társokkal (voltak) kötelyesek egy Sáncz ásót szerezni". Akikre rá került a sor, szabályos idézőcédulát, ún. *palétát* vagy *polétát* (az olasz *bolletta* = árujegy, cédula szóból) kaptak kézhez. Ilyen módon idézték a jobbágyokat minden egyéb munkára is: árvédelemre, útépítésre, sőt még sáskairtásra is! A *kisbírók* a kocsikat, a *hadnagyok* a szekereket, a *tizedesek* pedig a gyalogsorosokat mozgósították[10].

Az ármentesítések kezdetei

A régi árvédelem és az egyéb tervszerű földmunkák eredményeit a török háborúk semmissé tették, a hódoltság végén „... ezernyi malomgát, zsalló (duzzasztógát), szegyes (halfogó rekesztték) s más efféle akadék állta útját a folyóvizek szabad folyásának. A kinek csikászó rétre, halászó vízre, vagy hajtó erőre

[9] TAKÁTS S. id. mű, 80—81. l.
[10] A hódmezővásárhelyi adatokat részben SZEREMLEI SAMU: Hód-Mező-Vásárhely története. V. köt. [Hódmező-Vásárhely], 1913. 578. l., részben pedig TÁRKÁNY SZŰCS ERNŐ kéziratos levéltári gyűjtéséből vettem át, szívességét ezúton is köszönöm.

volt szüksége, nem hívott vízmestereket, hanem jó maga megnyitotta a folyók medrét. Hogy a felhasznált és a fölös víz merre folyik, kinek tesz kárt, azzal senki sem törődött. Minden várunkat, palánkunkat s vigyázó házunkat vízárok vette körül. A vizet természetesen a folyók medréből vezették oda. S mi lőn mindennek a természetes következménye? Folyóvizeink elzátonyosodtak, elsekélyesedtek. Aztán hóvíz idején, olvadáskor és nagyobb esővíz idején a folyók sekély medre nem fogadhatván be az összegyülemlett nagy víztömeget, roppant terület került víz alá. Mikor az idő melegre fordult, a vizek ugyan megszálltak, de a laposabb részeken temérdek tó, fertő, tócsa, tólocsogó, tófolyás, mocsár, libhány, kopolya, halovány, vészhely, rónavíz, láp, han, zsombék, nádas stb. maradt. Ezek egész nyáron át rontták a levegőt s akadályozták a szabad közlekedést"[11].

A törökök kiűzése után mintegy félévszázadig komolyabb formában fel sem vetődött az elvadult folyóvizek megzabolázásának kérdése. A 18. század második felére azonban az ország újjátelepítése nagyjából befejeződött, s mind fokozottabb szükség volt ármentesítésre és csatornázásra. A feudalizmus széttagolt erői azonban nem tudtak ezekkel a hatalmas feladatokkal megbirkózni: hiányzott a műszaki felmérés, a központi szervezet, a jobbágyi ingyenmunka nem tudta pótolni az állandóbb jellegű bérmunkát, de megfelelő tőke sem állott még rendelkezésre. Mindezek ellenére már ebben az időszakban lerakták a későbbi nagyszabású ármentesítések és lecsapolások alapjait, s helyenkint figyelemreméltó eredményeket értek el.

A nagyobb árvédelmi és csatornázási munkálatokat általában „fölülről" kezdeményezték. A Dunáról továbbra is külön királyi rendeletek intézkedtek, így többek között 1659-ben és 1715-ben is gondoskodtak a Duna és a Vág árvizeinek levezetéséről és a megfelelő töltések kiépítéséről. Az 1613. évi XXVII. tc. a Tisza vonalára is kiterjeszti ugyan azt a kötelezettséget, hogy minden megye a saját területén tartozik tervszerű árvédelmi munkákat folytatni, de ennek gyakorlati megvalósítására csak 150 év elteltével kerülhetett sor.

A legkiemelkedőbb eredményeket az egyes nagybirtokosok és a megyék érték el. II. Rákóczi György Tárkánytól Tokajig hajózható csatornát ásatott, Mercy Claudius tábornok pedig elkezdte a Béga szabályozását, amelyet Mária Terézia korában fejeztek be. 1794—1801 között kiépült a 118 km hosszú Ferenc-csatorna, s ugyanez idő alatt hajózhatóvá tették a Száva egy részét is. Az

[11] TAKÁTS S. id. mű, 133—134. l.

érdekelt megyék saját hatáskörükben megindították a Sió-Kapos-Sárvíz szabályozását (1776—1884 között), de ez a kezdeményezés évtizedekre abbamaradt. A Sárvíz 1827-ben, a Kapos-Sió 1835-ben készült csak el. Hasonló volt a sorsa a Körös-Berettyó korabeli rendezésének is.

Mindezeket a munkákat tervszerűtlenül, kisebb-nagyobb megszakításokkal végeztették, s nem illesztették bele egy országos, átfogó rendezés keretébe. Ennek következtében az elért eredmények egy-két évtized alatt megsemmisültek. De nem volt rendszeresebb a helyi gátak építése sem: az 1770-es években Tolna és Báta között 7 km hosszú töltés épült, de szinte évtizedenkint újítani kellett. Szeged 2 km-es töltéssel próbált védekezni, holott a kítűnő *Vedres István* mérnök szerint legalább 5 km hosszúságúra lett volna szükség. De ugyanez volt a helyzet országszerte!

A hagyományos út-, gátépítési és egyéb földmunkákat jobbágyi ingyenmunkával végeztették továbbra is, s ebben a helyi szokás volt az irányadó. A hódmezővásárhelyi tanács pl. 1822-ben elrendelte, hogy a különféle földmunkákra negyedtelkenkint mindenki köteles egy szekeres napszámot szolgálni a határban (a város határán kívül 1 szekeres napszám 2-nek számított), a házzal bírók gyalogsorban 2 napot, a zsellérek pedig 1-et voltak kötelesek dolgozni. A jobbágyok rendszerint lakóhelyük közelében dolgoztak: a vásárhelyi földesúr 1777-ben elrendelte, hogy minden utca töltse fel három kocsi szélességben saját útját, a posványokat is temessék be földdel. Az egyes utcáknak és lakónegyedeknek volt kötelességük saját védelmükről is gondoskodni: ugyancsak Vásárhelyen rendelték el 1775-ben, hogy a tarjániak a Hód-tó partját tartsák jó állapotban, az Új- és Oldalkosár utcaiak pedig a nagytöltést tömjék meg szalmával és földdel stb. Az új létesítmények is többnyire ilyen módon készültek: 1781-ben egy Tisza-csatorna ásására az említett Új-utcából minden gazda adott egy embert három napra; máskor a Kender-tó töltését a tarjániak és tabányiak voltak kötelesek két nap alatt elkészíteni. Árvíz idején is ugyanígy kimérték mindenkinek a megfelelő részt, de akkor minden munkaképes ember talpon volt, sőt még a megye tisztjei és katonái is részt vettek a védelemben.

A földmunkákra az említett *palétákkal* idézték a jobbágyokat, s kemény büntetés terhe alatt köteles volt mindenki megjelenni. A kocsikhoz egy-egy ásós-kapás embert is ki kellett állítani. A gyalogsorosok csak ásót és kapát vittek.

E hagyományos földmunkák anyagi terheit általában a megyék, illetve az érdekelt parti birtokosok viselték, de igyekeztek jobbágyaikra áthárítani. Az új létesítményekhez állami segélyt is adtak,

de ez éppoly bizonytalan volt, mint a nemesség igen vonakodva adott hozzájárulása. Az ilyen munkákon napszámot próbáltak fizetni és kirendelték a katonai közerőt is. E munkarendszer minden gyöngéjére rávilágít a Sárvíz szabályozásának története. Tolna megye 1776-ban elrendelte a következőket: „... a szolgabírák pedig gondoskodjanak arról, hogy a jobbágyság a megye kivetése szerint a munkásokat teljes számban kiállítsa. A munkások felügyeletére és fizetésére, a földesurak részéről esedékes részletek felvételére, a szükséges eszközök beszerzésére megyei biztosul Tamány György esküdtet küldte ki a közgyűlés, melléje a munkások számának arányában két vagy több hajdút osztott be, akiknek feladata a hetenkint váltakozó munkásságra való közvetlen felügyelet volt"[12]. A földesúri fizetési részletek azonban késedelmesen futottak be, az is előfordult, hogy a napszámbéreket csak egy év elteltével fizették ki. A jobbágyok rendszerint éppen akkor vonták ki magukat a munkából, amikor a legmegfelelőbb időszak volt az ármentesítésre is, inkább a saját földjükön dolgoztak. Így a létszám állandóan hullámzott. A munkások a kapott szerszámokat rongálták, a sajátjukból pedig a rosszabbakat vitték. Egyes speciális műszaki munkákra idegen és költséges szakmunkásokat kellett igénybe venni. Végül is a kirendelt katonaság bizonyult a legmegfelelőbb munkaerőnek. Hasonló volt a helyzet szinte az egész országban.

A Tisza-Duna szabályozása.
A magyar kubikosság kialakulása, fejlődése

Történelmünk folyamán első ízben a kapitalizmus tudott megbirkózni az ármentesítés, csatornázás, út- és vasútépítés hatalmas feladataival. E korszak szülötte az immár százesztendős múltra visszatekintő magyar kubikosság is.

Hazánkban a kapitalizmus nagyszabású „előkészítő munkálatai" elsősorban nem út- és vasútépítéssel, hanem vízrajzi helyzetünknek megfelelően a Tisza és mellékfolyói szabályozásával kezdődtek. Valósággal természetátalakítást kellett itt végezni, mert nagy területeket másra nem tudtak használni, mint „... tavasszal halásztak, nyáron kaszáltak, ősszel legeltettek, télen pedig tüzelőjüket szedték..."[13]

[12] Tenk Béla: A vízszabályozások Tolna vármegyében a XVIII. században. [Pécs], 1936. 28—29. l.
[13] Kvassay Jenő: A kubikosok = *Vasárnapi Ujság*, 26. [1879], 4. sz. [jan. 26.] 57. l.

A magyar mérnökök már a 18. században felvetették a Duna és a Tisza átvágásokkal és gátakkal való szabályozásának gondolatát, de csak a reformkorban készült el egy évtizednyi idő különbséggel a két folyó felmérése. *Vásárhelyi Pál* e nagyszerű művével elhárultak az ármentesítések műszaki akadályai.

Hosszas harcok után *Széchenyi István* kezdeményezésére 1846-ban megalakult a központi *Tiszavölgyi Társulat*, amely előtt *Vásárhelyi Pál* bemutatta a Tisza szabályozására vonatkozó terveit: 101 átvágással kívánta a folyó futását megrövidíteni és esését meggyorsítani; keskeny árteret és magas gátrendszert tervezett, de az erre vonatkozó részletek kidolgozását korai halála megakadályozta. A Társulat ekkor a Po-szabályozó neves olasz mérnököt, *Paleocapat* kérte fel szakértőnek, aki Vásárhelyivel szemben 15—20 átvágást kívánt végrehajtani; széles árteret és alacsony gátrendszert tervezett és a gátakra vonatkozólag részletes javaslatot készített. Lehetséges, hogy olasz szakmunkásokat is hozott magával, de a talicskás kubikosmunka hazánkban feltétlenül magyar eredetű.

Paleocapa tervei szerint meg is kezdődtek a munkálatok, de a szabadságharc miatt félbe kellett szakítani. 1850-től kezdve a helyi társulatok vették át az irányítást. Az 1853—54—55. évi nagy árvizek kimutatták a Paleocapa-féle terv és a széttagolt irányítás minden gyengéjét, s ezért 1857-ben újra összehívták a Tiszavölgyi Társulatot, amely ettől kezdve igyekezett kézbe venni az irányítást. A Vásárhelyi- és a Paleocapa-féle terveket egyesítve 1867-ig 105, 1878-ig újabb 6, összesen tehát 111 átvágás készült el. 1855—1860 között nagyjából a Körös és a Maros kanyarulatainak átvágásai is megtörténtek.

Az ármentesítések első szakaszában alapvető hibákat követtek el: a rendezésnek a Tisza alsó folyásától felfelé, s mellékfolyóitól a főfolyó felé kellett volna haladnia s éppen fordítva történt, ráadásul a gátemelés is legtöbb esetben megelőzte a mederrendezést. A Tisza felső folyásán ásott új medreket a nagyobb esésű víztömeg anyamederré tudta bővíteni, de az alsó folyás keskeny árkaival már nem tudott megbirkózni. Mivel nem volt kisajátítási jog, az árterek szélességét nem a műszaki kívánalmak, hanem a parti birtokosok érdekei szabták meg. A központi irányítás hiányosságai miatt a védőgátak sem épültek ki egységes rendszerré: a kis helyi társulatok többnyire csak saját területük védelmével törődtek, egymással szinte versengve építették az öblözeteket, elzáró töltéseket és a körgátakat, amelyek műszakilag eléggé gyenge építmények voltak. Mindezt a sok hibát a Tisza mellékfolyóinak rendezésénél is elkövették.

Az átvágások és a gátemelések következtében a Tisza folyása meggyorsult, vízbősége és árvizi szintje megnövekedett. Az 1875—1880-as években pusztító erejű árvizek tették sorozatosan tönkre az addigi létesítményeket, különösen emlékezetessé vált az 1879. évi szegedi nagy árvíz, amely döntő lökést adott az egész ármentesítés újjászervezésének.

Az első évtizedekben az átvágások (új medrek) költségeit az állam vállalta és bérmunkában próbálta végeztetni; a gátemelés minden terhe a helyi társulatok vállára nehezedett, ezek pedig az 1848. évi VIII. tc. közteherviselési elve alapján a közmunkára próbáltak támaszkodni. A földmunkálatok mindkét esetben a mezőgazdasági munkák függvényeivé váltak, az állandó és szakképzett munkaerőt így sokáig nem sikerült biztosítani.

Széchenyi István 1846-ban arról panaszkodott, hogy viszonylag magas napszámért sem kapott elegendő munkást a szabályozások megindítására[14]. 1848-ban már a földet kocsival *fuvarozó* munkások bérmozgalmáról történik említés, s 1854-re többhelyt szóba kerül a *kubikosmunkás* elnevezés is[15].

Az igazi, tömeges kubikosmunka azonban attól kezdve jelentkezett, amikor a helyi társulatok a gátemeléseket bérmunkában végeztették. Az 1850-es években még „. . . kiosztották az árvédelmi gátak megépítését fejre és birtokra. A vagyonos emberekre többet, a vagyontalan szegényekre kevesebbet, de mindenkinek a reá eső mennyiséget természetben kellett leróni, illetve a reá eső töltést megcsinálni. Ezen megépítendő gátak mennyiségének meghatározására szolgált az akkor divó *kubik* (köböl, 6,86 m^3) elnevezés, és a kivetés során már meg volt állapítva, hogy ki mennyi kubikot köteles beépíteni"[16].

E látszólag igazságos közmunkarendszernek több alapvető gyengéje is volt: a telkes jobbágyok utódai, a birtokos gazdák saját mezőgazdasági munkáikat nem szívesen hanyagolták el az ármentesítések kedvéért, de az árvédelmi munkák során nemcsak földre, hanem pallókra, zsilipekre és egyéb műtárgyakra is szükség volt, mindezek egységes műszaki irányítást követeltek és csak készpénz fizetéssel voltak megoldhatók.

Az 1850-es évek derekán átmeneti megoldáshoz folyamodtak: a birtok nagyságának és veszélyeztetettségének arányában ún. gátfejlesztési adót róttak ki, de a közmunkarendszert továbbra is

---

14 Széchenyi István: Véleményes jelentés a Tiszaszabályozási ügy fejlődéséről. Pozsony, 1848. 6. l.

15 Szabó Ervin: Társadalmi és pártharcok a 48—49-es magyar forradalomban. [Révai József Tanulmányával.] Bp. 1949. 155. l.

16 Oláh Mihály: A kubikos néposztály kialakulása és életsorsa. Pécs, 1936. 14—15. l.

fenntartották. „Szentesen a Tisza gátja 1856 őszén és 1857 tavaszán készült oly módon, hogy minden felnőtt lakosnak fejenként hat köböl földet kellett a gátba hordani összesen tizenkét forint fizetésért... A lakosság túlnyomó része teljesen járatlan volt az ilyen munkában s a kivetett munkát másokkal végeztette nagyobb fizetésért. A földesgazdák kocsival hordták a gátba a földet, de ez így nagyon haladatlan munka volt... Aki már felét kidolgozta is, átadta a munkát szegény embereknek, átengedvén nekik az egész munkabért és heti eleséggel és pálinkával is bőségesen ellátta őket. Sokan még meg is toldották a föld kihordásáért járó fizetést, vagy egy részlet réti földet írattak át a helyettük dolgozókra"[17].

Ezt a kialakult gyakorlatot az 1861. évi Csongrád megyei közgyűlés rendeletileg is szentesítette: a jegyzőkönyv 305. pontja szerint a birtokosok pénzen megválthatták a közmunkát. A gátfejlesztési adó és az ennek arányában kivetett közmunkaváltság együttvéve most már lehetővé tette a bérmunkások állandó foglalkoztatását.

A hivatásos kubikosság kialakulásához a kapitalista fejlődés teremtette meg a társadalmi feltételeket: „Az 1848-as jobbágyfelszabadítás során csupán azok az úgynevezett úrbéres földek mentek át paraszti tulajdonba, amelyek már korábban is a jobbágy saját gazdaságához tartoztak. A nemesek majorsági birtokait 1848—49-ben nem osztották fel a nincstelen, illetve kevés földdel rendelkező parasztok között"[18]. Így alig egy évtizeddel a jobbágyság megszüntetése után a földnélküli zsellérek és napszámosok száma meghaladta a másfélmilliót, a századforduló idejére pedig elérte a négymillió főt[19]. Minden időszakban bőséges és rendkívül olcsó munkaerő állott tehát rendelkezésre, amelyet a tőke „könnyű gyalogság"-ként szükségleteinek megfelelően hol erre, hol arra a pontra vethetett be[20].

„Olyan szegény emberek mentek kubikos munkára, — írja *Kiss Lajos* — akik nem szerettek gazdánál szolgálni, hanem akkor és úgy dolgoztak, amikor és ahogy akartak, főleg mert többet kereshettek..."[21] Ahogy egy gúnyoros kubikosdal is mondja:

Grófi legény nem kubikolt még soha,
Mindig csak a parasztoknak a fia.
Egykerekű „kocsi"-ba fogta magát,
„Úri" hámmal toszította kocsiját![22]

[17] Ecseri Lajos: A magyar földmíves nép munkája. Szentes, 1930. 4—5. l.
[18] Simon Péter: A századforduló földmunkás- és szegényparasztmozgalmai. 1891—1905. Bp. 1953. 9. l.
[19] Nagy Imre: Agrárpolitikai tanulmányok. Bp. 1950. 187. l.
[20] E hasonlatot ld. Marx Károly: A tőke. I. köt. 2. kiad. Bp. 1949. 719. l.
[21] Kiss lajos: A kubikos = A szegény ember élete. [Bp.] évsz. nélk. 113.
[22] Énekelte Hagyó Mihály: 78 é. Békés 1953. Csukás Irén gyűjtése.

A kubikolás ott alakult ki legintenzívebben és ott éltek kezdettől fogva legnagyobb számban, ahol a legádázabb küzdelem folyt a vizekkel és ahol a parasztság tagozódása is a leggyorsabb és legélesebb volt: a Viharsarokban. A legkorábbi leírás szerint: „A legjobb kubikosokat Szeged, Dorozsma, Szentes, Szeghalom, Titel, Hadház és átalán Csongrád, Békés és a szomszédos tiszai megyék szolgáltatják"[23].

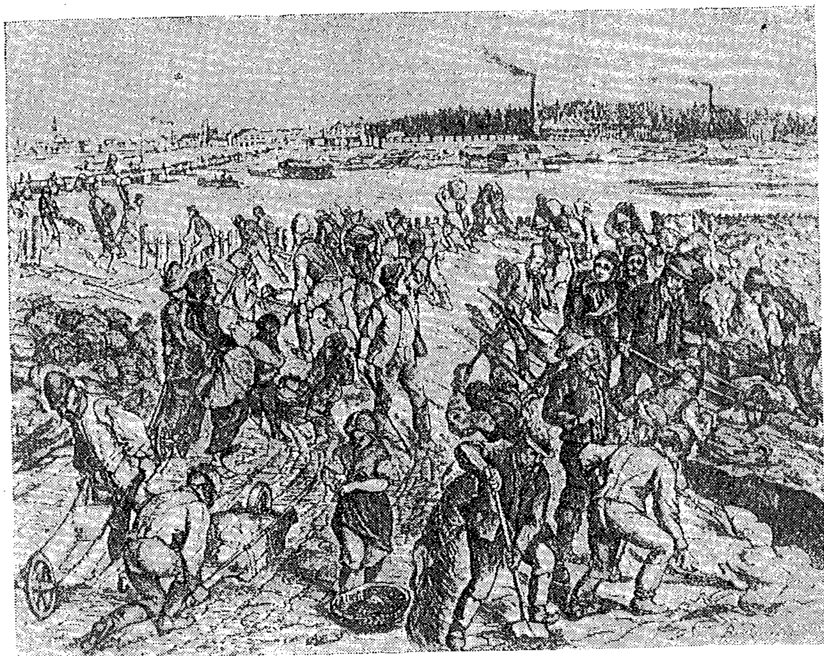
Az ármentesítések 1846—1876 közötti első szakaszában a kubikolás az agrárszegénység egy részének még félhivatású foglalkozása volt csupán. Az első nemzedék valósággal „kétlaki" életet élt: „...mihelyt a tavaszi vetés ideje bevégződött, azonnal felszedőzködnek és felkeresik azon helyeket, hol munkát kaphatnak; a kapálást oda haza az asszonyok és öregebbek végzik"[24]. A nyári nagy mezőgazdasági munkákra hazaözönlöttek és az őszi betakarítás után folytatták ismét a kubikmunkát. Mivel a kubikolást a nagyobb mezőgazdasági munkák szüneteiben végezték, igyekeztek lakóhelyük közelében vagy legfeljebb néhány napi járóföldre dolgozni. Jóformán csak fiatalkorúak vállalkoztak erre a nehéz munkára: „Asszony, gyerek csak elvétve látható, nemkülönben idősebb emberek; legényekből és fiatal férfiakból áll a telep majdnem kivétel nélkül", írják 1879-ből[25].

Az első három évtizedben az átvágások és a gátépítések tették ki a kubikmunkák zömét, ezekhez alkalmazták az egyszerű paraszti szerszámokat. A közmunkák idején kapával, vaspapucsos faásóval, falapáttal és csákánnyal termelték ki a földet. A gazdák közönséges parasztszekereken, a gyalogos szegénység pedig ládás parasztalicskákban, targoncákon, teknőben, kosárban, sőt még zsákban is hordta a földet (1. kép). A lakosság húzódozása és a kezdetleges szerszámok miatt a munka vontatottan és tervszerűtlenül folyt, „időt és gátat tölteni" szinte egyet jelentett.

Az 1860-as évektől kezdve terjedni kezdtek a gyári vaslapátok, vasásók, az utóbbira már hosszabbító *rugót* (kengyelt) is alkalmaztak. Valamelyest módosították a talicskákat is. A még mindig fejletlen szerszámok miatt naponta legfeljebb egy *kubikot* (köbölt) tudtak kihordani. (Később másfélszer-kétszer, sőt háromszor ennyit is.) Általában munkapárokban dolgoztak, de az élelemről és a szállásról ki-ki maga gondoskodott. A fizetést a kitermelt *kubik* arányában kapták, innen ered a *kubikos*(-munkás) elnevezés.

*

[23] Kvassay J. id. helye.
[24] Kvassay J. id. helye.
[25] Kvassay J. id. helye.

1. kép: Kubikolás a közmunkarendszer idején: a férfiak ásót, csákányt és paraszti ládás talicskát használnak; a nők, gyermekek kosárban hordják a földet. Szeged, 1860-as évek.

A kubikosság szerszámanyaga, munkamódszere és egész életformája a hazai földmunkák menetével párhuzamban fejlődött tovább. Az 1879. évi XXXIV. tc. a társulati munkákat a közmunka- és közlekedésügyi miniszter jóváhagyásától tette függővé. 1884-től kötelező volt a központosított Tiszavölgyi Társulatba való belépés, és a *tiszai törvény* néven ismert 1884. évi XIV. tc. a Tisza és mellékfolyói szabályozására nézve kimondja: „. . . műszaki tekintetben egységes egész, mely a közmunka- és közlekedésügyi miniszter vezetése alatt hajtatik végre"[26].

Az egységes műszaki tervezést és irányítást *Kvassay Jenő* dolgozta ki, s elgondolásait három évtized alatt sikerült valóra váltani. Az első időszak hibáiból levonták a tanulságokat: meggyorsították a mellékfolyók árhullámainak levonulását; a Tisza alsó folyásánál kiszélesítették a szűkre méretezett átvágásokat és a folyók egész vonalán erős, egységes gátrendszert építettek ki a várható árvízi szint feletti magasságban. Ez utóbbi gátmunkák tartottak legtovább: az 1888-i nagy árvíz után a tiszai gátakat mindenütt az egységesen megadott méretekre egészítették ki, az 1895-i árhullám levonulása után pedig Tiszafüredtől lefelé kellett újabb gátmagasításokat végrehajtani. A Tisza és mellékfolyóinak rendezését 1907-re lényegében befejezték, utána csak kisebb időszaki munkák adódtak, mint pl. az 1919. évi részleges gátmagasítás, az 1930-as esztendőkben a tiszacsegei gátfejelés és a többi.

Nagyjából hasonló volt a helyzet a Dunán is, de a magasabb partok és a kisebb vízszintingadozás miatt ott nem volt annyira égetően sürgős a munka: a Duna-szabályozás mindig lassabban folyt és később is fejeződött be, mint a Tiszáé. Ez lehetővé tette a tiszai tapasztalatok dunai alkalmazását és a tiszamenti kubikosok ottani foglalkoztatását.

A kisebb helyi munkáktól eltekintve, a Duna egységes műszaki tervek szerinti szabályozása 1875—1914 között történt meg, bár az itteni társulatok csak 1904-ben tömörültek a *Dunavölgyi Társulatok Szövetségébe.* (Az első világháború után *Tisza-Dunavölgyi Társulat* néven egyesültek.) A Duna mellékfolyóinak szabályozására is csak a századforduló évtizedeiben került sor, s ezt a munkát is az alföldi kubikosok végezték el.

A folyószabályozásokkal párhuzamosan 1875—1914 között kiépült a lecsapoló és belvízrendező csatornahálózat is, de befejezését az első világháború megakadályozta. Emiatt különben hosszú évtizedekre elodázódott az öntözés, a hajózható nagy csatornák és vízierőművek megépítése is.

Kvassay Jenő jogos büszkeséggel mutatott rá, hogy „Magyarország ármentesítési munkálatainak párja terjedelemre és fontosságra nem található. De nem csupán az képezheti büszkeségét a magyar közgazdaságnak, hogy ilyen nagy munkálatokat . . . aránylag alig 50 év alatt, sőt ha szorosan vesszük, alig 30 év alatt végre tudott hajtani, hanem még inkább az a körülmény, hogy mindezt jóformán saját erejéből végezte"[27].

Az ármentesítések és lecsapolások számadatai önmagukban is lenyűgözők. A folyószabályozások eredményeit a következő táblázat érzékelteti:

[26] KAÁN K. id. mű, 228. l.

[27] KAÁN K. id. mű, 242. l. Átvéve: KVASSAY—VÁLYI: A vízitársulatokra vonatkozó adatok. Bp. 1916. VII—VIII. l.

a Tiszán végrehajtottak
111 átvágást 453 km hosszúságban
Dunán végrehajtottak
18 átvágást 123 km hosszúságban
Körösökön végrehajtottak
248 átvágást 546 km hosszúságban
Dráván végrehajtottak
68 átvágást 177 km hosszúságban
Temesen végrehajtottak
92 átvágást 142 km hosszúságban stb. stb.

Összesen 717 új folyómedret ástak 1716 km hosszúságban[28]. A Duna, Tisza és a mellékfolyók mentén kb. 6300 km hosszú töltés készült el, az Egyenlítő hosszának egyhatoda! (Ha e gátakat egyvégtébe raknánk, hazánktól Észak-Amerika partjáig érnének.) És mindezt gépesítés nélkül, emberi erővel, ásónyomról ásónyomra haladva végezték el! E Tisza-gátak sokhelyt a híres kínai falra emlékeztetnek: kettős, sőt hármas gátak is akadnak, és nagyobb árvizek idején a vízen úszó hajókról le lehet látni a partmenti városok utcáira.

A mederrendezéseknél még többet jelentett, hogy a magyar kubikosok mintegy 6 millió 300 000 kat. holdnyi területet ármentesítettek, amelyből kb. 4 millió kat. hold az Alföldre esik. Olyan óriási földterület vált így szántóföldi művelésre alkalmassá, hogy teljes joggal beszélhetünk egy új honfoglalásról. Nem csoda, ha az ármentesítés még parasztságunk dalaiba is bekerült:

Kiszárasztják a nagy rétet,
Nem terem több gyékényeket...
Málé terem a nád helyén,
Ott kapálgat a sok szegény...[29]

A pihent földek hallatlan terméseredményeket hoztak, elősegítették a parasztság polgárosodását; a földhözjuttatás egy időre elodázta az agrárválságokat, s fékezte a kivándorlás ütemét is. A mi nemzedékünkre maradt viszont az Alföld öntözési kérdéseinek megoldása.

Eredményeink nemzetközi viszonylatban is kiemelkedők: „Méreteiben, kiterjedésében többet jelent a magyar ármentesített

[28] Kaán K. adatait Prinz Gyula—Teleki Pál: Magyar földrajz. A magyar munka földrajza. = Magyar föld, magyar faj, II. köt. Bp. é. n. 139. l. és III. köt. 217. lapjáról egészítettem ki.

[29] Pesovár Ferenc: Tyukod táncai és táncélete = Szatmári táncok. [Rábai Miklós koreográfiája.] Bp. 1954. [Néptáncosok Kiskönyvtára, 9—10. sz.] 6—7. l.

terület Európa térképén, mint a hollandi, az egész világ által megcsodált földhódítás, mert ennek terjedelme csak 130 000 hektár (a magyarénak kb. egyharmada). A Po síkságának 700 000 hektárnyi területe pedig szinte elenyészik mellette", írja *Prinz Gyula*[30].

Ezeken felül szinte számba sem vehető többezer km-es csatornahálózat készült el, és a kubikosok végezték az építkezések alapkiemeléseit, az ármentesítésekkel nagyjából egy időben az út- és vasútépítések során adódó földmunkákat is. Ez utóbbi, mondhatnánk csak „félkézzel" végzett munkák sem voltak éppen jelentéktelenek: míg 1867-ig alig 2300 km, 1900-ig már 17 000 km hosszúságú vasútvonal épült ki. 1881-ig 34 000 km, 1900-ig pedig 58 000 km úthossz állott készen.

Az 1876-tól 1914-ig terjedő időszakban a második kubikosnemzedék számára a kubikolás főhivatássá vált, tízezreknek jelentett szinte kizárólagos megélhetési forrást. A szerszámok és a munkamódszerek tökéletesítése révén ekkor alakult ki a szó valódi értelmében az a kubikos életforma, amely a köztudatban és a kubikosok visszaemlékezéseiben is szerepel. De már ez időszakban is megtalálhatók az ellentmondások: a mezőgazdaságból kiszorult munkaerőfeleslegnek a kubikolás sem tudott állandó és rendszeres keresetet biztosítani. A mind sűrűbben jelentkező ipari és agrárválságok, valamint a gépesítés elmaradása a kubikosság fejlődését egy idő után megakasztotta.

Az 1870-es évektől kezdődően a földmunkákat vállalkozói rendszerben végeztették, áttértek a *köbméter* szerinti fizetésre, de a régi *kubikos* elnevezés továbbra is megmaradt. Ez időtől kezdve újabb és újabb helységek kapcsolódtak be a kubikosmunkába: Csongrád megyében Mindszent és Szegvár; Békésben Endrőd, Békés, Mezőtúr, Gyoma, Gyula; Szolnok megyében Jászladány, Jászárokszállás; Pest megyében Kalocsa és még országszerte sok más helység is. Most már távoli helyekre is folyt a nagyarányú munkásvándorlás, különösen a vasúti zónarendszer távolsági kedvezményei után, 1889-től.

A kubikolás a mezőgazdasági bérmunkáknál jóval nagyobb jövedelmet biztosított: „Mikor a tiszai védművek készültek, a 80-as években, még a téli fagy jószerint el sem múlt, még csak imitt-amott engedett, s már húshagyó körül megindult a munka. Előbb a védekezés, a gátak emelése, aztán ha áradás történt, azok helyreállítása jó keresetet adott. Húsz, huszonöt forintot

[30] Prinz Gyula—Teleki P. id. hely.

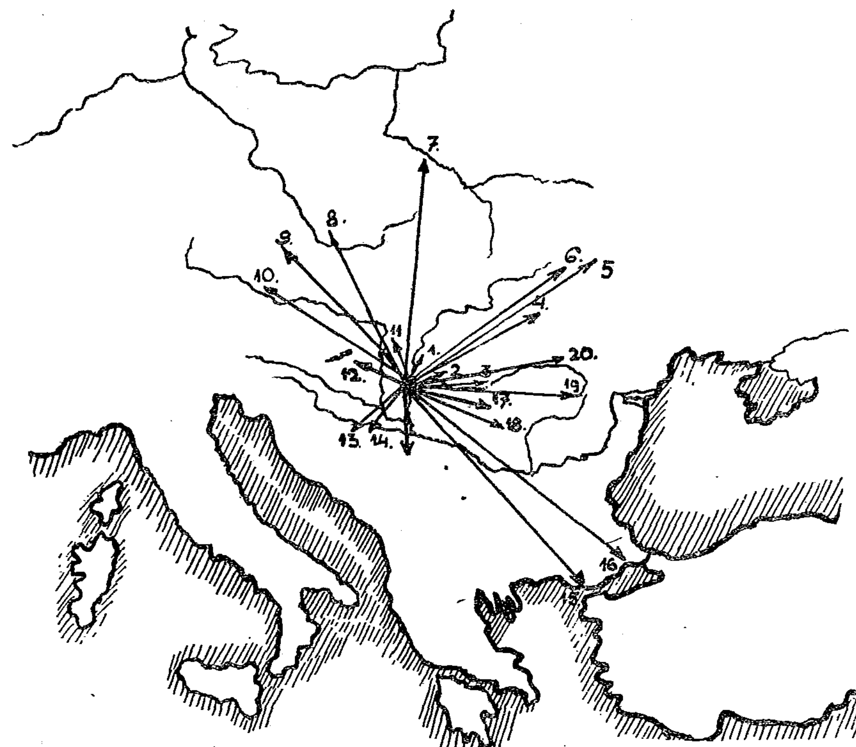
könnyű volt megkeresni havonként"[31], emlékeznek vissza. A kubikosok életszínvonala nem maradt sokkal alatta a birtokos parasztságénak, és a kubikmunka akkordbérei időnkint felverték a mezőgazdasági béreket is.

E fellendülés azonban aránylag rövid ideig tartott, már az 1890-es évek után csökkentek a munkalkalmak: „A nagy munkahiány miatt a még folyamatban lévő építkezések vállalkozói harmadára, negyedére nyomták le a béreket. A kubikmunka nem biztosította többé az évi kenyeret. A kubikosok az év nagy részében mezőgazdasági munkákra voltak utalva, vagy — ami a leggyakoribb volt — az éhező munkanélküliek számát szaporították"[32].

A fölös számban rendelkezésre álló olcsó munkaerő miatt a kubikmunkákon éppúgy elmaradt a gépesítés, mint a mezőgazdaságban. A kubikosság kénytelen volt egyszerű szerszámainak és munkamódszereinek fejlesztésével felvenni a versenyt, bár ebből a versenyfutásból mindig a tőke került ki győztesen. A 19. század vége felé a talicskás gátépítéssel szemben előtérbe került a még fárasztóbb és nehezebb karos csatornamunka, kialakultak a máig használatos szerszámok: a karos munkára alkalmazott könnyű vasásó, vaslapát és acélcsákány, különösen sokat fejlődött a talicska. A vállalkozók a költségcsökkentés kedvéért nem egyénenként foglalkoztatták a kubikosokat, hanem nagyobb munkaszakaszokat adtak ki egy-egy csoportnak. Ennek következtében itt is szokássá lett a mezőgazdaságban már bevált *bandarendszer* (csoportmunka), majd ezt követőleg a kubikosok takarékoskodása révén a *szakácsparti* (közös konyha) intézménye is. Mivel nagyobb munkahelyeken a kunyhóépítéshez vállalati anyagokat adták kölcsön, a munkások ezeket is közösen vették át, s ennek következtében kialakult a *kunyhótársaság* (közös szállás) intézménye is.

Magán a kubikoláson belül bizonyos fokú specializálódás ment végbe: a csongrádiak a csatornamunkákon, a mindszentiek az alapkiásásokon, a szentesiek út- és vasútmunkákon fordultak meg leggyakrabban a hagyományos ármentesítési és gátépítési munkákon kívül. De a kubikosok igyekeztek minden egyéb földmunkát is elvállalni: a dorozsmaiak téglagyári, a szegediek erődépítési és uszálykirakodó, a csongrádiak *sárhajón* (a folyómederből kikotrott iszapot szállító fedeles uszály) végzett földmunkákra társultak leggyakrabban; ezenkívül részben a kubikosok végezték a Duna-Tisza közi futóhomok megkötését, a szőlő alá fordítást, a takarmánysilózást és sok más egyéb mezőgazdasági és ipari földmunkát is.

[31] Vadnay Andor: A Tiszamellékről. Tanulmány az alföldi munkáskérdésről. Bp. 1900. 25. l.
[32] Simon P. id. mű. 33—34. l.

2. kép: Egy szentesi kubikos vándorútjai 1880—1900 között:

1. *Szentes*	11. *Budapest*
2. *Békés—Gyula*	12. *Dunántúl*
3. *Nagyvárad*	13. *Sabác—Száva*
4. *Munkács*	14. *Száva—Duna—Belgrád*
5. *Csernovic*	15. *Gallipoli*
6. *Tarnopol—Drohobycz*	16. *Konstantinápoly*
7. *Varsó*	17. *Piski*
8. *Morva folyó*	18. *Brassó*
9. *Csehország*	19. *Románia*
10. *Bécs*	20. *Moldva*

A hazai munkaalkalmak csökkenésével a kubikosság munkaterülete a századforduló évtizedeire egyre távolibb vidékekre tevődött át, mindenhová eljutottak, ahol csak befektetett a tőke. E tipikus vándormunkákon nemcsak az Osztrák-Magyar Monarchiát, hanem az egész Balkánt és Közép-Európát is bebarangolták (2. kép) elkerültek Nyugatra, sőt még az Egyesült Államokba is. A fej-

lettebb kapitalista országokban kedvezőbbek voltak a munkafeltételek, megindult a szakmunkássá válás folyamata is: a szentesiek pl. rendszeresen jártak Németországba cementmunkákra. E távoli munkahelyekre a kettős háztartás költségeinek csökkentése kedvéért sokan elvitték családjukat, sőt különféle segédmunkákra is felhasználták, hogy a keresetüket növeljék.

A kubikolásból időközben kiszorult tömegek elsősorban a mezőgazdaság felé áramlottak, növelték az amúgy is fölös számú munkavállalók táborát, s ezáltal elmélyültek az agrárválságok. A földszerzés szinte a lehetetlenséggel volt határos, mert az alföldi kubikoslakta helyeken a földterület 40—50%-án nagybirtokok terpeszkedtek, s ezekhez nem nyúltak hozzá a nincstelenek kedvéért! A paraszti kézen levő földterület pedig hallatlanul elaprózódott, Kiskundorozsmán pl. 15 kat. holdon alul volt a földbirtokok 90%-a. A kubikosok a korabeli viszonyok között meg sem élhettek volna szülőföldjükön, olyan nagy volt a viszonylagos népsűrűség. A kubikosság „őshazájá"-ban, Csongrád megyében pl. a következőképp állott a helyzet[33]:

Hódmezővásárhelyen	1	főre esett	2,17	kat. hold
Kisteleken	1	„ „	2,14	„ „
Szentesen	1	„ „	2,12	„ „
Csongrádon	1	„ „	1,99	„ „
Szegváron	1	„ „	1,79	„ „
Kiskundorozsmán	1	„ „	1,75	„ „
Szegeden	1	„ „	1,29	„ „
Mindszenten	1	„ „	1,02	„ „
Algyőn	1	„ „	0,51	„ „ stb. stb.

Ennek ellenére is sokan áttértek a mezőgazdaságra, kertészetre és szőlőművelésre. Szegeden a város a víztől elhódított földeket nem osztotta ki, hanem kishaszonbérlet formájában műveltette, ezzel a szegények ezreit kötötte helyhez. Az „emberfelesleg" a Duna—Tisza közére és más, kevésbé népes területekre sűrű rajokat bocsátott ki, pl. a szegedi és dorozsmai telepesek hovatovább még Kiskunhalason is számbeli fölénybe kerültek, s a homokterületek meghódítóinak „előőrsei" néhány évtized alatt elérték a Duna vonalát. De távoli helyekre is kerültek telepesek, sokszor többszáz főnyi csoportban: a szentesiek a Bodrogközben, a Délvidéken,

[33] A kubikoslakta helyekre vonatkozó statisztikát Steuer György: A munkáskérdés és telepítés. Pécs, 1935. 16. l. vettem át. Az 1930-as évekből való adatok, de már 1914 előtt is lényegében hasonló volt a helyzet.

a csongrádiak és szegediek az egész Temesközben és Bácskában, a jászságiak végig a Tisza mentén bocsátottak ki újabb rajokat.

Csongrád megyében a századfordulóra lassankint kifejlődött valamelyes helyi ipar is, pl. Szegeden és Hódmezővásárhelyen, s ez az előbb említett tényezőkkel együtt elegendő volt ahhoz, hogy a kubikosok számát néhány száz főre csökkentse. Az ipar fejlődésének lassú üteme miatt nem lehetett megbírkózni az állandó munkaerőfelesleg foglalkoztatásával, megindult a nagyarányú kivándorlás. A kubikoslakta helyek ezzel némileg tehermentesítődtek, és évről évre újabb tízezrek állhattak csatasorba a hazai és külföldi munkák elvégzésére.

A szerszámok fejlesztése, a munkamódszerek tökéletesítése és a teljesítmény fokozása sem tudta ellensúlyozni az egyre mohóbb és növekvő kizsákmányolást, amely a kubikosokat nemcsak mint munkásokat, hanem mint vásárlókat is sújtotta: utalványokkal fizetve kényszerítették pl. őket, hogy szükségleteiket a vállalati kantinokból szerezzék be. (Ez volt a hírhedt *jancsibankó*-rendszer.) A csökkent keresetet is megterhelték különféle levonásokkal, elszaporodtak a vállalati visszaélések, kiélesedett a munkaadók és a munkások közötti harc. A kubikosok különféle cselfogásokkal, sztrájkkal, a munkahelyek tömeges elhagyásával, sok esetben még forradalmibb eszközökkel is harcoltak, a hatóságok mind többször avatkoztak be, természetesen a munkaadók érdekében. Ez az időszak nagyjából egybeesett a magyar munkásmozgalom kifejlődésével: „. . . az építkezéseknél tömegesen alkalmazott agrárproletariátus megismerkedett a szocializmus eszméivel. Amikor a múlt század 90-es éveiben . . . óriási munkanélkülivé vált földmunkás tömegek tértek vissza a faluba, ott az elnyomott szegényparasztságban termékeny talajra találva, tovább terjesztették a szocializmust"[34].

A kubikosok átmeneti helyzetben voltak a parasztság és a munkásság között, s ennélfogva elsőkként kapcsolódtak be a századforduló agrármozgalmaiba, amelyekben mindvégig vezető szerepet vittek, s mind közelebb kerültek a szervezett ipari munkássághoz. Az 1891-es orosházi, majd az 1894-es vásárhelyi véres megmozdulás után napirenden voltak a tüntetések, sztrájkok, politikai demonstrációk. A *Magyarországi Szociáldemokrata Párt* és különféle frakciói, valamint az önálló szocialista pártok egyre több kubikost szerveztek meg. Gombamódra szaporodtak a különféle körök, szakszervezetek, szövetségek, a 900-as években megalakult a *Földmunkások Országos*

[34] Rákosi Mátyás és a magyar történettudomány = *Századok*, 1952: 13. l.

Szövetsége is, amely csaknem négy évtizeden át tevékenykedett. Megnőtt a tömegek politikai öntudata, nagyot fejlődött műveltségük. A Viharsarokban rövid időközönkint több baloldali lapot is szerkesztettek, Szegvár munkásképviselőt is bejuttatott a parlamentbe. (Igaz, hogy az áruló Mezőfit.) A felső vezetés minden opportunizmusa és megosztottsága ellenére is e mozgalmak voltak a forradalom előiskolái.

A megrémült uralkodó osztály minden erővel a mozgalom elfojtására törekedett és szigorú törvényeket hozott saját védelmére. (Ezeket a haladó közvélemény találóan *rabszolga-* és *derestörvénynek* nevezte el.) Ugyanakkor azonban kénytelenek voltak bizonyos látszatengedményeket is tenni, hogy a mozgalom vitorlájából a szelet kifogják: 1895-ben eltörölték a gyűlölt jancsibankót (burkolt formában később is fennmaradt), 1899-ben hatósági munkásközvetítő hálózatot próbáltak kiépíteni, de nem sok eredménnyel. A kedvezményes lakóházépítési akció volt a legkomolyabb segítség. A helyzet mindezek ellenére sem változott lényegesen, mivel földet és politikai jogokat nem adtak, több és jobb munkaalkalmat sem tudtak biztosítani.

Az első világháborút a kubikostömegek is végigharcolták, a többség műszaki csapatokhoz kapott beosztást. Nekik nem volt újság a lövészárok, csoportélet, sok kitűnő altiszt került ki közülük. A forradalom hívó szavára az elsők közt fogtak fegyvert: az 1917-es orosz forradalomban ezrek, a magyar Vörös Hadsereg soraiban pedig tízezrek harcoltak. Ők bizonyultak a proletárdiktatúra legbiztosabb vidéki támaszainak: soraikból került ki a helyi direktóriumok tagjainak többsége. A történelmi vizsgát jeles eredménnyel tették le, s bátran állották az ellenforradalom megpróbáltatásait is.

A két világháború között helyzetük minden tekintetben rosszabbodott, a kubikos életforma válságba jutott, megkezdődött a lassú felbomlás. A külföldi munkahelyektől elestek, a hazai munkaalkalmak pedig állandóan csökkentek: a nagyobb építkezések szüneteltek, a tőkebefektetést olyan munkákon eszközölték, amelyek már nem kívántak annyi kubikost. A megkevesbedett földmunkákra valósággal özönlöttek a nem szakképzett nincstelenek is, lenyomták a munkabéreket. Az ipar pangott, a mezőgazdaság sem tudta foglalkoztatni a tömegeket.

Időszakonkint legfeljebb ún. *futó* (rövid ideig tartó) földmunkák adódtak, mint amilyen pl. a *kopott* (betemetődött) csatornák tisztogatása, egy-két *gátfejelés* (magasítás), ún. *madzagvasutak* (keskenyvágányú vasutak) építése és néhány nagybirtokon alagcsövezés, halastó készítése és hasonlók.

3. kép: Kubikosok a Teleki-téren az 1930-as években.

A munka nélkül maradt kubikostömegeknek a földhöz való visszatérést ajánlgatták, de ehhez elegendő földet nem osztottak. A válság mélypontján, az 1930-as években megteltek a hírhedt *emberpiacok*, különösen a pesti *Teleki-tér* (3. kép). „Munkát! Kenyeret!" jelszóval hatalmas tüntetések robbantak ki a *Viharsarok*ban, és minden egyes esetben a hatósági terror fokozása volt rá a felelet. A munkakereső kubikosok ezrei rótták gyalogszerrel vagy kerékpáron az országutakat.

A megalázó ínségkonyha és más „szociális" akciók nem segítettek, a rosszemlékű ínségmunkákon pedig a kubikosok kisebb részét tudták csak foglalkoztatni: akkordban kellett dolgozniok, s mégis napszámbért fizettek. Egyéb munkákon pedig a hatóságok igyekeztek helyi illetőségű munkásokat foglalkoztatni, ill. a szabad bérmunkákon minden újabb csoport jelentkezése és munkábaállása bércsökkentést eredményezett. A kubikosok és velük együtt az egész család is a tönk szélére jutott.

Csak a második világháborút megelőzőleg enyhült vala-

melyest a helyzetük a stratégiai utak, erődítések, repülőterek és más földmunkák révén.

A két világháború közötti időszakban felbomlott a kubikosság hagyományossá vált életformája: majdnem teljesen megszűnt a talicskás munka, a karos is átalakult. Mind nagyobb szerepet kapott a kordézás, de a gépesítés továbbra is elmaradt. A kislétszámú, önként társult bandákat felváltották a munkaszolgálatosokéhoz hasonló nagy, népes csoportok. A munkaadók megszüntették a bandák önkormányzatát, saját érdekeiknek próbálták megnyerni a bandagazdákat is. Megszűntek a kunyhótársaságok is, a kubikosok behúzódtak a falvakba, az uradalmi épületekbe. Családtagokat sem vittek többé magukkal.

Megnehezült az elnyomás és a kizsákmányolás elleni harc is: a kommunista és a szociáldemokrata pártszervezetek munkáját megakadályozták, sajtótermékeiket elkobozták, sor került a Földmunkások Országos Szövetségének betiltására is. Már az 1920-as években megalakult ugyan a jobboldali Steuer-féle *Földmunkások Vállalkozó Szövetsége*, de a tömegek bizalmatlanok voltak vele szemben. Az 1940-es évek felé a különféle jobboldali pártok és a fasiszta irányítású *Nemzeti Munkaközpont* vette át az egyeduralmat.

A kubikosok társadalmi helyzete

A kubikosok a múltban kizsákmányolt bérmunkások voltak. E hivatásos vándormunkásokat nagy tömegben alkalmazták, de foglalkoztatásuk nem volt rendszeres és állandó jellegű. A gazdasági helyzet pillanatnyi alakulása őket érintette legérzékenyebben: az idénymunkák vad hajrája és a kényszerű tétlenség két végpontja között éltek igazi részleges munkanélküli tartalékseregként. — *Nyáron hopp, télen kopp!* — mondták némi öngúnynyal. Mindig készenlétben kellett állniok a vándormunkák elvégzésére. Ők vitték legtöbbször piacra a munkaerejüket, ahol a keresletkínálat rideg törvényei szerint adták-vették őket. Idényjellegű munkájuk során valósággal nomád életet éltek, otthonukban viszont szinte tétlenül próbálták átvészelni a munkanélküli időszakokat. A legtöbb munkaalkalom egyszersmind új helyet, más feltételeket, merőben ismeretlen körülményeket jelentett. Létbizonytalanságuk kínzóbb, életszínvonaluk általában alacsonyabb volt, mint a birtokos parasztságé vagy az ipari munkásságé. Életük soha nem került nyugvópontra.

A kubikosok kiszakadtak a parasztságból, de fejlődésük

átmeneti helyzetben megrekedt a parasztság és az ipari munkásság, a város és a falu között. A gazdasági válságok mint mezőgazdasági és mint ipari munkásokat is sújtották őket. Föld híján nem volt visszaút a parasztsághoz, fejlődés és gépesítés híján pedig nem tudtak felemelkedni az ipari munkásság soraiba. Fejlett, de alapjában véve egyszerű paraszti szerszámaik nem pótolhatták a modern gépeket, a teljesítményt sem lehetett állandóan fokozni. Nem tudtak specializálódni, művelődni, nem lett belőlük a szó mai értelmében vett ipari bérmunkás, igazi proletár. Fejlődésük egy ponton megrekedt, egész életükben sok volt az ösztönösség, a két háború közti válságok miatt pedig felbomlóban volt egész életformájuk. A tőke igen változékony építőipari befektetései és az állandó válságok miatt folytonos volt az ide-oda áramlásuk, ezért is mondja a legtöbb önmagáról: — *Minden voltam már, csak akasztott ember nem!* — Nagyon kevesen tartottak ki mindvégig az igazi kubikmunka mellett. Éppen az állandó létszámhullámzás miatt nehéz a számukat meghatározni: az utóbbi évtizedekben 20 000 és 50 000 között ingadozott, de az igazi, *virtigli* (hivatásos) kubikosokét nem tehetjük többre 10 000-nél.

A kubikos „paraszt és munkás egy személyben” állapítja meg találóan V e r e s P é t e r[35]. A kubikosok valóban otthon és távoli munkájuk során is többnyire paraszti, falusi környezetben éltek, ipari jellegű munkájuk éppúgy az időjárástól függött, mint a mezőgazdasági munkásoké. Az agrárproletariátus soraiból kerültek ki, és a munkanélküli időszakokban elsősorban a mezőgazdaság felé áramlottak. Keresetkiegészítésképp mezőgazdasági napszámos és részesmunkákat vállaltak, és öregségüket földszerzéssel próbálták biztosítani. Szerszámaikat a parasztságból hozták magukkal, de jóval tökéletesebbre fejlesztették. A bandarendszer is mezőgazdasági eredetű, bár a kubikosbandáknak a magasfokú munkásszolidaritás volt az alapja. A kubikosok táplálkozása, ruházata, kunyhója, valamint dalaik és beszédjük is magán viseli a paraszti eredet bélyegét.

Ugyanakkor azonban teljesítmény szerint fizetett bérmunkások is voltak, akik nem a saját műhelyükben vagy gazdaságukban dolgoztak, hanem kapitalista vállalatoknál, amelyekkel állandó bérharcokat vívtak. Vándormunkájuk során kiszakadtak a helyi megkötöttségekből, öntudatuk, műveltségük és látókörük kitágult, szélesedett. Igen éles és határozott volt az osztályösztönük és fejlett a közösségi érzésük. Nagy tömegekben dolgozva megtanulták a gazdasági és a politikai szervezkedés törvényeit, sok-

[35] Az Alföld parasztsága. 3. kiad. Bp. 1942. 25. l.

szor alkalmazták pl. az ipari munkásság tipikus fegyverét: a sztrájkot. Munkaszervezeteik és munkamódszereik minőségileg mások voltak, mint a parasztiak, közelebb állottak a munkásokéihoz. A hatalomért folytatott hosszas harcokban a kubikosok voltak az ipari munkások leghívebb szövetségesei.

II

A KUBIKOSMUNKA ÉS ÉLETMÓD

Munkaszerzés és toborzás

A kubikostömegeknek a megfelelő helyen és kellő időben történő munkábaállítása egyáltalán nem volt könnyű feladat, szinte felért egy kisebbfajta hadművelettel. A vállalkozók és a munkások is nagy fontosságot tulajdonítottak a szegődtetésnek, mert részben már ekkor eldőlt az idénymunka sorsa, a tőkés haszna, illetőleg a munkások keresete, kisebb-nagyobb csoportjaik egysége és fennmaradása. Éppen ezért mind a két fél különleges formákat, változatos módszereket alkalmazott: a tőkések egyáltalán nem voltak válogatósak az eszközökben, a kubikosok pedig ekkor járták ki a szervezkedés iskolájának első osztályait.

A szegődtetés és toborzás módszereit mindig a kereslet-kínálat törvényei szabták meg. A gazdasági fellendülés időszakában a vállalkozók *ügynök*öket (hivatásos toborzókat) küldtek ki a kubikoslakta helységekbe, sok esetben így történt a bányászok, arató-, cséplő- és summásmunkások toborzása is. Ezek a vállalati megbízottak a toborzott munkások után *fejpénzt* kaptak gazdáiktól, és sok más illetéktelen haszonra is szert tettek, éppen ezért a nép csak *emberhajcsár*oknak vagy *emberkereskedő*knek nevezte őket.

„Tavasszal és ősszel reggeli harangozás (8 óra) előtt gyakran látni a piacon, hogy az ott álldogáló, munkára váró napszámosok körülvesznek valakit, aki hangos beszéddel, sűrű taglejtéssel magyaráz a munkásoknak... Minden tehetségével igyekszik rábeszélni a kubikosokat a munka elvállalására. Fűt-fát igér, nagy keresettel bíztatja őket... Az ilyen beszédre akad jelentkező bőven, kiknek előleget ad azonnal, sőt a vasúti jegyet is megváltja", írja róluk *Kiss Lajos*[36]. Ezek az ügynökök az arató-, cséplő-,

[36] Id. mű, 114–115. l.

summás- és egyéb bandagazdákat igyekeztek a munkaadók oldalára vonni, s az ilyenek a munkábaállás után felügyelőkké léptek elő. A kubikos bandagazdáknál ez a legritkább esetben fordult elő, s az ő toborzó gazdáik szerepe az összeírással véget is ért, a munkahelyen kisebb, önálló bandák alakultak, mindegyik maga választott vezetőt. A toborzáskor társai nevében a bandagazda tárgyalt, ő kötötte meg a szerződést is, de legtöbbször csak szóbeli megállapodás történt.

Válságos időkben megteltek a hírhedt *emberpiacok*, ahol a munkások áruba bocsátották munkaerejüket. Míg rendes körülmények között az „ember-áru" idejében el is kelt, máskor az éhező és rongyoskodó emberek ezrei szorongtak ebben a *köpködő*ben vagy *koplaló*ban. Elegendő volt egyetlen szikra, hogy a népharag lángra lobbanjon. A hatóságok mindig szemmel tartották e gyülekezőhelyeket, különbségtétel nélkül a becsületes munkásokat is *piaci legyek*nek vagy *mérnök*öknek gúnyolták.

A kubikosok nem várták mindig helyben a kínálkozó munkaalkalmakat: kisebb-nagyobb csoportokban járták az országot, vagy megbízott *munkanézőt* küldtek ki. Figyelemmel kisérték a helyi és országos sajtót, különösen a vállalkozók lapjait, és írásban tették meg ajánlatukat. Egyébként is állandóan leveleztek a munkaadókkal, mérnökökkel; egyik munkahelyről átírtak egymásnak a másikra, vagy az otthoniakat értesítették. A közvetítésben esetenkint közreműködtek magánosok, helyi társulatok, baloldali tömegszervezetek és a hatóság is, az utóbbiak — más-más szempontból — igyekeztek a szerződéseket is ellenőrizni. Alapjában véve a kubikosok maguk néztek utána mindennek.

Vándorlás és utazás

A kubikosok *fagytól fagyig* (koratavasztól késő őszig) dolgoztak, nagyon kevés volt a *telelős* (téli) munkás. Akad ugyan olyan kubikos is, aki egyfolytában öt évig volt távol családjától, a többség azonban még év közben is hazatér aratásra, cséplésre, szüretre, különösen ha valamennyi földje vagy szőleje volt. Rövidebb távolságból a helyi ünnepekre, vásárokra, búcsúkra is hazalátogattak. A *hosszú huját* vagy *fagyszabadságot* (téli pihenőt) otthonukban töltötték.

Az utazást hosszas készülődés előzte meg: a férfi a szerszámokról, az asszony pedig a ruháról és élelemről gondoskodott. „Az asszony mos, vasal, ruhát javít, kenyeret süt, ételt főz. Az ember is készülődik, közben adja a tanácsokat, hogy amíg oda lesz, hogy és mint legyen..., mire fordítsa majd a küldendő pénzt. Az asszony is kérleli az urát, ne kártyázza el a keresetét, mert kell a gyerekeknek enni adni"[37/a].

A megszokott gyakori utazgatások miatt a búcsúzkodás eléggé egyszerű volt. Vásárhelyen a gyalogszerrel útnak induló kubikosokat „... a családtagok elkísérték a város végéig, vagy a körtöltésig, ahol elköszöntek övéiktől. Az emberek lelkükre kötötték az asszonyoknak: — vigyázzatok magatokra! — Az itthon maradtak szerencsét kívántak a kubikosoknak, aztán visszatértek, hátra-hátra nézegetve kenyérkeresőjük után"[37/b].

A modern közlekedési hálózat kiépülése előtt az időszakos földmunkák és az aratás, cséplés, őszi betakarítás idején megszokott látvány volt a gyalogszerrel vándorló munkás menetoszlop, vagy az öt-hat kocsiból álló karaván, egyen-egyen hétnyolc munkás szerszámostul. A többnyire nagy, népes kubikoscsoportok inkább gyalogosan vágtak neki az útnak: minden holmit felraktak a talicskára és libasorban haladva tolták maguk előtt. „... Ha hívják a kubikost, megindul s megy, amíg oda nem ér, ahol az okosok úgy találták ki, hogy az anyaföldet el kell hordani egy helyről másra. Elmegy hazulról. Hogy háromheti lesz-e a munka, vagy félesztendei, az mindegy. Ő az az ember, aki mindenét magával viszi... A talicskában van egy zacskó tarhonya, kis készségben só és paprika, amely fűszerszámok nélkül útnak indulni nem tanácsos, továbbá szalonna, a pálinkás butykos, azok tetején a gyékény meg a suba, még feljebb az ásó meg a lapát,... a talicska nyelére van akasztva a bogrács. A bicska, a dohány, a pipa és a masinatartó a zsebben van. Ez ama készség, a mivel akubikos ember akár több hónapos távollétre is elindul. Nem nagy fölszerelés, de neki elég"[38] (4. kép). Esőben ásónyélre tűzött gyékényponyva alá húzódtak; éjszaka az út mentén háltak meg, de őröket állítottak. Napi 30—40 km-es átlagteljesítménnyel többszáz kilométer távolságba is elgyalogoltak: — *Élünk, lépünk, nincsen sëmmi baj* —, vigasztalták egymást.

A vasútihálózat kiépülésével a szekeres és gyalogos vándorlás természetesen nagyot csökkent, bár soha nem szűnt meg teljesen. A vasúti zónarendszer távolsági kedvezményei óta (1889) még gyorsabban és még nagyobb távolságra lehetett e mozgósított vándormunkásokat bevetni: a munkaalkalmak megszerzése tekintetében úgyszólván sem idő-, sem térbeli határokat nem ismertek. A vándornép poggyászostul, szerszámostul rendszerint vasúti teher-

[37/a]—[37/b] Kiss L. id. mű, 115. l.
[38] Tömörkény István: Kubikos-út = Homokos világ. Bp. 1910. 167. l.

4. kép: Munkára induló kubikos teljes fölszereléssel. Szeged, 1900.

kocsikban utazott, mint a frontra induló katonák. (A summások pl. személyi holmijaikat az újoncokéhoz hasonló faládákban tartották.) A kubikosok a vállalattól kapott útielőlegen *egy summában* megváltották a vasúti jegyet, szerszámaikat feladták poggyásznak, teher- vagy gyorsárunak, a kisebb holmikkal pedig beültek a személykocsikba. „Megkezdődik a szóbeszéd a kisérőkkel, melynek a gőzös fütyülése vet véget. Megindul lassan a vonat. Valamennyien az ajtóhoz törekednek és integetnek az itthon maradtaknak. — Írjon! — kiáltja egy asszony, mely valamennyinek

szól. — Szerbusz Vásárhely! — mondja egy kajla bajuszú, mindenki helyett köszönve"[39].

A vonaton beszélgettek, nézelődtek, kisebb csoportokban kártyáztak. Jó hangulatban a fiatalok zenéltek, énekeltek és sok tréfát követtek el. Az egyik pl. potyán akart utazni, zsákba kuporodott. Társai azonban addig bosszantották, amíg a kalauz jelenlétében el nem szólta magát. Zsúfolt szerelvényeken hasonló fogásokkal próbáltak ülőhelyet biztosítani: egyikük pl. pólyának tekerte össze párnáját és a csecsemősírást megtévesztő hűséggel utánozva sikerült ülőhelyhez jutnia; a másik fogát csikorgatva kapkodott társai felé, mintha „rohama" jönne és az utasok rémülten húzódtak félre. Kedvelt cselfogásuk volt a vakaródzás is, amiért a tetűre gyanakodó utitársak messzire elkerülték őket. Ennek ellenére is az utazás kimerítő volt, sok nézeteltérésük akadt az okvetetlenkedő hatóságokkal. Pénz híján pedig sokszor kötött útlevéllel toloncolták őket haza.

A vállalkozás és a munkahely

A kezdeti időszaktól eltekintve, általános gyakorlat volt a földmunkálatok versenytárgyalás útján való vállalatbaadása: a nyertes fővállalkozók kisebb szakaszokban kiadták alvállalkozóknak. A műszaki ellenőrzést a vállalati mérnökök végezték, az ő mérésük alapján történt a bérfizetés. Minden egyéb feladat elvégzéséről, mint pl. a munkábaállításról, az anyagellátásról stb. a munkavezetők vagy felügyelők gondoskodtak.

A legtöbb munkahely lakott helységektől távol volt, s ide gyalog érkeztek ki. „A kubikosok sok csalódásnak vannak kitéve ... Megkezdődik az már akkor, amikor a helyszínre érnek. Az ügynök azt mondta, hogy sík, lapos területen kubikolnak és dombos helyet találtak. Fogadáskor azt lelkölte, hogy a készítendő töltés csak két méter magas, hova könnyűszerrel feltolható a talyicska, a tetthelyen látták, hogy hat méter is megvan, olyan magasra pedig nem tolhatják fel a földet a kialkudott összegért. Állítva állította, hogy csupa sárgaagyagot kell kubikolni, amit játszva áshatnak és olyan kavicsos talajt találtak, amit csákánnyal is nehéz volt felszedni . . ."[40] Hosszas veszekedés után rendszerint újabb megállapodást kötöttek.

A vállalkozó csak azzal törődött, hogy a *szelvény*eket (munka-

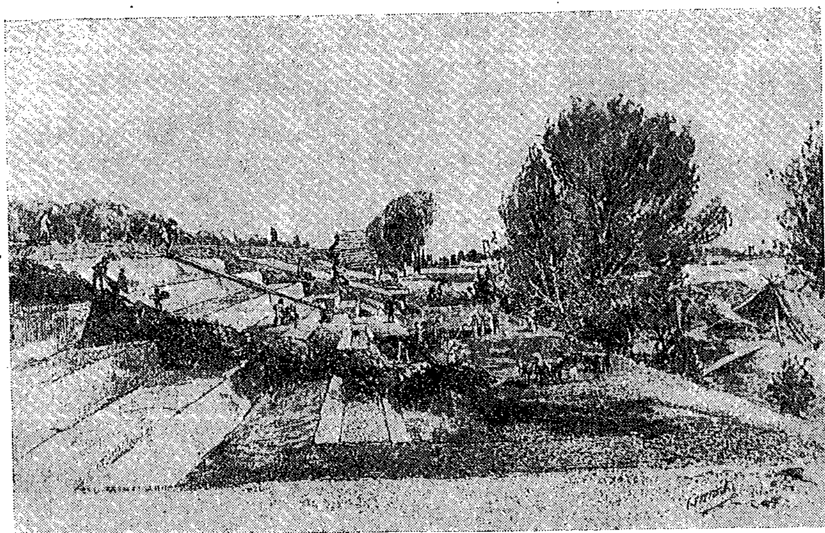
[39] Kiss L. id. mű, 115. l.
[40] Kiss L. id mű, 124. l.

szakaszokat) kiossza, különben sorsára hagyta a kubikosokat: maguknak kellett gondoskodniok szállásról, élelemről és saját szerszámaikkal dolgoztak. A civilizációnak ezek az úttörő bajnokai talán még mostohább viszonyok között végezték nehéz munkájukat, mint az arató-cséplőmunkások és a summások, mivel azoknak legalább valami hodályt vagy istállót jelöltek ki alvóhelyül, és a kialkudott bérben rendszerint az élelmezés is benne volt. A kubikosok munkatelepein viszont legfeljebb az építésvezetőség deszkabódéi és a vállalati kantinok állottak, minden más egészségügyi, szociális és kulturális intézmény hiányzott.

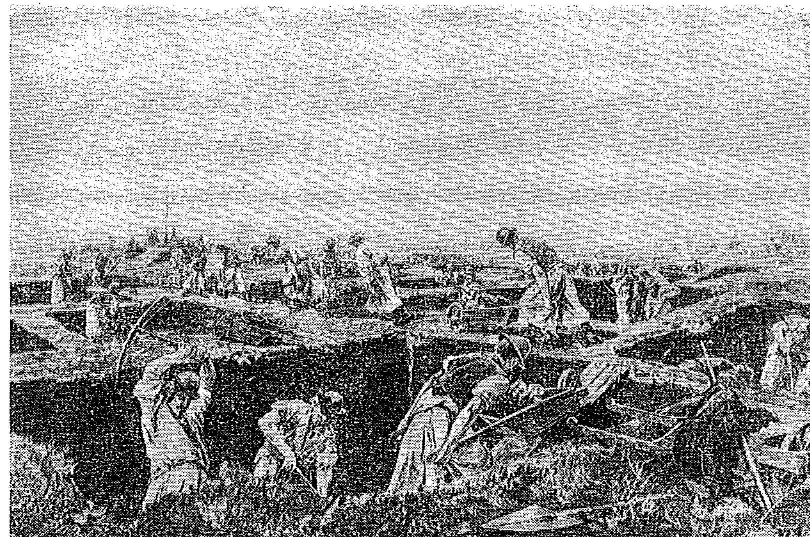
A földmunkák

A földmunkák közül az árvédelmi gátépítés mérnöki számítások szerint végzett bonyolult, nehéz, igazi kubikosmunka (5. kép). A gátnak *kitűzött* helyen lenyesik a gyepet és oldalt terítik, ezután *magárkokat* ásnak, amelyek földbe mélyesztett „lábak"-ként megvédik a töltést a víz oldalnyomása ellen a csuszamlástól.

A földet talicskával hordják a közeli *kubikgödör*ből, amelynek felszínét csákánnyal szedik fel, azután ásóval-lapáttal dolgoznak tovább (6. kép). Laza talajon és a gödör mélyülésével, illetve a gát magaso-

5. kép: Gátépítés a Tisza mentén az 1880-as években. Jobbról kubikoskunyhó.

6. kép: Földkitermelés kubikgödrökből tiszai gátépítéshez az 1880-as években.

dásával *járót* (talicskaútnak való pallót) fektetnek le, szükség esetén *bak*okat is tesznek alá, a töltésoldalon pedig *zébe* (Z-alakban, szerpentinútként) vezetik (7. kép).

A gátat *terítés*enkint (rétegenkint) töltik fel: *aláverés*nél az előzőleg kiborított friss földön haladnak át, *visszaverés* esetén éppen fordítva, de ilyenkor *döngölés*re van szükség, hogy a föld összetömődjék. A gát magasodásával kerül sor a fölverésre: a parthoz érve kiborítják a földet, s jobbra-balra haladnak. A töltésbe rögöt, *fagy*ot, idegen anyagot (gallyat, gyomot stb.) nem szabad behordani, 1881-ben ez okozta pl. Csongrádnál a bökényi gátszakadást. De a műszaki emberek is szemmel tartják a munkát: „Azt is meg kellett (a kubikosnak) tanulnia, hogy ott borítsa ki a földet a töltésen, ahol éppen kell, hogy szép sorba épüljön a töltés, a mérnök se veszekedjen, hogy sok a laza hely és az üres lyuk, de a csapatnak se kelljen sokat igazgatni utólag a meghordott töltést. Egy jó töltés úgy épül, hogy mire megépül, akkorra meg is taposódik. Döngölés helyett az emberi talpak és a talicskakerekek járják be minden részét s valósággal az egyik talicska föld súlya nyomja össze a másikat. Még arra is ügyelni kell, hogy a nagy gödrök és gyepes hantok közé befolyjon az apró göröngy

7. kép: Töltésépítés talicskásmunkával: járódeszkán haladnak fölfelé. Öcsöd [Békés m.], 1937.

és a finom por, nehogy a töltés utólag, amikor a nagy esők beáztatják, besüppedjen..."[41]

A gát a megadott méretek szerint készül: vízfelőli *rézsűje* (meneteles oldala) enyhén, a mentesített oldal felé pedig meredeken lejt, esetleg *padkás* (mellékgátas). Elkészültével következik a *besimítás* (finomabb munka), amelyhez nagy gyakorlat és szakértelem kell. Rendszerint idősebb, tapasztalt munkások végzik:

Kérgeskezű öreg kubis munkája
Meglátszik a Kërëzs-part koronájába.
Kihúzza a zsinórt szelvény irányába,
A koronát ahoz élesen levágja[42].

[41] Veres Péter: Kubikosok = *Béke és Szabadság*, 2. [1951] 14. sz. [júl. 15.] 12—13. l.
[42] Pankotai Gábor, 57 é. Békés 1953. Csukás Irén gyűjt.

A rézsűket asztallap símaságúra nyesik, a *koronát* (gát tetejét) esővíz levezetése céljából domborúra. A gátoldalt *hamuszol*ják (húmuszolják): gyeptéglákkal borítják vagy fűmaggal bevetik. *Utómunka*ként a hullámtéri *kubikgödr*öket letisztogatják és a halállomány szaporítása céljából egymással összekötik. Sokszor kerüli sor a gátak *fejelésé*re (magasítására és szélesítésére), különösen a nagyobb árhullámok levonulása után.

Rendkívüli helyzetet teremt egy-egy nagyobb árvíz. Ilyenkor „nincs úr. Senki sem úr, csak a kubikos meg a mérnök. Van ott katonaság is, amely távol falvakból és a tanyák közül odahajtotta a munkaerőt, de az csak mellékes munkára való. A kubikos rangban előlép, a kétkézi munkásból kiválik a mesterember. Már nemcsak az izmai erejénél fogva több, mint a más; hanem az értelemnél fogva is. Ő látja meg legelsőbb a szivárgást vagy ama veszedelmességet, mikor a nagy lomha töltés arra készül, hogy néhány ölnyire elcsússzon a helyéről. Nem ismeri az éjjelt, nem a nappalt, sárban és esőben áll, áztatja az átcsapó hullám s munka közben szárad meg rajta a ruha. Nem bírná azt meg más, csak ő, aki tavasztól őszig szabad ég alatt táboroz. Mérges daccal feszül neki a dolognak; ha kérdik, csak morog; úgy áll fogai között a kurta pipa, mintha a világot akarná fenyegetni vele; egyik szerszámot csak azért teszi le, hogy fölkapja a másikat..."[43]

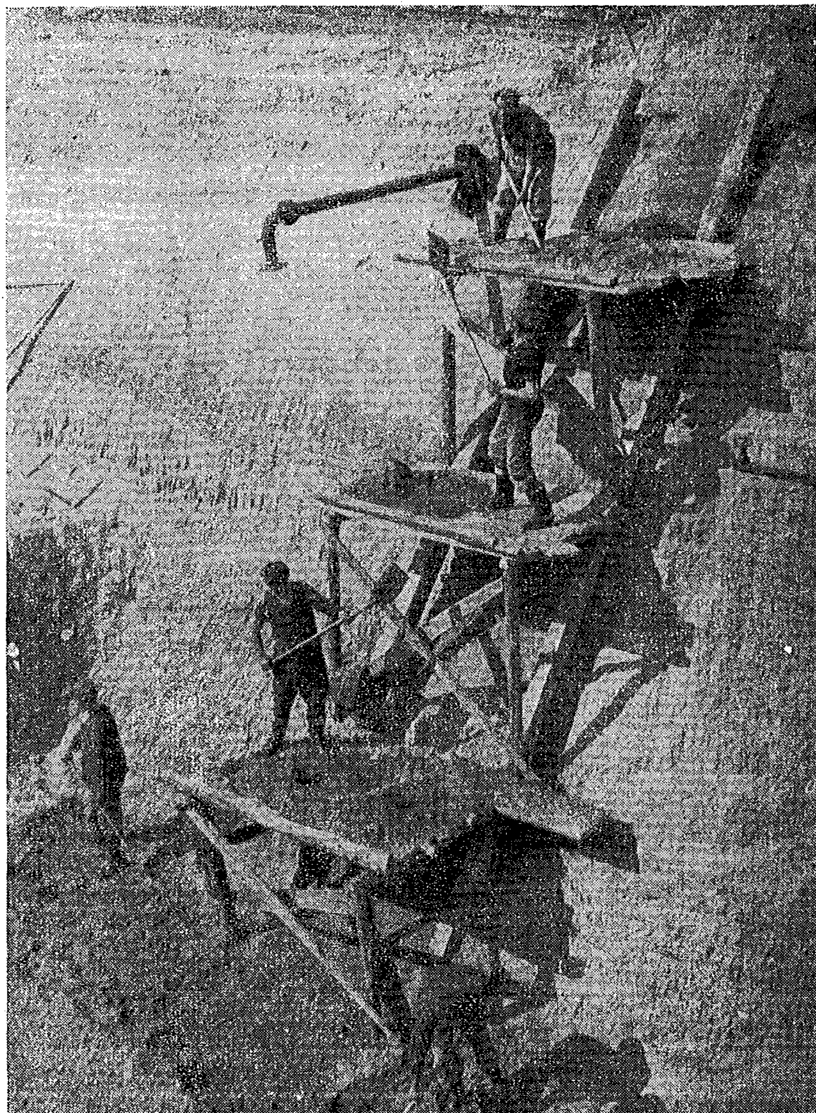
A kubikosoknak nemcsak szülőföldjükön, hanem a távoli munkákon is sok gondot okozott az árvíz:

Kubislegény ha bëmén a barakba,
Azt kérdëzi: — van-ë kënyér, szalonna?
— Nincsen kënyér, nincs szalonna, nincsen píz,
Mer a munkát elöntötte az árvíz![44]

Az árvédelmi gátakhoz hasonló módszerrel készülnek az országúti és vasúti töltések is, de ezeknél a jóval kisebb tömegű földet rendszerint a kétoldali anyagárkokból termelik ki. Ha kevesebb is a nagy tömegben fejtett földmunka, jóval több viszont a speciális mellékmunka: így az útnál a *tükörvágás* (az úttest domború földalapjának kifaragása), a kövezés; vasútnál pedig az ún. felépítmény (talpfák és sínek) behelyezése stb.

Hagyományos kubikosmunka a gátépítésnél valamivel újabb keletű csatornaásás is, amely műszaki szempontból éppen fordítottja a gátemelésnek, kubikolás szempontjából azonban nem!

[43] Tömörkény I.: Munkások = Förgeteg János mint közerő és más elbeszélések. Bp. 1905. 21. l. [Szóról-szóra megegyezően uő: Kétkézi munkások = Vízenjárók és kétkézi munkások. Szeged, 1902. 84—85. l.]
[44] Boza Márton 79 é. Csongrád 1952. Saját gyűjt.

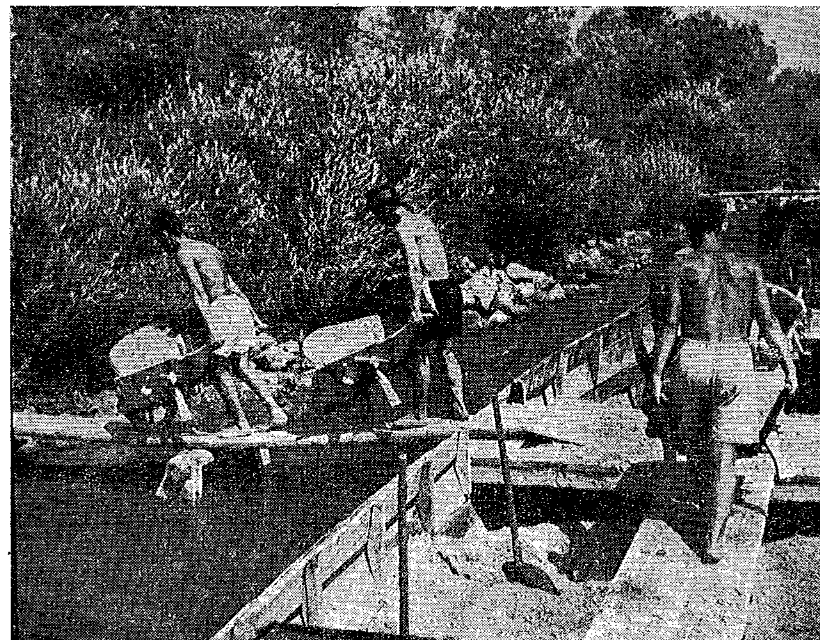

8. kép: Háromkarolásos állásmunka. A földalatti vasút Népstadion állomásának építése.

A csatornaméretek a V-alakú *normányárok*tól (normálároktól) a folyómeder *átmetszés*éig (átvágásáig) terjedhetnek, lehetnek *száraz* és *vizes* csatornák stb. Ez utóbbiak nagy mesterei a csongrádi kubikosok. Itt kell a víz miatt a legszorosabb együttműködés, különben *elölnék egymást* vele: levezetésére külön *vezérárok* szolgál, s a *vezérárkos* irányítja az egész munkát is. A *kopott* (betemetődött) csatornák tisztogatása aránylag a legkönnyebb és igen jövedelmező is.

A csatornaásás többnyire *karos* munka: a kitermelt földet oldalt a csatornatöltésbe építik. Mélycsatornán azonban nem tudják egy mozdulattal kivetni a földet, ezért másfél-két méterenkint *földpadká*kat vagy *állás*okat (állványokat) készítenek, és egymásnak adogatják (8. kép). Az állások száma szerint van *egy*, *két* és *három karolás*. De szállíthatják a földet talicskával is, különösen ha távoli mélyedésbe terítik vagy *depóniá*ba (halomba) hordják.

Az alapkiásás, alagcsövezés, halastó és repülőtér földmunkáit a hagyományos szerszámokkal és módszerekkel végezték; ezenkívül még sokféle földmunkát elvállaltak (9. kép).

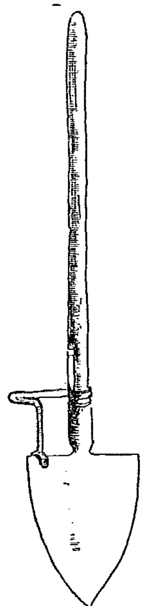

9. kép: Sóderhordás hajóról töltéserősítéshez. Dunafüred, 1950-es évek.

Szerszámok

A kubikosok a legnehezebb és legbonyolultabb földmunkákat is aránylag kevés és egyszerű szerszámmal végezték: ásó, lapát, csákány és talicska volt minden felszerelésük. Ezeket azonban fokról fokra tökéletesítették és igyekeztek mindig jó karban tartani, mert — *Jó szerszám: felemunka!*

Legfőbb munkaeszközük az ásó, sok mindenre alkalmas: *ásózás*ra (földet lazítani, rakni, illetve dobni), *nyesés*re (finomabb munkákra), *mérés*re (vasával ásónyomot, nyelével egyéb méreteket ellenőriznek), szükség esetén fegyvernek is használják. Az ásó fejlődött legtöbbet: kezdetben vaspapucsos faásókkal dolgoztak, majd kovácsolt vasból készült *füles* (peremmel ellátott) szerszámokkal, s végül kis *jézusszíve* (hegyesorrú) *rugós* (kengyellel ellátott) ásókkal, amelyek már öntött vasból készültek és kalapálás helyett reszeléssel élesítették (10. kép).

10. kép: Kubikosásó jobblábas rugóval. Szeged, 1900-as évek.

Az ásózás éppen nem könnyű munka, mivel itt nem megforgatni kell a földet, hanem kiemelni. Egy kezdő kubikosról a következőket írja Veres Péter: „Az ásó rugóját ő is meg tudta nyomni, hiszen jó erős, izmos lába volt hozzá . . . , de csudálatos módon, az ő rugásával ritkán ment le az ásó a nyom aljáig. Vagy ha túlságosan megnyomta, akkor meg túl-leszaladt és megakadt a hegye a másik ásónyomban az ásatlan talajban és vagy nehezen emelte fel, vagy leomlott az ásóról a kiemelt föld, . . . mert nem volt még hozzá szemmértéke, hogy úgy tegye a földre és nyomja a földbe, hogy az centiméterre annyi legyen, mint az előbb és annyi legyen, amennyit az ásó jól kiemel. Mert ha igyekezni akarván . . . nagyot vett az ásója elé, akkor a föld az ásó keskeny hegyén nem bírván a saját súlyát, biztosan megszakadt és leomlott. Ha túl keskenyet vett, akkor meg nem tartotta magát, megrepedezett és mire a talicskához ért volna vele, akkorra vagy széthullott az ásóról, vagy lecsúszott a kiemelt föld"[45]. Nem csoda, ha az ásózás kubikosnótába is bekerült:

Hej, de bajos a kubikos élete:
Akácfábul van az ásója nyele,

[45] Veres P.: Kubikosok, 12. l.

Negyven centi rugóval az ásója,
Ezzel rakja a fődet talyicskába[46].

Az ásót a *csörmőhányás*ra (morzsás föld felszedésére), egyengetésre és nyesésre szolgáló lapát egészítette ki. Fejlődése hasonló volt az ásóéhoz: a falapátokat a talicskás munkához illő, kovácsolt vasból készült, nagy *magyar* lapát, majd a karos munkára való, öntött vasból készült kis *angol* lapát váltotta fel. Ezt is meglehetős

11. kép. Talicskarakás lapáttal. Szentes, 1952.

élesre reszelték, még a vékonyabb gyökeret is elszelte. Lapátolásnál nagyobb lendülettel dolgoztak: a két kar és a felsőtest erején kívül félig guggoló helyzetben féltérddel is segítettek a földbe csusszantani, s a föld kihajításakor a megfelelő irányban elfordult a felsőtest is (11. kép). A *digólapát*ot (ásólapátot) hivatásos kubikos legfeljebb szorultságból vette kézbe, kontárok viszont annál gyakrabban.

[46] Hagyó Mihály 78 é. Békés 1953. Csukás I. gyűjt.

12. kép: Kemény talaj csákányozása. Szentes, 1952.

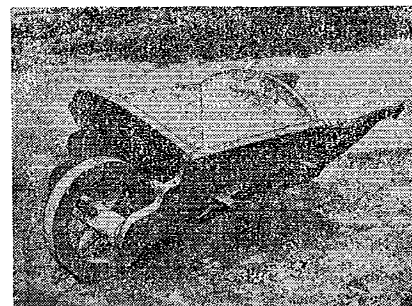
A legkevésbé használt csákány változott természetesen legkevesebbet: feje enyhén ívelt gyári acél; *baltás* vagy *fejszés* (hegyes) végével kemény talajt feszegettek, *kapás* (lapos) végével pedig rézsűt vagy csatornafeneket *faragtak*. Előre hajolva dolgoztak vele, csak a felsőtest és a karok erejével mozgatták (12. kép): a kelleténél hosszabb nyelű csákány *visszarugott*, a rövid pedig előre rántotta gazdáját. A *csákánykapát* (félcsákányt) legfeljebb sáros kordék kitakarítására használták.

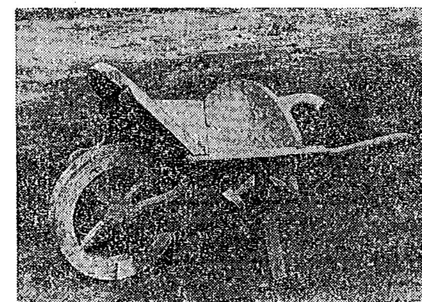
Az ásó és csákány nyele kemény, a lapáté puha fa; az előzőké egyenes, míg a lapáté enyhén hajlott, hogy emeléskor ne forduljon el. A szerszámnyeleket kézhez igazítják: üvegdarabbal csiszolgatják, néha *szalonnafölsővel* (szalonnazsírral) megkenik.

A kubikosokra legjellemzőbb talicska — mint Tömörkény István írja — „hűséges kenyérkereső szerszám, erős fából való, miként a gazdája. Van olyan vasúti gőzkocsi, amelyik a hat kerekével nem jár be annyi földet életében, mint az egy vasráfos fakerekével az ilyen talicska"[47]. Elsősorban földet hordanak benne, de ezenkívül más építőanyagokat is: homokot, kavicsot, követ és téglát. Gyalogláskor ebbe rakják a *betyárbútort*, odahaza pedig piacra, malomba és a földekre mennek vele, még a kicsiny gyermeket is beleültetik.

A talicskát önálló mesterek készítik, bár az iparuk nincs engedélyhez kötve. Megrendelésre dolgoznak, elsősorban a helyi szükségletet elégítik ki. Konjunkturális időszakokban Szegeden és Szentesen tucatjával dolgoztak, széles volt a vevőkörük is: 1895-ben Szegedről 10 000 talicskát szállítottak el. A legtöbb kubikoslakta helységben akadt három-négy mesterember.

A kubikosok és a mesterek fokról fokra tökéletesítették a talicskát, amely a paraszti *ládás* típusból fejlődött ki: gátmunkához a régebbi *szegedi* talicskát használták, ennek hosszabb volt a dereka, kisebb a kereke és nem voltak lábai, a teher pedig fele-fele arányban oszlott meg a karok és a kerék között. Az újabb *szentesi* típusú talicska a csatorna- és minden más földmunkára is alkalmasabb: rövidderekú, nagykerekű, billenékeny, a súly kétharmada a kerékre esik (13. a)-b) kép). Térfogata valamivel kisebb az előzőnél, de *magasítás*sal meg lehet növelni: kétoldalt keskeny lécet szegelnek fel. Időközben többféle átmeneti talicskatípus is kialakult, híre volt a vásárhelyi ötküllős kerekűnek, a mindszentiek pedig

13. kép: a) *újabb típusú szegedi [mindszenti] talicska;* b) *szentesi talicska. Mindkettő használatlan állapotban, v a s a l á s nélkül.*

[47] Új talicska irányában = Egyszerű emberek. Bp. é. n. 78. l.

14. kép: Bakokra helyezett járódeszkán haladnak fel. Budapest, a Lokomotív sporttelep versenyuszodájának építése.

sokáig ragaszkodtak a régiesebb formákhoz. A fejlett szentesi típusú talicska terjedt el országszerte, ma is ezt készítik az állami vállalatok. Legújabban a magyar mérnökök még Koreában is megismertették.

„Nincsenek ugyan mérnöki számítások hozzá, de annak minden részének eltalálva kell lenni ahhoz, hogy valóban kézhezálló legyen. A kerék nagysága és vastagsága, az oldalak mélysége és magassága határoznak. Erős legyen és mégis könnyű. Az oldalak rézsút fekvése figyelembe veendő, hogy a homok bele tetejesre rakható legyen és tolás közben mégse peregjen le. A keréknek a teherhez való távolsága is fontos, de leginkább még a talicskanyeleké, mert a terhet nem lefelé kell húzni, hanem fölfelé kell tolni. Számításba kell venni azt is, hogy mikor a kubikos izmainak az ereje fölmondja a szolgálatot, akkor a testi súlyát is segítségül hozza. Hogy amikor tolás közben csaknem ráfekszik a talicskára, annak a kereke akkor is csak haladjon fölfelé a járódeszkán…”[48] (14. kép)

[48] Tömörkény I.: Új talicska irányában, 78. l.

Nem csoda, ha vételkor nagyon gondosan átvizsgálják: előbb maguk előtt tolva haladnak vele, majd kézváltással visszafelé húzzák; szarvára állítva megpörgetik a kereket; bicskájuk fokával megkopogtatják a fában a csomókat és madzaggal mérik a láda átlóhosszát.

A talicska oldal- és végdeszkái puha fából, a kopásnak jobban kitett kerék, fenékdeszka stb. kemény fából van. Az egész talicskát csapolással vagy csavarral illesztik össze, alig van benne szegelés. A kereket és az *agy*at (tengelyre támaszkodó középső részét, amelyben a küllők összefutnak) abroncsolják, néha az éleket is szalagvasalással látják el. A kerék felőli *nagyvég*et külön is megerősítik, mivel ürítéskor erre zúdul az egész teher. A talicskán lehet még *előtámasz*, *lábkikötővas*, *húzókarika*, *porvédő* stb. is. Többnyire festetlen, nem is díszítik, legfeljebb névkezdőbetűkkel vagy más kézjeggyel látják el.

A talicska oldalai kifelé dőlnek, a nagyvég a kerék felé. A végek körívesek, ennek megfelelően a terhet is domborúra rakják, a kerék felé esik a nagyobb súly. A talicska földdel való megrakása is hosszas gyakorlatot kíván, „… meg kellett tanulni, hogy miképpen lehet a talicskát jó tetősen megrakni, hogy se üresen, félfuvarral ne járjon az ember, se útközben a járaton vagy a deszkán, vagy éppen a lengő pallón le ne omoljon, mert akkor csak a ráadásmunka szaporodik és az ilyen ember akadályozza a járatokon a többit”[49]. Szinte minden talajféleség külön módszert kívánt, de ezenkívül is „Minden ásó földnek megvolt a maga hivatása, helye, rendje. Mert ha nem így, csinosan lett volna felrakva, akkor bizony mire a gát tetejére érnek vele, lepotyog. Így pedig csak annyi hullott le, mint amikor az ember kenyeret eszik és az morzsálódik”[50].

A rakásnál még nehezebb munka a talicskatolás, különösen ha felfelé kell vele haladni: a talicska és a föld súlya, a váltakozó talaj és lejtőszög minden izmát igénybe veszi a kubikosnak. Nemcsak két karjával tartja és tolja a terhet, hanem már induláskor belesegít a térdével is, felfelé menet pedig meggörnyedve félig előre dől, lélegzetét visszafojtja és homlokán pattanásig feszülnek az erek. Könnyítésképpen kender- vagy szíj*hám* (nyakló) segítségével is tolja, ürítéskor a *hámcsülk*öt gyors mozdulattal lelöki a szarvról és az egész talicskát átbuktatja a keréken. A vigyázatlan kubikost a súlyos teher magával rántja. Visszafelé kezet vált és maga után húzza (15. kép). A keskeny pallón való járás-kelés fejlett egyensúlyérzéket is kíván.

[49] Veres P.: Kubikusok, 12. l.
[50] Kamjén István: Szakad a part. Elbeszélések. [Bp. 1955.] 135. l.

15. kép: Kubikoskaraván üres talicskákkal ballag visszafelé. Csongrád, 1935.

A talicskázás a legtipikusabb kubikosmunka: a szerelmi, vándor- és bordalok többségében éppen a talicskatolásról van szó, de önálló munkadalok is foglalkoznak vele:

Nyikorog a talyicskának az agya,
Öreg kubis nehéz földet rárakja.
Feltaszítja a Kërëzs-part tëtejére,
Hogy ne legyen száraz koszt az ebédje[51].

[51] PANKOTAI GÁBOR 57 é. Békés 1953. CSUKÁS I. gyűjt.

Talicskás munkán veszik igénybe a család segítségét is: az asszony *csörmőzik*, vagyis a lehullott földmorzsát rakja a talicskába lapáttal, a fiúgyerek pedig talicskahúzó segédmunkás, tréfás nevén *csikó*. „Olyan helyeken veszik hasznát, ahol a kurta talicskában a földet a meredek deszkán magasra kell feltolni... A csikó dolga, zsenge korát tekintve, épp olyan erős, mint az apjáé. Az apja talicskája elejébe a kerék felől való részben bele van verve egy vaskarika... A csikó nyakába pedig bele van akasztva egy hám, a farmatring nevezetű. A csikó ezzel a készséggel a tolódeszkán áll, ott, ahol annak a meredeksége kezdődik. Ahogy oda ér a talicskával az apja, futtában beleakasztja a kapcsot a vaskarikába s most már ketten viszik a talicskát fel a magasba: a csikó húzza, az apja tolja. Ahogy a meredek helyen átsegítette az apját, megy vissza a helyére, hogy a másik ziháló embert segítse fel a terhével. Fárasztó munka: nagy nekifeszültében félig előre van dűlve, csak a lábujjhegyein jár, kezeivel olykor a deszka szélébe kapaszkodik, ilyenkor már egészen négykézláb mozog, ő is úgy zihál és liheg, mint az apja... A munka azonban, amit végez, idő előtt öregíti. Mindenesetre erős, sőt igen erős ember lesz; az izmok hatalmasodnak benne, de a csontok meg-meggörbülnek. A lábaival semmi baj... Hanem a felsőbb csontok nem maradnak meg a maguk valóságában, a hát kipúposodik, a nyak meggörbed és a fej mindig csak a földet nézi. Amelyből él"[52].

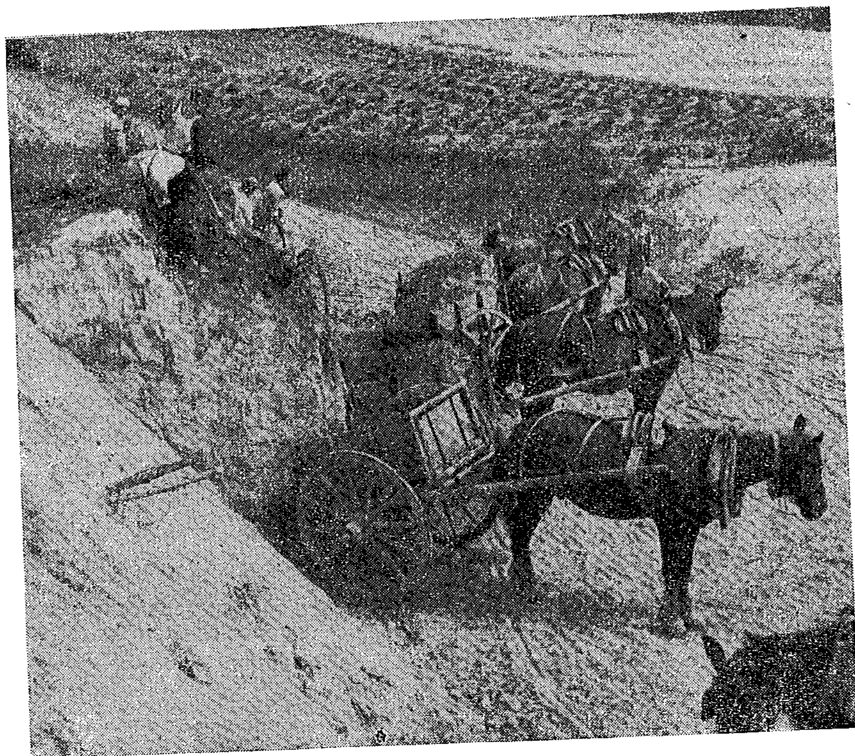
Talicskavontatás esetén *magasítást* is tesznek, s így a 60—80 kg terhet 100—120-ra felemelik. Rendes talicska 13—15, magasított pedig 10—12 fordulóra ad ki 1 m³-t.

Kordésmunka

50 m-en felüli távolságnál újabban a kétkerekű, billenékeny, lóvontatta kordét[53] használják, amelybe kb. ½ m³ föld fér. Hazánkban az olaszok honosították meg az 1879-es szegedi árvíz után, erre vallanak a *haviz* (tüled) és *holtra* (hozzád) terelőszavak. A századforduló idejére Csongrád megyében annyira meghonosodott, hogy minden nagyobb helységben élt 10—20 *kordésgazda*, akik a munkalehetőségektől függően két-három, néha több tucat kordét is tartottak. A kordésgazdák parasztokból, iparosokból lett alvállalkozók, ők alkalmazták a *kordéhányók*at, *kocsis*okat és a *lóhajtó gyerek*eket.

[52] TÖMÖRKÉNY I.: Péter tanul = Napos tájak. Bp. 1908. 119—121. l.
[53] A kordésmunkára vonatkozólag CSALOG ZSOLT végzett kiegészítő gyűjtést Szentesen, 1956-ban. Adatait ezúton is köszönöm.

16. kép: a) *Kordérakás. Pusztaegres, 1950-es évek.*

A kordé bognármunka: a nagy, szélesráfú kerekeken rudakra épített láda ül, amely *förgettyű* (forgótengely) segítségével fordítható; a lovat *komót*tal (nyakhámmal) és *nyeregfá*val fogják be. A súlyos teher vontatása és egyensúlyozása *öli* (igénybe veszi) az állatot. A kordések *sodrott* (zömök, erőstestű)[54] lovai roppant tanulékonyak; a nehéz munka miatt kukoricadarával és korpával kevert szecskát adnak nekik. A munkahelyen külön istállót építenek, a gazda valóságos tanyát rendez be családjának.

A kordéhányók többnyire hivatásos kubikosok, de csak szükségből fanyalodnak rá, mert akár akkordban, akár napszámban dolgoznak, a kordésgazdáktól — *ásóval kell elvenni a pénzt* —, és a karral végzett szakadatlan munka nagyon fárasztó. A kordék

[54] Szaknyelven: hidegvérű kanca és arabs csödör ivadéka.

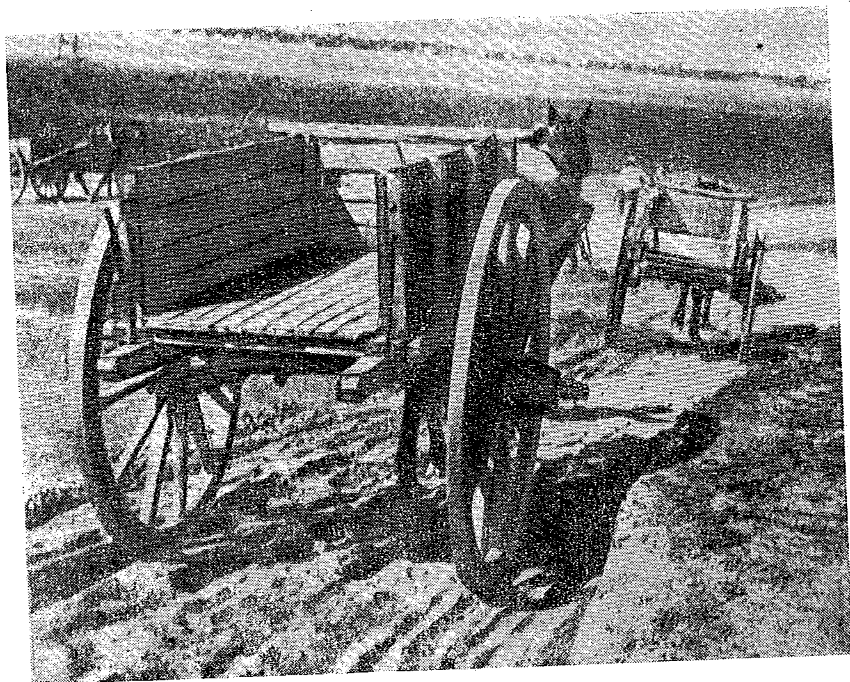

b) *A kordék kiürítése. Baja, 1950-es évek.*

ugyanis *cúg*ban (oszlopban) járnak, a két-három-négy kocsiból álló karavánt mindig úgy osztják el, hogy a kubikosok soha ne maradjanak kordé nélkül. Legtöbbször egy beállítja lent és lapáttal hányja rá a lehullott csörmőt, kettő pedig fent ásózik a földpadkán. Néha *alámajjaz*nak (aláásnak) és nagyobb földdarabot zúdítanak rá a kordéra, a rongálódás miatt azonban a gazdák ezt tiltják. Szemük mindig a munkán van: napszám esetén biztatják fogadott munkásaikat, hogy a kordéláda *szájá*ba és *hasá*ba is rakjanak még földet, akkordmunkán pedig nem győzik őket mérsékletre inteni. A kordé megrakása a talicskáéhoz hasonló, a rosszul rakott kordé nemegyszer fölemeli és földhöz vágja a lovat. Ilyenkor mozdulatlanul fekve kell maradnia, amíg föloldják, kiszabadítják. A tapasztalt, öreg kordéslovak maguk könnyítenek a terhen: felfelé haladva egy pillanatra felágaskodnak, s a felesleges föld lepotyog.

A lovakat a lóhajtó gyerek vezeti el az ürítés helyére, de ha megszokják az utat, maguktól is jönnek-mennek. A kordét a gyerek vagy a kocsis üríti ki: kihúzza előbb a *súbert* (fardeszkát),

4* — 2/3 S

c) *Üres kordék oszlopa. Öcsöd [Békés m.], 1937.*

majd elől a *riglifát*, (biztosító cöveket) s a láda hátra billenve magától kiürül (16. a)—b)—c) kép).

A *kubis-* vagy *fuharoskocsit* két ló vontatja, 1 m^3 föld fér bele; 2—300 m távolságra használják. Kevés helyen ismert, inkább csak Csongrádon van elterjedve. (Újabban a Felvidéken kezd terjedni *ladikszekér* néven, de a kubikosok Nyugat-Dunántúlon is megismertették.) Négy ember rakja kétoldalt: kettő ás, kettő lapátol. Minden kocsifordulónál egy ásónyomot mélyítenek. A kocsit ürítéskor teljesen szétszedik.

Az újabb csillés és vasúti rakodásokat a kordésmunkához hasonlóan végzik (17. kép).

Munkaidő és teljesitmény

A kubikosok ezelőtt a szó valódi értelmében *látástól vakulásig* dolgoztak, némelyek még teliholdnál is folytatták a munkát. Ennek emlékeként tréfából ma is *napnak* nevezik a holdat: a

17. kép: Téglagyári csillésmunka, Csongrád, 1935.

csongrádiak egy hangyaszorgalmú társukról *Náfrádi-*, a szentesiek pedig az egyik helybeli nagygazdáról *Csanádi-napjának* keresztelték. Csak a két háború között tértek át a reggel 6-tól este 6-ig tartó munkára. E hallatlan megerőltetést némileg enyhítette a reggeli, délutáni fél-félóra és a déli egy-két órányi pihenő. Szombaton délután, valamint hétfőn délelőtt nem dolgoztak, legfeljebb sürgős munka esetén.

„A munka, amit végez, a legnehezebbek közül való és aki nem benne nőtt fel, nem bírja csinálni. Ha belekezd is, kidől, vagy félmunkát sem végez. A kubikos tudja ezt és a tudás önérzetet ad neki, amit emel az is, hogy többet keres, mint más napszámos. Munkája akkor kezdődik hajnalban, mikor már látni lehet a járót, amin föltolja a talicskát és este akkor végzi, mikor már a járót látni nem lehet. Munkája olyan, hogy a húst, amit télen át magára szedett, egy hónap alatt ledolgozza, szikárok és soványok valamennyien, csak a lábuk szárán állanak hatalmas csomóban az izmok”[55].

[55] TÖMÖRKÉNY I.: Munkások = Förgeteg János mint közerő és más elbeszélések. Bp. 1905. 15. l.

A kubikosok mind edzett, szívós emberek, jó szerszámokkal és fejlett munkamódszerekkel dolgoznak. A külső szemlélő látszatra lassúnak találja mozgásukat, valójában hallatlan testi ökonómiával, pontossággal dolgoznak, nincs egy felesleges vagy sietős mozdulatuk. A nyers erőnél többet számít a begyakorlottság. Egy ízben pl. a legerősebb falusi legény fogadást ajánlott nekik egy karos csatornamunkán. A versenyre egy öreg, szikár, alacsony csongrádi kubikos állott ki, és estére másfélszeres teljesítménnyel győzött.

Teljesítményük fokozódik páros, családi vagy csoportos munka esetén, amikor az együttműködés és a versengés valósággal szárnyakat ad a munkásoknak. Ellesik egymástól a jó módszereket és állandóan újítanak; nincs is lényeges különbség az egyes helységek kubikosai között!

A kubikosok legfőbb kincse a fizikai erő; fiatal korban azonban nem kímélik: — *Hadd törődjön az a kutya test!* — szokták mondani. A munka lélekölő egyhangúságát tréfákkal, fogadásokkal enyhítik: pl. a megrakott talicskát ölben, háton viszik fel; a küllők közé ásónyelet dugnak, úgy tolják; máskor a sáros földből rakott mázsányi terhet két hámmal cipelik, néha még a talicska szarva is felhasad. Nehéz feladat a rakott talicska hátrafelé való felvontatása, vagy a félbevágott teher egyensúlyozása is. Sokszor beugratják egymást: „Megrakja némelyik, kivált *szöszélyös* állapotában a talicskát annyira, hogy józanul meg se tudja mozdítani. Ha a másik rászól, hogy — mit csinál kend, hisz mögszakad, — még neki áll feljebb: — ülj a tetejibe, még tégöd is föltollak innen a gödörbül! — Fogadnak. A figyelmeztető felül a talyicska tetejére, a sértett fél tólja egy darabig, aztán lezökkenti: a koma majd kettéharapja a nyelvét...”[56]

A kubikosok teljesítménye óriási, külföldi szakértők szerint — a körülményeket figyelembe véve — eléri az emberi teljesítőképesség határát. Minden törekvésük a minél nagyobb teljesítmény volt, mert eszerint kapták a bérüket. Naponta 6—20 m³ földet termeltek ki a talajtól, távolságtól és a munkaidőtől függően, az átlagot 10—12 m³-re tehetjük. Talicskás munka esetén tehát 120—150—170 ízben is fordultak napjában. Emellett minden egyéb mellékmunkát (szerszámok karbantartása, főzés stb.) is maguknak kellett elvégezniök.

„Erre a rétegre jellemző, — írja Veres Péter — hogy bár idegen munkát végez, eladja a munkaerejét, mégis jobban szeret ‚magának’ dolgozni. Vagyis nem szereti a napszámot, hanem inkább

[56] Kiss L. id. mű. 120—121. l.

a szakmánymunkát választja... (A kubikosság) magával hozta a vérévé vált paraszti öntudatot, munkaerkölcsöt és virtust... (Az akkordmunkások) szívesebben dolgoznak szakmányban, ahol nem állnak a hátuk megett s ahol ha elfáradnak, leülhetnek rágyújtani, és egy kis pihenés után annál könnyebb és haladósabb a munka. Testvéries, baráti szellem alakul így ki az emberek között. Játék, dal, tréfa váltják egymást, így nem olyan nyomasztó a munka egyformasága. Így érik el azt a páratlan teljesítményt, ami a napszámossal dolgoztató munkaadók és hajcsárok szemében... mindig azt a látszatot kelti, hogy nekik azért nem dolgoznak így a munkások, mert amerikáznak, szándékosan a napot lopják. Ebben ugyan van is valami, mert az ilyen munkaadók csak a szolgalelkeket kapják meg munkásnak, de az öntudatos munkás kerüli őket, inkább olcsóbban vállal szakmánymunkát. A durvaságot, gúnyt, megalázást nem bírja elviselni; ha kevesebbért is, de szabadon dolgozik”[57].

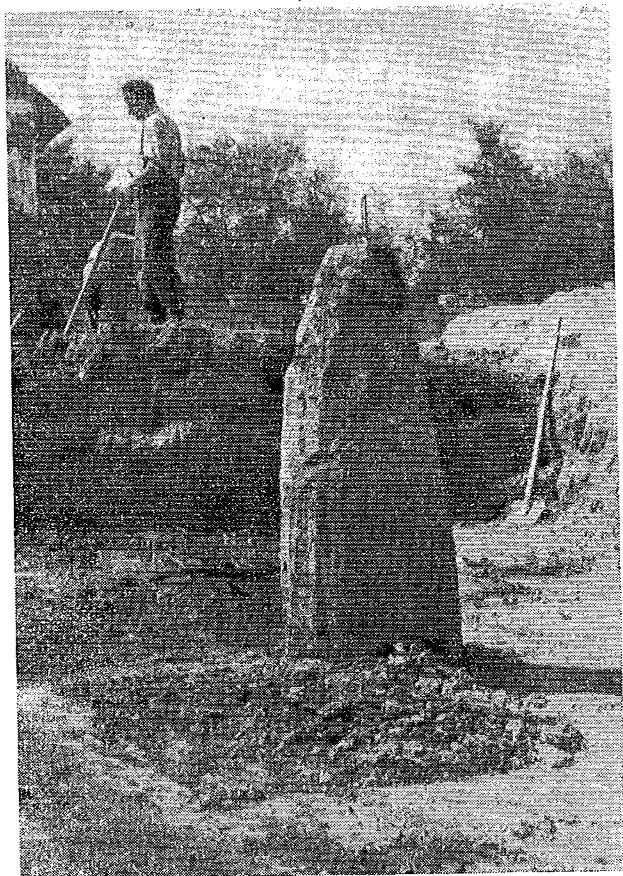
Bér és bérharc

A kubikosok teljesítménybére általában a mindenkori gazdasági helyzet függvénye volt, a létfenntartási eszközökhöz viszonyított értéke állandóan csökkent. Hiába fokozták minden lehetséges módon a teljesítményt, a versenyfutásból mindig a tőkés került ki győztesen. Ha jobban kerestek is a mezőgazdasági és bizonyos ipari bérmunkásoknál, ennek nagy ára volt: ezen a bányászokéhoz mérhető nehéz munkán nagyok voltak a létfenntartási költségek. A kizsákmányolt kubikosok sem kapták meg munkájuk ellenértékét, az abszolút és viszonylagos elnyomorodásukkal párhuzamosan éleződött az osztályharc.

A bérfizetés alapját a köbméter egységára adta. A távolság-mélység növekedésével, a talaj nehezülésével azonnal megindult a kubikosok harca a *javításért*. A fizetés alapjául szolgáló hetenkinti mérést a munka színhelyére kiszállott vállalati mérnök végezte el: a gödröt vagy a *gubatúrt* (felépített idomot) mérőszalaggal, esetleg műszerekkel felmérte. A kubikosok ellenőrizték: jóelőre kiszámították ők is a teljesítményt, s a mérnökök szerint 5 hibaszázaléknál soha nem tévedtek többet! „A mérnök a maga módja szerint számol, a kubikosok gödörgazdája pedig csak ásónyéllel, de azért... leginkább össze szokott vágni a két számadás”[58].

[57] Az Alföld parasztsága, 76—78. l.
[58] Tömörkény I.: Munkások, 18—19. l. és ugyanez Kétkézi munkások, 83.

A két adatnak egyeznie is kellett, különben megindult a harc, amelynek a mérnökök megverése és más események miatt rendszerint a csendőrök erőszakos beavatkozása vetett véget. Némely esetben kedélyesebben intézték el, de legalább megtréfálták a mérnököt. Ëgy alkalommal vót ëgy mérnök. Halász Józsi bácsi nagy lókötő vót, ekezdëtt veszekënni a munka ára miatt a mérnökke: — Javíjjon! — Nem javítok! — De javíjjon! — Utójára csak nem javította mëg a munka árát. Aszondja a mérnök Halásznak: — Vigyën át a pocsétán! — Jóska bácsi lë vót vetkőzve, vállalkozott rá, hogy

18. kép: B u b a [földoszlop]. Csongrád, 1955.

átviszi. A mérnök lovagót a Jóska bácsi hátán. Mikó a pocséta közepire értek, Jóska bácsi aszondja: — Mëgjavíjja-ë a mérnök úr? — Aszondja: — Nem! — Ha nem javít, főbukok! — Azt në tëgye! — Szabályos alkudozás vót. Hát a vége al lëtt, hogy Jóska bácsi főbukott, me a mérnök nem javított. Jelentëtte az a csendőröknek, azok ki is gyüttek, de csak nevettek rajta"[59].

Máskor burkoltabban folyt a harc: a vállalati visszaélésekkel szembeni jogos védekezésül a kubikosok *megnevelték* vagy *felöltöztették* (magasították) a *bubá*kat: „A buba kerek, toronyforma földoszlop a gödör közepén (18. kép), amit a gödör ásásakor egy helyben hagynak s annak a magasságából számítják ki munka végeztével a kihordott földet kubik szerint . . . A kubikos azonban ért ahhoz, hogy mint kell nevelni a bubát. A kis földtornyot éjjel fínoman elmetszik a középen, s egy-egy arasznyi földet építvén hozzá, a tetejét ismét ráteszik. Azon ott zöldell az a fű, amely akkor is rajta élt, mikor még mező volt a gödör helyén s annak ott is kell lenni, mert az a bizonyság arról, hogy nem történt csalás a bubával. Ezért úgy a közepibe építik bele a földet olyan ügyességgel, hogy aki nem járatos benne, soha észre nem veszi, hogy a buba nevelve van"[60]. A legtöbb mérnök egyszerűen fellöki, s a friss talaj elválik a bolygatatlantól. Tapasztaltabb kubikosokat mindamellett nehéz csalafintaságon rajtakapni: a megfelelő színű és keménységű talajt gondosan kiválasztják, eleve a buba méreteinek megfelelő alakban ássák ki; zsákba téve szállítják az éj leple alatt. A beépítés után baltafokkal keményre verik, esetleg meg is locsolják, s így többé nem válik el. Ezt azután nagyon nehéz rájuk bizonyítani.

A kubikosok sokféle cselfogást ismernek még: *megetetik* (magasítják) a gödör szélét; a mérőszalagnak *aláfaragnak* (észrevétlenül kikotorják alóla a földet), illetve látótávolságon kívül lábukra helyezik, s úgy mérnek. Gubatúros munkánál képesek még a töltést is kicövekelni, hogy többet mutasson. Valóságos harc folyik itt minden centiméterért, mert nagytömegű földmunkáknál többszáz köbméterre szaporodhatnak!

A kubikosok munka közben soha nem kaptak *tiszta* (teljes) fizetést; egyik héten előleget, másik héten munkadíjat adtak, de mind a kettőt megterhelték különféle levonásokkal: az útielőleget, a vállalati anyagok árát, a biztosítási díjakat, a munka befejezése kedvéért kikötött óvadékot levonták, s különféle megszorításokkal legfeljebb végelszámoláskor fizették ki. Ezzel szemben jóformán

---

[59] TÚRI ISTVÁN 52 é. Csongrád 1952. Saját gyűjt.
[60] TÖMÖRKÉNY I.: Munkások, 18—19. l. és Kétkézi munkások, 83. l. A *bubanevelésre* ld. még SZABÓ PÁL: Talpalatnyi föld. 3. kiad. [Bp.] 1951. 196. l.

semmiféle pótlék, túlóradíj, jutalom nem volt, legfeljebb a saját szerszám használatáért fizettek 3%-ot a munkásoknak.

Mindezek miatt késhegyig menő harcok dúltak a munkások és a munkaadók között. A bérharc sikerének legfőbb biztosítéka volt az egységes fellépés: „A morgás végighalad a töltésen. A mérnökök sejtik, hogy valami készül, de még nem tudják: mi. Egy gödörgazda azt kiáltja a töltés tetejéről: — Huja! A bokorba (bandába) tartozó emberek megállnak. Aki tolta épp fölfelé a járón a talicskát, annak a közepén otthagyja. Az ásókat belevágja a földbe. És sorban, mint valamely elrontott sortűz ropogása, hallatszanak a kemény, rekedt szavak: — Huja! — Huja!... A munka zaja után ijesztő nyugalom áll be"[61]. A kubikosok körülkapják és fenyegető fellépésükkel megszorítják a munkaadókat; képesek elvágni a telefonvezetékeket, hogy ne hívhassanak hatósági erőket, máskor erőszakkal veszik el a pénztárostól a pénzt. Az is előfordult, hogy egy kastélyt körülzártak, s a munkaadót szobárólszobára kergetve csikarták ki a keresetüket. Legtöbbször azonban egyezkedés útján próbálják megoldani az ellentéteket, s ilyenkor nagy felelősség van az ügyes, okos és bátor *bandagazdákon* (csoportvezetőkön). Ha végleges kenyértörésre kerül a dolog, egymásért mindig ki is állnak, s az egész csoport fellép vagy szükség esetén otthagyja a meggyűlölt munkahelyet.

A munkaadók mindezt igen jól tudták, s ezért a kubikosokkal soha nem mertek úgy bánni, mint más munkásokkal, sokkal agyafúrtabb módszereket eszeltek ki. A legtöbb vállalat kétszeresen is kizsákmányolta alkalmazottait: mint munkásokat és mint vásárlókat. Előleg helyett utalvánnyal, ún. *jancsibankóval* fizetett, amelyet csak a vállalati kantinban lehetett értékesíteni. A munkások rá voltak kényszerítve a silány és drága árucikkek vásárlására. Hosszas harcok után 1895-ben eltörölték ugyan a hírhedt jancsibankót, de ráírták a *gödörcédulára* (munkalapra) az összegeket és máris utalványul szolgált, amint egy kubikosdal is kifejezi:

Ha nincs píze, bëmén a barákába,
Annak néki a gödörcédulára[62].

A munkaadók ezenkívül vállalati anyagokkal, előleggel, uzsorakölcsönnel láncolták magukhoz a megszorult munkásokat.

Munkanélküli időszakokban elszaporodtak a fizetés körüli visszaélések: az éhségtől űzött kubikosokat bérminimumon alul

[61] TÖMÖRKÉNY I.: Kétkézi munkások, 85. l.
[62] BOZA MÁRTON 79 é. Csongrád 1952. Saját gyűjt.

fogadták fel, és minden újabb csoport bérét még lejjebb nyomták. A bérmozgalmak letörésére használták fel a különböző helyekről jelentkező kubikoscsoportokat. A közmunkákon szakképzettségre való tekintet nélkül csak helybeli illetőségű munkásokat foglalkoztattak, a rosszemlékű ínségmunkákon pedig akkordban dolgoztattak s mégis napszámbéreket fizettek ki. Az 1930-as világválság éveiben pl. Csongrádon az is megtörtént, hogy akinek a kenyérhez szalonnája is volt, el kellett hagyni a munkahelyet. Mindez mélyen aláásta a munkaerkölcsöket. — *Kutyasintérnek is elmönnék, csak hína valaki* —, mondogatták keserűen szakképzett munkások is!

A kubikosbandák

A mezőgazdasági és építőipari bérmunkákon eléggé általános a *banda*rendszer: kisebb-nagyobb csoportok társulása aratásra, cséplésre, répamunkára és egyéb nagy tömegeket mozgató munkálatokra. Ezek a bandák elsősorban a munkaadók kedvéért vannak: a *bandagazdákat* kell csak a kezükben tartaniok s máris befolyásuk alá kerültek a széles munkástömegek. Ahány munkaféleség, annyiféle banda is, mert mind más-más vezetést és szervezést kíván. A közös kereset és a meghatározott kulcs szerinti osztoszkodás azonban mindannyiuknak általános jellemzője, s ezenkívül az elszállásolás és élelmezés kérdéseit is igyekeznek közösen megoldani.

A kubikmunkán bizonyos mértékig eltérő a helyzet. A nagytömegű munkás miatt kisebb *szelvényeket* (munkaszakaszokat) szoktak kiosztani, s egyet-egyet elvállalhatnak magányosok, munkapárok, családi együttesek vagy akár nagyobb bandák is. A munkábaállásnak megfelelően töltik ki a *gödörlapokat* (munkalapokat), illetve *szelvénycédulákat*, amelyekre a mérés, fizetés stb. adatait rávezetik. A vállalkozók a takarékosság és az adminisztráció csökkentése szempontjából arra törekedtek, hogy minél nagyobb munkaszakaszokat osszanak ki minél több embernek.

Az első évtizedekben még egyénileg vagy párban dolgoztak, ez utóbbi esetben felváltva toltak, illetőleg húzták egy talicskát, a közös kereseten egyenlően osztoztak meg, de külön laktak és étkeztek. Az 1880-as évek után elszaporodtak a családi együttesek: az asszony a munkahelyen vezette a háztartást, szabad idejében pedig segédmunkát is végzett. Ha gyermekük is volt, az asszony *csörmőt hányt* (lapátolt), a gyerek *csikózott* (talicskát húzott). Ezzel egy időben feltűntek a 3—4 tagú kis csoportok, s

a századforduló idejére az 5—6—8—10 főből álló bandák. A *gödör-* vagy *bandagazda* (csoportvezető) nevére iratták a munkalapot, ő közvetített a munkaadó és a munkások között, vezette a *napolást* (munkanaplót), s a munkában töltött idő alapján osztoztak a közös kereseten. Nagyjából e bandarendszernek megfelelően alakultak a *szakácspartik* vagy *bográcstársaságok* (közös konyhák) és a *kunyhótársaságok* (közös szállások), bár mindezek nem pontos megfelelői egymásnak.

19. kép: 15 főnyi mindszenti kubikosbanda a pécsi repülőtér építésén az 1940-es években.

A két világháború között az említett bandák nagy *csoportokká* duzzadtak, 30—40—100—200 ember is dolgozott együtt, de ezeken belül is kialakultak a kisebb létszámú *alcsoportok*, és ennek megfelelően a *csoportvezető*nek helyettesei is voltak. A szakácspartik azonban megmaradtak a régi keretek között, csupán a szentesiek próbálkoztak a tömegkonyhával. (Mivel ekkor nők már nem dolgoztak velük, nem vált be a próbálkozásuk.) Az ellenőrzés lazasága miatt a nagy csoportok sem váltak be, vissza kellett térni a 8—10—12—16 főnyi bandákhoz (19. kép).

Míg más bandáknál a munkaadó bizalmát élvező bandagazda saját érdekei és kénye-kedve szerint szedi össze a kiszolgáltatott helyzetben lévő munkásokat, a kubikosbanda tagjai önként társulnak: csaknem mind rokonok, jó ismerősök és egy helyről való emberek, éppen ez az egyik biztosítéka a teljes egyenlőségnek. Ezért is adta a következő tanácsot társainak az egyik vállalkozó: „Ha (a) különböző vidékekről való kubikosokat tervszerűen összekeverik, akkor nem hallatszik hangos szó a munkahelyen"[63]. A rokoni kötelékek tették lehetővé a fiatalok tanulását, hogy előbb fél-, majd háromnegyedrészes kubikosok lehessenek, mert hozzátartozóik *rádolgoztak* (pótolták) helyettük. A bandák alapja egyébként az egyenlő munkaképesség, önként vállalt munkafegyelem és a teljes szolidaritás, s ez alapon társulva a közösségi élet magasrendű iskolapéldáját nyújtották. Még a mérnökök is elismerőleg állapítják meg a kubikosokról: „Bandájukban a legnagyobb egyenlőség uralkodik... úgy a munkában, mint a keresetek elosztásában... A munka nehézségét, az idő viszontagságait egyformán tűrik. Jóban-rosszban összetartanak és egymást megbecsülik"[64].

A kubikosbandákba csak kipróbált embereket vettek be. Minden kérdésről az egész tagság döntött, ők választották a bandagazdákat is; egymás egyéni dolgaiba azonban nem szóltak bele. A lustákat, lógósokat egyszer-kétszer figyelmeztették, bárki rájuk szólhatott: — *Itt akarok veled találkozni a következő fordulónál is*! — Ha a szép szó nem használt, — *kigolyózták a csapatból* —, ahogy a jászladányiak mondják. „Veszekedés akkor van a kubikosok között, ha az egy csoportban dolgozók egyike vagy másika lusta. Míg az egyik három talyicskát megpakol, a másik egy talicskát dögönyöz; pöfékel, lopja az időt. Ilyenkor a serény munkás kitör: — az anyád erre-arra, én dógozok, oszt te öszöl. Így nem gyövünk jóra! Itt ne kíméld az erőt, hanem otthon a meleg helyön. — A másik se hagyja magát s annyira összeszólalkoznak, hogy a lustát másik partiba osztják be"[65].

Az igazi barátság próbaköve a közös kereseten való osztozkodás: a *napolás* szerint mindenkinek annyi munkabér jár, ahány napot (félnapot) töltött munkában. (A kubikosok tehát a banda teljesítménybérén tulajdonképp napszám szerint osztozkodnak.) Ennek a számításnak az egyenlő idő alatt végzett egyenlő értékű munka adja meg az alapot. E téren senkivel sem tesznek kivételt: a *borbeteg* (részeg) ember kiesett idejét kíméletlenül levonják, legfeljebb aki önhibáján kívül (baleset, hivatalos ügyek intézése)

---

[63] Steuer György: 12 év a munkásügy szolgálatában. Pécs, 1935. 65. l.
[64] Steuer Gy.: id. mű, 64. l.
[65] Kiss L. id. mű, 127. l.

mulasztott félnapot, ez időre is teljes napszámot kap. Nagytömegű, homogén társaságban akad egy-két idősebb tag, aki nem kubikol, hanem szakácskodik vagy ügyeket intéz.

Míg a mezőgazdasági munkások bandagazdáinak többsége a munkaadó érdekeit védi, hajcsárkodik és ezért külön jövedelemre is szert tesz, sok esetben osztályáruló, a kubikosoknál éppen fordított a helyzet: a legtöbb bandagazda azonosítja magát társaival, csak amolyan adminisztratív titkáruk, a csoporton belül „primus inter pares" (első az egyenlők között), ugyanazt a munkát kell végeznie és ezért ugyanannyi bér is jár neki, mint a többinek. Hiába jelent nagyobb felelősséget a megbízatása, a kubikosok nem tűrték volna maguk között a kiváltságosokat, vagy kivált az osztályárulókat! A kubikosbanda tehát harci szövetség is volt. „Egy igazi jó kubikosbandában úgy ismerik az emberek egymást, mint a családjukban. De míg a család nem mindig jó közösség, mert apai zsarnokság, anyai házsártosság vagy testvéri rosszakarat megronthatja, addig a kubikoscsapat vagy igazi közösség vagy semmi. Mert vannak rossz csapatok is, de nem sokáig. Azok széthullanak, mint a köteleszakadt kéve"[66].

A kubikmunka természetéből következik, hogy egyénileg nem lehet végezni, még akkor is össze kell működniök a munkásoknak, ha nem bandákban dolgoznak. A bandarendszer határozottan elősegítette a teljesítmény fokozását: a bandatagok idő- és munkabeosztása valósággal egymásba illeszkedő fogaskerekek módján működött: „A kubikosmunka igazi társasmunka, itt az embernek olyan pontosan kell dolgoznia, mint a legügyesebb és legokosabb gépnek . . . Nem szabad engedni, hogy egyik ember megkerülje a másikat, az egyik talicskának meg kell telnie akkorra, amikorra a másik megtelik, és az úton úgy kell elosztódni, jönni, menni, kitérni, mint a hangyáknak: mindenki a maga terhét vigye és ne akadályozza a többit"[67]. Ha pl. töltésmunkán 6 főnyi banda elvállalt egy 50 m-es szelvényt, a közös gödörből egyenlő darabokat *hajt*ottak (termeltek ki), és egy adott időpontban egyénileg másmás munkafázisban dolgozva e hat főből 2 talicskát rakott, 2 a teherrel a töltés felé, 2 pedig üresen a gödör felé tartott (20. kép). A nagyobb munkákba természetesen egyszerre állottak bele, csatornán pl. szembenálló párok dolgoztak saját *terciáj*ukban (darabjukban), szinte centiről centire egyszerre kellett haladniok. Erőkülönbség esetén kevesen mondták ilyenkor: — *Krisztus Jézus mindnyájunkért egyformán szenvedett, ki-ki abajgassa föl a maga*

[66] Veres P.: Pályamunkások. Elbeszélés. 2. kiad. [Bp.] 1951. 27. l.
[67] Veres P.: Kubikusok, 12—13. l.

porcióját —, sokkal inkább segítettek az elmaradókon. Szabályos időközökben váltogatták egymást az *állás*okon, a rövid ideig tartó talicskahúzásban, a kordénál adódó ásózásban és lapátolásban és így tovább. A finomabb munkákhoz nem mindenki értett (kitűzés, rézsűnyesés stb.), a többiek ezalatt mással foglalkoztak. Minden

20. kép: Munkamegosztás a kubikosbrigádon belül. A Keleti Főcsatorna bakonszegi vízlépcsőjének építése.

egyéb munkán is hasonló szervezettséggel dolgoztak: a *sárhajón* pl. 6 fő társult és szembenálló párokban húzta a vízbe a sarat; az uszályból való kirakodáson pedig külön volt *lapátoló*, *zsákos* vagy *mázsás* s a zsákhordó *futók*. Mindig aszerint cseréltek, hogy a nehéz és a könnyű munkákból mindenkinek egyformán jusson. Ilyen módszerekkel hallatlan teljesítményt tudtak elérni, a csepeli szabadkikötőben pl. felülmúlták a budapesti rakodómunkásokat is. Méltán írta egy kubikos munkatábor láttán az egyik újságíró: „Nóta nem hallatszott itt, se káromkodás, se nógatás. Néma tempóban úgy folyt minden, mint egy hadművelet"[68].

[68] Milotay István: Az ismeretlen Magyarország. Bp. é. n. 174—175. l.

Társasélet

A kubikosok szolidaritása nem csupán a munkában, vagy az egyes bandákon belül nyilatkozott meg, hanem minden egyéb vonatkozásban is, hiszen ennek a sajátos együttélésnek minden kérdését maguknak kellett megoldaniok. Összetartozandóságuk legszilárdabb alapja volt az azonos osztályhelyzet, életmód és műveltség, amely a közös érdekek felismerését és védelmét nagyban megkönnyítette. Az állandó csoportélet azonban nem mosta el az egyéni különbségeket, ellenkezőleg: a munkán és főként a munkán kívül tág tere nyílott az egyéniség szabad kibontakoztatásának.

Az egy helyről való kubikosok népes tábora egymás mellett dolgozott, étkezett és lakott, a munkában és a munkán kívül is adott esetben egymás segítségére siettek. Minden nagyobb csoportban volt barkácsoló hajlamú, borbély, zenész, írni-olvasni jól tudó ember, aki készséggel állott társai rendelkezésére. Sokszor társult többtucat ember pl. egy-egy nagyobb bevásárlásra (sertés-, bor-, stb. vételre), bálrendezésre, a bérmozgalmakban pedig a közös harcra is. A munka és a becsület volt az egyetlen mérték, ennek révén kerültek élre a vezető emberek is; a kor önmagában nem jelentett akkora tekintélyt, mint parasztságunknál.

Ilyen körülmények között a közösségellenes hajlamok jórésze lassan lecsiszolódott: a tolvajt, lógóst és a züllött elemeket nem tűrték meg maguk között. Akinek — *nagyobbat tojt a tyúkja, mint másnak a lúdja* — (nagyot mondott), sok kegyetlen tréfát kellett elviselnie. Pl. megkérdezték tőle: — *Nincs hazugság nélkül?* — S ha ezt találta mondani: — *Nincs!* —, jót derültek rajta. Nagyétkű társaiknak pl. egy hátbavágás ellenében felajánlották a szalonnabőrt; végighúztak rajta a nyárssal és nevetve kapták be az orra előtt a jó falatot. A fiatalok szinte állandóan ugratták egymást, s tréfáikból nem nehéz kihámoznunk a nevelő célzatot. A megrakott talicska kerekét pl. óvatlan pillanatban megkötötték, vagy ásót dugtak a küllők közé, esetleg gödröt ástak előtte. Az őrizetlenül hagyott ételt elsózták; a szalonnát apróra vagdalták; a tűzrevalót vízzel leöntötték stb. „Másnapos" társukkal csillagot rugattak, vagy megkötözték és utána ébresztették fel.

A kubikosélet alapvető gyengéje volt a család hiánya, a „nőtlen" élet, bár az otthonnal való kapcsolat (levelezés, csomag- és pénzküldés) a munkán sem szakadt meg. Szabad idejét mindenki tetszés szerint használta fel, önálló keresetét is bármire költhette. A család erkölcsi fékje különösen hiányzott a fiatalság esetében, legfeljebb az idősebb rokonok ügyeltek rájuk. Sok

könnyelmű szerelmi kaland szövődött; boros fővel az idősebbek is „pénzen vették a szerelmet", egymás előtt azonban gondosan takargatták erkölcsi foltjaikat. A nagy többség még távoli munkáján is tisztességes életet élt.

A kubikosok más helységből való társaikkal nem keveredtek ugyan, de a kölcsönös segítség valamelyest megvolt. Azokkal is folyt a versengés és az állandó ugratás: számon tartották egymás teljesítményét, ellesték a munkamódszereket, összehasonlítgatták a szerszámokat. Sokat gúnyolódtak egymással, közismertek voltak pl. a falucsúfoló történetek; nagyrészük merő kitalálás, kisebb részüknek azonban valóságos megfigyelés az alapja. A csongrádiak gúnyneve volt a *bicskás* (verekedős hírük miatt), *retkes* (sok hónapos retket vittek magukkal), *Rókus* (a sok Rókus nevű miatt), *kecskebéka* vagy *békatroppoltató* (állítólag megkergették a kecskebékákat); a szentesieké *ködúszó* (át akarták úszni a sűrű ködöt), *zöldhasú*, *szélmalmos* (ezek eredetét már elfeledték); a szegváriaké *márialopó* (mert a szomszédból szereztek Mária-szobrot); a mindszentieké *virganc* (mindig gyorsabban dolgoztak, mint mások), *madzagos* (kender- vagy szíjhám helyett madzaggal tolták a talicskát); a vásárhelyieké *méregkeverő* (a hírhedt Jáger Mari-pör óta, aki arzénnel mérgezte meg rokonait), *kutyás* (gyermek helyett kutyát fogtak a talicska elé); a gyomaiaké *kórórágó*, *madzagos* (eredetét már nem tudják), az endrődieké *vajashasú* (buzgó katolikusok lévén, böjtben sok vajat ettek) stb. A piperézkedőket *úri* vagy *selyemkubikos*oknak, a nem hivatásos földmunkásokat pedig *zacskós* vagy *tarhonyás* kubikosoknak mondták.

A *falusi* (nem hivatásos, környékbeli) kubikosokat kenyérféltésből nem szívesen látták a munkán, eléggé elzárkóztak tőlük, a bandába soha nem vettek egyet sem be. Sokféle néven gúnyolták őket, amely lekezelésre vall: *koca* vagy *kontár kubikos*ok, *földhordók*, *alapkiásók*, *vályogverők*, *hombárfúrók* stb. Ahol csak lehetett, beugratták őket: igyekeztek velük elhitetni, hogy ha megköpik a lapátot, messzebbre lehet a földet hajítani; más esetben két hámot is adtak rájuk ellenkezőleg, hogy ürítéskor átessenek a talicskán. Munka végeztével azonban — némi haszonnal — szívesen átadták szerszámaikat, s ez is hozzájárult a kitűnő munkaeszközök országos elterjedéséhez.

A hozzájuk csapódott idegenekkel sokszor kegyetlen tréfát űztek. Egy ilyen esetet ír le Tömörkény: a kubikosok két élhetetlennek látszó vándor-legényre ráfogják, hogy pénzt loptak tőlük és a banda közakarattal kiköti őket a Tisza-partra a szúnyogok martalékául. Amikor már eleget szenvedtek, a furfangos tréfamester bevallja: „Nem is volt énnekem nyolc hatosom. Csak

tréfáltam... — Akkor hát oldjátok el őket onnan — mondja a bandagazda. — Szegény ártatlanok. Mindjárt is láttam én, hogy nem olyan bűnös képűek ezek. Szegények, miért is nem marad az ilyen népség otthon?"[69] Különben a tisztességtudó érdeklődőkkel mindig a lehető legbarátságosabban bántak, még ételeikből is megkínálták őket.

A kubikosok gyakran dolgoztak mezőgazdasági munkások között is, bár nem keveredtek velük, egy-egy kubikosbanda külön tartott. A szokásos ugratásokon túlmenően mindkét részről le tudták mérni a különbségeket: a kubikosok szánakozva emlegetik az uradalmi cselédek kiszolgáltatottságát, a summások igénytelen kosztját és általában az alacsonyabb munkabéreket. Öntudatukkal, agitációjukkal, főként azonban magatartásukkal jó példát mutattak munkástársaiknak: az uradalmakban sem alázkodtak meg, s pl. amikor a szokott hangon reggeli ébresztőt ordítottak, a kubikosok egy rendkívül hatásos — *kuss*! — szóval alaposan letorkolták még a botos ispánokat is. Máskor elkapták az intéző hintaját és ásós „testőrség" kíséretében nyittatták ki vele a raktárt, s a cselédség szemeláttára kivették részüket a nekik járó jó szalonnából.

Általában sokszor összetűztek a hatóságokkal, de soha nem ok nélkül. A kapzsi falusi kocsmáros, gőgös bíró vagy nagygazda, az úrhatnám jegyző és pap egyaránt megkapta a magáét. Különösen nagy hatást keltett mindig, és országszerte köztudott is volt a munkaadók között, hogy a kubikoscsoportok nem köszönnek előre senkinek! Ez volt az elvük: — *A vonat fütyül az állomásnak*! — (Aki érkezik, az köszön előre.) „A számtartó végignézi az embereket összehúzott szemmel, hogy tán köszönnek, de azok meg sem mukkannak... Már a száját is kitátja, hogy odamondja nekik szokása szerint amúgy magyarán, de csak tátint. Mert gyorsan eszébe jut, hogy ezek nem napszámosok, hanem kubikosok. Ezekkel nem lehet csak úgy urat játszani... Egyszer próbálta meg, valami két esztendeje..., szerencse, hogy le tudott ugrani a kocsiról. Túlfelől"[70]. Makacsul hallgattak a mérnökök, gazdák, falusi és egyéb hatalmasságok érkeztekor, nem köszöntek sem grófnak, sem püspöknek. A rangosabb vezetőemberek ezt számon is kérték tőlük, s a kubikosok mindig csúful kioktatták őket. Egy ízben pl. a hírhedt Francia Kiss Mihályt zavarták meg, máskor egy papot, aki a köszönés miatt beléjük kötött a kocsmában.

A munkatér közelében lakó helybeliekkel jobbára csak üzleti

[69] TÖMÖRKÉNY I.: A kubikos = *Szegedi Híradó*, 1886. aug. 6.
[70] SZABÓ P.: Talpalatnyi föld, 192. l.

kapcsolataik voltak: bevásárlás, kölcsönös adás-vétel (21. kép). Nem sok példa van rá, hogy valamivel is adósok maradtak volna, annál ismertebbek gavallériájukról: nem szerettek alkudozni, szívesen adtak kölcsönt, általában *jófizetőknek* ismerte őket mindenki. A kizsákmányolást, közönséges becsapást azonban kegyet-

21. kép: Kubikos és kenyereskofa. Balról régi típusú talicska, rajta a szerszámok. A kubikos korabeli parasztviseletben. Szeged, 1880-as évek.

lenül visszatorolták. Az őrizetlenül hagyott földekről is minden megmozdíthatót elemeltek, különösen uradalmi és közületi birtokokon.

Hazánk minden egyes pontján emlékeznek a kubikosokra, s egy-két garázdaságukat leszámítva, kedvező vélemény alakult ki róluk. Eleinte idegenkedve nézték a talicskás karavánokat, a szokatlan munkát. Néhol még azt is megkérdezték tőlük, hogy be vannak-e vezetve az anyakönyvbe? Amikor azonban megszokták őket, látták szorgalmukat, pontosságukat és hallatlan tisztaságukat, egyszeriben megváltozott a helybeli közvélemény: bámu-

lattal adóztak nehéz munkájuknak, máig is elismeréssel emlegetik szabadságszeretetüket, öntudatukat és politikai bátorságukat. Különleges életmódjuk is eléggé megragadta a közfigyelmet. A kubikosok is ismerkedtek a *falusi*akkal, bejártak a piacokra, vásárokra és egyéb sokadalmakra. A fiatalság látogatta a bálokat és egyéb szórakozóhelyeket. Még Horvátországban is megünnepelték a húsvétot: jártak locsolkodni és beálltak a *kolo*ba (körtáncba). Mindmáig sokat tudnak mesélni tapasztalataikról: az életmód, viselet és a szokások iránt érdeklődtek. Akinek otthon földje volt, vitt magával újonnan megismert vetőburgonyát, zöldségmagot, a vásárokban pedig újdivatú kalapokat és egyéb holmit vásároltak. A lakosság sokhelyt sírva búcsúztatta a hazatérő kubikosokat, akikből kedvező körülmények között mindig akadt néhány eltelepülő. Emléküket pl. a Komárom megyei Martoson a bocskor ideiglenes elterjedése; Szlovákia egyes pontjain a suba feltűnése; a Zala alsó folyásánál egy Csongrádi-csatorna nevű ér, másutt legalább egy-két nótaszöveg őrzi, de mindezeknél jóval maradandóbbak nagyszerű alkotásaik.

Táplálkozás

Az önellátásra kényszerült kubikosok az élelmiszerek és edények egy részét hazulról vitték, a többit a tűzrevalóval, vízzel együtt a helyszínen szerezték be. E kettős háztartás meglehetős költséges volt, de a nehéz munka megkívánta a mennyiségileg és minőségileg jobb táplálkozást. Határozottan jobban táplálkoztak az ipari és mezőgazdasági bérmunkásoknál. A kubikosételek ízre jók, táplálók, de az étrend eléggé egyszerű és egyhangú. Többször ettek száraz ételt, mint otthon; a főtteknél az olcsóság és a gyorsaság volt az irányadó. Az ételneműek ugyanazok, mint odahaza, de jóval *nehezebb*ek: töményebbek, zsírosabbak és fűszeresebbek.

Hazulról néhány hónapra való késztésztát, s egy-két heti fejadagnak megfelelő kenyeret, lisztet, szalonnát, burgonyát és vöröshagymát vittek, s ezeket a kunyhóban vagy kis vermekben tartották. Az első fizetésig a hazaiból éltek, később egy-egy hétre való fejadagot vásároltak be: a kenyeret péktől, a húsfélét hentestől, kisebb helyeken mindezt a kocsmárostól vagy a kantinból, de legszívesebben házaktól és piacokról szereztek be mindent. A *falusiak* sokszor a helyükbe is szállították, egyébként kisebb-nagyobb kubikoscsoportok verődtek össze bevásárlásra, s a nagyobb tételeket talicskán szállították ki a munkahelyre.

A munkához és a munkaidőhöz mérten az átlagos fejadag

22. kép: Étkezés munkaszünetben. Csongrád, 1935.

nem volt túlságosan nagy: a hazulról vitt 2—3 liter tarhonya 2—3 hónapig, a 3—4 kg lisztből készült (10—15 levélnyi) lebbencs pedig 5—6 hétig tartott. Rántáshoz és a különféle gombócokhoz, galuskákhoz fejenkint heti 1—2 kg lisztet is felhasználtak. Naponta 1 kg kenyeret, hetenkint 1—2 kg szalonnát fogyasztottak. (Ti. legtöbbször szalonnazsírral főztek.) Hetenkint ¼ kg vöröshagyma és 3—5 kg burgonya fogyott el. Egy ember levesből fél litert, a húsból hétköznap ¼ kg-ot, vasárnap ½ kg-ot evett meg, az utóbbiból azonban még estére is maradt. Alkalmankint megittak ½—1 liter tejet, kávét vagy tejeskávét. Ezt a közepesnek mond-

ható fejadagot gyümölccsel, zöldséggel, süteménnyel és itallal igyekeztek valamelyest pótolni.

Naponta háromszor étkeztek: reggel, délben és este, hosszú munkanapokon esetleg uzsonnáztak is (22. kép). Legalább egy nap egyszer főtt ételt ettek ebédre vagy vacsorára. Hetenkint egy-két ízben szalonnát sütöttek, húsételt ettek, különösen vasárnap. Legfontosabb ételük a kenyér, szalonna: — *Ha szalonna volt, minden volt* —, mondják a kubikosok. (A két háború között egy törökországi munkaajánlatot azért utasítottak el, mert a helyszínen nem lehetett volna szalonnát kapni.) Törött paprikával, vöröshagymával, vagy retekkel, esetleg zöldpaprikával ették; külön csemegének számított a sült szalonna és a tejfélék.

Főtt ételeik nem túlságosan változatosak: *lebbencsleves*, *tarhonyaleves*, *kemény* vagy *fordított tarhonya*, *tarhonyáskrumpli*, *paprikáskrumpli* és *paprikáshús* (pörkölt). Úgy váltogatták ezeket, hogy egyszer *kutyásos*ra (hideg lére eresztve), másszor *kemény*re (levetlenre) főzték. Különösen az utóbbiak számítottak *lakatós* (tápláló) ételeknek: a Békés megyeiek a sűrűre főzött lebbencset *levetlen*nek, a krumplis lebbencset pedig *topogó*nak nevezték; a csongrádiak jobban szerették a *fordított tarhonyát*. Mindezeket olyan sűrűre főzték, hogy valósággal labdázni lehetett volna velük, amikor a bográcsban forgatták. Nagyon erősen fűszereztek: „Szolgafán, bográcsban főzik a tarhonyát, mely ha röviden mondja, hogy pfu, pfu, pfu: nagyon kéri a zsírt. — Vessél a szájába, — mondja a mellette főző kubikostársa — hogy ne kuncogjon. Tanácsát meg is fogadja a figyelmeztetett és hideg helyen tartott, rendszerint kútban összefagyott szép piros, paprikás zsírt karikára vágja bele az ételbe. — Na ládd, — mondja az illető — köszöni már, mert mindjárt hosszan mondja: pfú, pfú, pfú!”[71]

Hétköznap egyfogásos, vasárnap kétfogásos ebédet ettek: *gölődinlevest* (gombóclevest) főztek, esetleg a húshoz készítettek galuskát is. Sültet, édességet vagy savanyúságot háztartás híján alig ehettek, a sült krumpli, a cukros *gölődin* (gombóc) és a *kubisfánk* (krumplispogácsa) valóságos csemegének számított. Kedvezőtlen viszonyok között az is megtörtént, hogy egy álló hónapig minden nap krumpli volt a főtt étel; ez időkből maradt fenn a hajában főtt krumpli tréfás neve is: a *kubikos-szárma* (kubikos töltött káposzta).

A kubikosok szolgafán főztek bográcsban, vagy földbeásott katlanokon fazékban. „Mikor megvesznek egy bográcsot újonta, azt rendszerint felszentelik... Ugyanúgy alátüzelnek, mintha

[71] Kiss L.: id. mű. 121. l.

főznének benne, aztán belül körülkenegetik egy darabka fehér szalonnával és sül, ég benne a zsír. Ezt az öregek úgy szokták csinálni, hogy a süldő kubikosnak, aki még nem látott ilyen bográcsszentelést, egy darab szalonnát adnak a kezébe: — Na öcsém! Evvel addig kenegeted a bográcsot, míg íznyi tepertő nem lesz belőle. — Sok fiatal kubikos addig kenegette a bográcsot, míg az ujja hegye meg nem égett”[72]. A rozsdásodás miatt legtöbben súrolatlan és mosatlan bográcsban szerettek főzni. Mindenkinek volt saját evőeszköze, edénye, nem ettek bele a főzőedénybe.

A tüzelőt a helyszínen szerezték be, s ha a vállalat nem biztosította, többnyire kérdezés nélkül elorozták valahonnan. (Ezért is telepedtek legszívesebben erdők mellé.) Nagy gondot okozott az ivó- és a főzővíz: lehetőleg közeli kutakról hordták felváltva, vagy a kubikgödörben, közeli folyóparton *gödörkut*at ástak és a *fakadékvíz*et lefödték. A vizet mázatlan cserépkorsóban vagy bádogkannában tartották; a födőből ittak, de mindenkinek volt külön bögréje vagy pohara is. A sok rossz ivóvíz miatt felszökött az italfogyasztás.

A nagyobb étkezések ideje pihenés és szórakozás is volt egyúttal, különösen a vacsora és a szalonnasütés. „Este, fényes holdvilágnál regényesek az ily munkás-telepek — írják 1879-ben. — Alig néhány száz lépésnyire a lassú folyó kanyarog, visszatükrözve a parti panorámát; a kunyhók előtt lobogó tűz mellett sistereg a bográcsban a paprikás, melynek ínycsiklandó szaga jó kedvre heviti a körülötte heverésző legényeket, s ének és víg kaczaj közt várják annak elkészültét... Egyik-másik elhozta furulyáját, citeráját és az ily kunyhó körül mindig népesebb, zajosabb a társaság”[73]. Amíg szokásban volt, esti tábortűznél subába burkolózva mesélgettek az öregek.

Hagyományos szokás a szalonnasütés, még kubikosnótába is bekerült:

A vízhordónk megrakta a jó tüzet,
Körülüljük és pirítani lehet.
Megsütjük a pecsenyét és szalonnát,
Ettül birjuk toszítni a talyicskát[74].

Gondosan kiválogatták a szalonnasütő nyársakat, sokan még kézjegyüket is belevésték, nehogy elcserélődjön. A *beirdalt* (bevagdalt) nagy darab szalonnát vöröshagymával sütötték: „Ha... a szalonnából nem csöpög a zsír, (a kubikos) szidja a disznót, mert

[72] Kamjén I.: Szakad a part, 139—140. l.
[73] Kvassay J. id. hely.
[74] Hagyó Mihály 78 é. Békés 1953. Csukás I. gyűjt.

makkon hízlalták. Olyan nagy darabot szúr a szalonnából a nyársra, hogy maga is megelégeli, mondván: — Ha ezt mögöszöm, elgyühetsz velem bírkózni!"[75] Körülülték a tüzet, csak a *csősz* vagy *kerülő* helye (amerre a füst leszállt) maradt szabadon. Előbb a kenyeret pirították meg: mindenki köteles volt a vele szemben ülőét is figyelni, mert ha a kenyér elégett, őt pirongatták meg. Ilyenkor különben sok tréfát is követtek el. A sült szalonnának ínycsiklandó illata és íze volt. Utána lehetőleg bort vagy tejet ittak.

A kubikosok roppant büszkén emlegetik ma is, hogy a kíváncsi látogatókat meg-megkínálták ételeikből és mindig nagy elismerést kaptak érte: sokan megtanulták tőlük a készítés módját, mások élelemmel, vendégüllátással viszonozták szívességüket.

A nagy tömegben együttélő vándormunkásoknál az étkezés legtöbbször nem egyéni ügy: a maguk kosztján dolgozó aratók naponként felváltva főznek egymásnak sajátjukból, vagy összeadják a főznivalót. A summások külön tartanak egy gazdaasszonyt, mellette néhány szakácsot, akik sokszor 40—50 személyre is főznek. Az utóbbi 60—70 esztendőben a legtöbb kubikos 3—4—5—6-tagú *szakácspartik*ban étkezett, csak a vásárhelyiek, jászladányiak nem tudták soha megszokni. Közös konyhán olcsóbb, ízesebb, változatosabb volt az étrend, sok időt megtakarítottak vele és végeredményben kevesebb anyag is kellett hozzá. A csoportból kijelöltek egy *partiszakácso*t; a tisztség rendszerint évekig rajta is maradt, mert a kubikosok nem szívesen főzőcskéztek. A szakács egy-két órával hamarabb hagyta abba a munkát, bement főzni, s addig társai dolgoztak helyette. A szakács dolga volt a főznivaló bevásárlása, az étel elkészítése, társai pedig felváltva gondoskodtak tüzelőről és vízről; e naposokat tréfából *tűzmester*nek és *vízmester*nek vagy *vízhordó*nak mondták. A partiba tömörült kubikosok átadták a szakácsnak a főznivaló késztésztákat, szalonnát, burgonyát, miegyebet, s minden nap máséból főztek. Bevásárlásra összeadták a pénzt, közösen vették az élelmet, a bográcsot vagy *kompániafazek*at, merőkanalat, és munka végeztével egymás között elárverezték. A főtt ételből ki-ki tetszése szerint szedhetett, legfeljebb a húst merte ki a szakács. A *bográcstárs*ak (a parti tagjai) között nem volt semmiféle ellentét.

[75] Kiss L. id. mű, 121. l.

Ruházat

A kubikosok viselete az 1890-es évekig jóformán alig különbözött az alföldi parasztságétól: fehér ingben, gatyában és a félcipőhöz hasonló *rác bocskor*ban dolgoztak. Az ing valamivel szűkebb és hosszabb, a gatya pedig szűkebb és rövidebb volt, mint a parasztoké, hogy a talicskás munkában ne akadályozza őket. Mind a kettőt fel is tűrték, illetve bekötötték. Az 1890-es évek után tértek át a kevésbé piszkolódó és az előzőknél még szűkebb kék ingre, gatyára; a bocskor továbbra is megmaradt, de a régebbi kapca helyett inkább kötött harisnyafélét húztak fel. Kurtaszélű kalap egészítette ki a viseletet. Legalább két váltás fehérneműjük volt: — *Ëgyik a kertën* (kerítésen száradt), *másik a testën.* — Maguk mostak, varrtak, vagy az ott-tartózkodó kubikosasszonyok vállalták néhány fillérért.

Hidegben olasz eredetű *ördögbőr*ből (erős, kemény és síma bársonyból) vagy a piszkot jobban tűrő *bordás bársony*ból készült pantallót és zakót, valamint bakancsot húztak fel. Vizes munkákon pedig zsíros marhabőrből készült ún. *barábelcsizmát.* Általános volt a báránybőr vagy kötött *asztragán-sapka*: a csongrádiak pl. körben betűrték a tetejét és a szélét nem hajtották fel; a szentesiek hegyesen viselték, sőt ásónyélen még nyújtottak is rajta. (Túlbuzgóságból sokan ki is lyukasztották.) A sapka a legritkább esetben került le a fejükről, köszönéskor csak odaböktek vagy megbillentették, még látogatáskor vagy hivatalos helyen sem mindig vették le. Takaróul a suba szolgált: — *Nem is volt kubikos, aki nem vitt subát* — emlékeznek vissza erre az időre. Idegen nemzetiségű vidékeken meglehetős feltűnést is keltettek vele; nem egyszer jó áron túladtak viseltes darabjukon, s otthon újat tudtak venni.

A munkán ünnepi viseletük nagyjából a tiszta *hétköznapló*ból állott, de mellényt is vettek fel; a szentesiek csikófejes óraláncot, a csongrádiak pedig rézveretes szíjhámot tettek fel dísznek. Így jártak el mulatni is. — „Ha esetleg összekocódás történt, lëhetëtt az bárhová való kubikos, de a kík gatya odahúzta a másikat, és mëgmëntëtte a társát az idegënëktű"[76] — mesélte egy idősebb csongrádi munkás.

Egészen más volt az otthoni ünneplő, a paraszt-polgári divatot követte. A szentesi kubikos „fején fekete posztókalap: keskenykarimás, teljesen csúcsosra kinyomva. A híresebbeknek ugyanilyen állású, de bordás bársony, velúrkalap dukált. Fehérneműjük

[76] Eke Pál 57 é. Csongrád 1952. Saját gyűjt.

anyaga vászon, de a polgári divat szerint csináltattak zefírből és puplinból is színes ingeket. Puha Petőfi-inggallért hordtak, ez illett legjobban öltözetükhöz. Nem vetették meg a keménygallérokat sem, ezek azonban legtöbbször kaucsukból készültek.

Mellényük fekete plüssből készült, nem volt mélyen kivágott, inkább magasan gombolódott. Erre fekete posztó kiskabátot öltöttek, de szabály volt, hogy gallérja ne ugyanabból a kelméből készüljön, hanem fekete bársonyból. Nadrágjuk csizmanadrág, fekete posztóból, de hogy a gazdáktól különbözzenek, tejeskávészínű kész-nadrágokat vásároltak.

Fekete bagariacsizmájuk keményszárú, magyarosan lekerekített, de a szegélyt nem zsinórozták úgy, mint a huszárok. Sarkát nőiesen hegyesre készíttették, sarkantyút nem tettek rá.

Felső télikabátjuk fekete posztóból készült, mintás bársonnyal bélelt zeke, míg a helybeli gazdáké báránybőrrel volt bélelve. E mintás bársonyokat roppant kedvelték, különösen a papagájos, madaras és virágos anyagokat. Szentesen főként a galambfehér alapú, barna papagájmintákkal átszőtt bársonykelme terjedt el.

Erre az öltözékre került egyetlen dísz gyanánt a vastag ezüstlánc Omega- vagy Doxa-órával a bal mellényzsebben. Jobbról pedig a szalonnásbicskát tartották, amelyet szükség esetén fegyverül is felhasználtak. Igazi fegyverük azonban a vastag, görbe bot volt, a balkarra akasztva. Rendszerint a bosnyákoktól vásárolták. A bosnyákok voltak a kubikosok házi kereskedői, tőlük szerezték be a bicskát, borotvát, tükröt, pénztárcát, fésűt, gyűszűt, cérnát és ollót. Volt olyan bosnyák, aki egész télen át Szentesen tartózkodott s elég jól megtanult magyarul. Nyáron követte a csapatokat munkahelyükre és ellátta cimboráit minden szükségessel"[77].

A kubikosok úgy öltözködtek, ahogy kerestek. Konjunkturális időkben még olcsóbb ékszert is vásároltak, hogy a téli pénztelenség idején zálogba vethessék. Már az 1910-es évektől terjedni kezdtek az olcsó készáruk, de csak a két háború között váltak általánossá. Mind nagyobb teret hódított a nyári félmeztelen munkamód is: fekete klottgatya, mellzsebes tarka ing; hűvösebb időben sokféle trikó, pulóver és hasonlók váltották fel a régi darabokat. A bocskor helyett is olcsó és többnyire saját gyártmányú szandálféléket húztak fel. A hűvösebb időszakok felső ruházata nagyjából változatlan maradt, legfeljebb a gumicsizma és a micisapka hódított mind nagyobb és nagyobb teret. Az általános

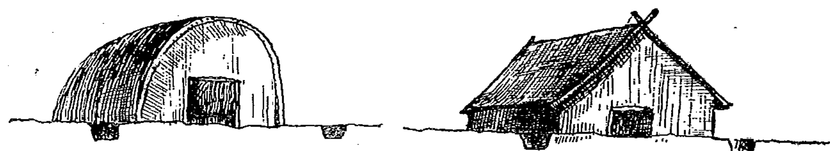
[77] Zalotay Elemér: Pillanatfelvételek a kubikosok életéből. Szentes, 1951. [Kézirat] 1—2. l. A szerzőnek kéziratai felhasználásáért itt mondok köszönetet.

pénztelenség miatt a suba majdnem végképp elmaradt, ünnepre sem a régi kubikosviseletbe öltöztek, hanem olcsó, városi szabású ruhákba.

Szállás

A szabadban élő pásztorok, mezei munkások általában maguk gondoskodnak a szállásról, legfeljebb a huzamosabb időre fogadott summásoknak, arató-cséplőmunkásoknak jelölnek ki valamilyen istállót vagy hodályt alvóhelyül. A kubikosok szállása az erdőben dolgozó favágókéhoz hasonlított legjobban. *Csárdáik* (kunyhóik) helyileg beszerezhető vagy olcsó anyagokból épült ideiglenes szállások voltak, csak aludni jártak bele, de kantin híján esőben is ide húzódtak. A vállalat által kisajátított helyre építették, a *strekk* (munkástelep) néha több km hosszan is elhúzódott. Szerettek erdőszélben építkezni, ahol a viharoktól nagyobb biztonságban voltak és az építőanyagra, tüzelőre sem volt különösebb gondjuk. Lehetőleg szelvényük közelében laktak, így a barátok, ismerősök egyúttal szomszédok is voltak.

Sokféle kunyhótípust készítettek: nyári időben *futó* (rövid ideig tartó) munkákon egyszerű gallysátrat támasztottak a gödörparthoz, vagy ágakkal, gallyal és földdel takart veremben aludtak. A legtöbb földbeásott kunyhónak azonban kerekded vagy nyerges teteje volt aszerint, hogy hajlékony *kámvá*kat (botfákat) vagy léceket használtak hozzá (23. kép). Régebben a tetőszerkezetet vesszővel befonták, zsákot majd gyékényt borítottak rá és leföldelték. Utóbb a vállalati anyagokból már szabályos szerkezetet eszkábáltak s kátránypapírral fedték. Mindkét kunyhótípusnál oldalt lecövekelték a tetőt, földdel meghordták, és vízlevezető árkokat ástak. A kunyhó egyik végét berakták gyeptéglával, a bejáraton pedig zsák vagy pokróc függött. A téli kunyhó mindössze abban különbözött a nyáritól, hogy mélyebbre ásták, jobban leföldelték, jól záródó ajtóval és egy kis kályhával látták el. Néha úgy kifűtötték, hogy ingbe-gatyában ellehettek.

23. kép: Kubikoskunyhók fedélformái.

A bandával és a szakácspartival párhuzamosan széles körben elterjedtek a 2—3—4, ritkábban az 5—6—8—10 személyes közös kunyhók. Mindenki adott hozzá egy-egy gyékénypónyvát, közösen vették meg a vállalati anyagokat és együttes munkával is készült. Ezzel a „társbérlettel" soha nem volt semmiféle baj! A 3—4 személyes kunyhónak egyik végén, a 6 személyesnek középütt, a még nagyobbnak a két végén volt a bejárata.

Az átlagos 3—4 személyes kunyhó 2,60—3 m széles, 4 m hosszú, 40—60 cm mély. Középütt keskeny árok választja el az alvóhelyül szolgáló 50—80 cm széles földpadkákat, amelyeken lábbal összefekve aludtak. Az „ágyra" szalmát, pokrócot vetettek és subába burkolózva heveredtek le; mindenkinek volt kék- vagy piroshuzatos párnája, dunnát azonban kevesen vittek.

A kunyhó végében voltak a polcok, kívül pedig elöl a tűzhely, hátul a szerszámok helye. Esőben vagy hideg időben bent tüzeltek a bejárat mellett. Ahol magasan állt a talajvíz, valóságos *béka-barlang* volt egy-egy ilyen kunyhó, s bármilyen tisztán tartották is, eléggé rideg volt. Ha azonban ott az asszony is, újságpapírral kitapétázza, még képeket is rak fel. Néha ilyen családi kunyhóban születik meg a gyerek is.

Munka végeztével az építőanyagokat eladták, vagy a vállalat visszaváltotta, a kunyhógödröket pedig be kellett temetniök. A hulladékanyagot a helyszínen elégették.

A két háború között a kunyhók is eltünedeztek; a 30-as évek nagyobb munkálatain lehetett még látni belőlük, egyébként a kubikosokat is tanyákon, uradalmi épületekben vagy falusi házaknál szállásolták el.

Tisztálkodás, egészségügy

A kubikosok az adott körülményekhez képest nagy gondot fordítottak a tisztaságra, egyáltalán nem voltak a járványos betegségek „vándorló oszlopai", ahogy régen a külföldi vándormunkásokat jellemezték[78]. De felülmúlták e téren a többi magyar vándormunkást is.

A legfontosabb tisztálkodási eszközöket hazulról vitték: mosdótálat, háziszappant, törülközőt, borotvát, ollót, tűt és cérnát. Étkezés előtt kezet és arcot, esténkint pedig lábat is mostak. Hét végén a kunyhójukban tetőtől talpig lemosakodtak, a fiatalok esetleg elmentek fürdeni. Legalább hetenkint megborotválkoztak; mindig akadt borbély is közöttük, aki néhány fillérért hajnyírást is vállalt. Asszonyok híján mostak és varrtak, a rongyosságot nem tűrték. A nagyon is szükséges éjszakai pihenő miatt a szálláshelyről minden élősdit kiirtottak.

Komoly gondot okozott a vízhiány, emiatt néha nem is tudtak megfelelő módon tisztálkodni. A szabad levegő és a napfény, valamint a rendszeres életmód feltétlenül jó hatással volt a szervezetükre, de az időjárás viszontagságai, a földkunyhó, a sokféle étel és ivóvíz, egyeseknél a szertelen mulatozások, főként pedig maga a kimerítő munka megrövidítette a kubikosok életét.

A fiatalok elég könnyelműen bántak egészségükkel, nősülés után azonban legtöbbje lehiggadt. A kubikosok többsége középtermetű, csontos, szikár és izmos: — *Erősek és szívósak, mint a szíj!* — szokták mondani. Különösen kar- és lábizmaik vannak kifejlődve. Az átlag 18—20 évtől 50—55 éves koráig kubikol, rendszeresebb életmód esetén 16—17-től 60—65 évig is bírják, de találtam már 80 éves kubikost is munkában.

A megerőltető munka miatt szív-, tüdő- és íntágulást, sérvet és izomgörcsöt kaptak, az idelőtti munkától pedig sokszor a testük is deformálódott. A baleset aránylag ritka volt, a magas járókról zuhantak le terhestül, s nemegyszer baltával kellett a társaknak a hámot is elvágni! Annál gyakoribbak voltak a különféle gyomor- és bélbántalmak, a sokféle meghüléses betegség (köszvény, csúz, tüdő- és mellhártyagyulladás), mocsaras helyen pedig a hideglelés. Elsősorban ez utóbbiakat igyekeztek megelőzni, de parasztságunkhoz képest feltűnően kevés népi gyógymódot ismertek. Éhgyomorra általános volt az *ágyaspálinka* (gyógypálinka); az üveget a gödör hűvösében tartották és szalmaszálon keresztül sokszor nap közben is húzták belőle. (Innen van tréfás neve is: a *nappali lámpa.*) A szúnyogokat pipafüsttel, tüzeléssel űzték el. Kisebb betegség esetén nyugodtan dolgoztak tovább, mert — *Amibe gyütt, abba kő neki emúni* — erősítgették az öregek. A sebbe tört paprikát szórtak, vagy jóddal bekenték és fehér ruhát kötöttek rá. Szálkára útifüvet vagy sült hagymát, ficamra és daganatra pedig ecetes agyagot kötöttek. A *szúrást* (nyilallást) és általában a fájó testrészeket sósborszesszel kenegették vagy dohánylevelet kötöttek rá.

Az orvosok bámulattal említik a kubikosok tisztaságát, a fertőzéssel szembeni ellenállóerejüket és testük nagyfokú gyógyulékonyságát[79]. Egyébként a kubikosok egészségügyi védelme

[78] MARX K. id. helyen az angliai vándorbandákat a 19. század derekán a *pestis vándorló oszlopai*nak mondja.

[79] BUGYI ISTVÁN: A vármegye közegészségügye = Csongrád vármegye. CSÍKVÁRI ANTAL szerk. Bp. 1938. I. rész 101—114. l.

egészen 1945-ig rendezetlen volt: 1899-ben kötelezték ugyan 8 napi betegkezeltetésre a munkaadókat, de a határidő leteltével bárki elbocsáthatta munkását. Még az 1930-as években is csak a balesetbiztosítást próbálták megszervezni, de a táppénz és betegsegély kérdései függőben maradtak. A kubikosok ugyanis a sokféle és állandóan változó munkahely, a gyakori kényszerű megszakítások miatt több biztosító intézményhez is tartozhattak volna, de igényjogosultságukat szinte évről évre újra és másutt is kellett kezdeniök. Valójában tehát soha nem részesültek rendszeres orvosi ellátásban.

III.

A KUBIKOSOK TÁRSADALMI ÉS KULTURÁLIS ÉLETE

Egyesületi élet

A kubikosok többsége szervezett munkás volt, s az utóbbi 60—70 évben szinte második otthonukká vált a *kör* (párt- vagy szakszervezeti helyiség), amelyet saját költségükön rendeztek be és szereltek fel könyvtárral, rádióval stb. A legtöbb munkás itt töltötte szabad ideje jelentős részét. A párt- és a különféle tömegszervezetek elsőrendű célja a politikai harc és az érdekvédelem volt; innen indultak ki a sztrájkok, tüntetések, demonstrációk, gyűlések és kirándulások, s a munkások minden ügyes-bajos dolgukban (szerződéskötés, szociális problémák, hivatalos ügyek és hasonlók) saját szervezeteikhez fordulhattak segítségért, nem voltak magukra hagyatva.

A többség megszokta a közéleti szereplést, a nyílt vitákat, bátor kiállást. Elsajátította az alapvető politikai, közéleti, műveltségbeli fogalmakat; megtanulta és jól megértette az irodalmi és a köznyelvet is, bár egymás között mindvégig saját nyelvjárásukban beszéltek. Tucatjával akadtak szónokok, hírmagyarázók, egyesek pedig a helyi vagy az országos lapokba kisebb közléseket, verseket és tárcákat írtak.

A felső vezetés politikai értékelésétől most eltekintve, a legtöbb helyi szervezet sikerrel nevelte tömegeit, sok politikai akciót és érdekvédelmi harcot vezetett, dacolt a hatósági üldözésekkel. Viszonylag csendesebb időkben pedig kulturális nevelőmunkát végzett: kisebb-nagyobb megszakításokkal újra meg újra alakultak ének- és zenekarok, ritkábban színjátszó csoportok is; előadásokat és szórakoztató rendezvényeket tartottak. Vásárhelyen már az 1890-es évek után fogalommá vált a mintaszerűen megrendezett „szocialista bál”, amely nem csupán szórakozási alkalom volt, hanem politikai-kulturális összejövetel is: mozgalmi

egészen 1945-ig rendezetlen volt: 1899 … stb. szere-
8 napi betegkezeltetésre a munkaadó … kubikosbálokat
bárki elbocsáthatta munkását. … grádon még a
a balesetbiztosítást próbált … keresztül. A meg-
betegsegély kérdései fü … ak sötét ruhában,
a sokféle és állandó … , csak a szavalóknak
megszakítások m … verseken kívül Ady,
volna, de i … gyakrabban. A rövid,
is kellett … ra, amelyet rendszerint
szer…

…isnak születtem!
…öll nekem.
…abám, váltsá ki,
…áná hërvadni![80]

A … alakult citerazenekar és egy helyi cigány… szolgáltatta a zenét. Ilyen alkalmakkor soha nem… verekedés.

A szerv… alapvető vonása természetesen politikai jellegű, többek … re vallanak a hazánkban ma még kevéssé ismert és feldolgozott munkásmozgalmi dalok is[81], amelyek nagy részét az idősebb kubikosok mindmáig éneklik. E mozgalmi dalok tulajdonképp nem az érzelmek kifejezését vagy a szórakoztatás célját szolgálták, hanem harci fegyverek voltak: különféle politikai megmozdulásokon énekelték őket a tömegek, erőt és lelkesedést merítettek belőlük. A baloldali tömegszervezetek ugyanis idejében felismerték a dalok tömegmozgósító jelentőségét, s egyes összejöveteleken megtanították rájuk a munkásokat. A kubikosok nagyjából azonos dalokat ismertek az ipari munkásokkal, és mivel országjárásuk során minden lehető alkalommal elénekelték őket, hozzájárultak széles körben való elterjedésükhöz.

E mozgalmi dalok többsége tudatos írói és zeneszerzői alkotás, s mivel daloskönyvekből tanulták meg, nem változtak annyit, mint a szóhagyományban élő népdalok. A kubikosok azokat kedvelték jobban, amelyek az agrármozgalmakkal voltak kapcsolatban és a szövegüket valamely korabeli magyaros nótára rá lehetett húzni. Különösen *Csizmadia Sándor* énekeskönyvének anyagát ismerték jól[82].

---

[80] Kiss Mihály 62 é. Csongrád, 1952. Saját gyűjt.
[81] 180 munkásmozgalmi dalt bő jegyzetanyaggal ad közre T. Szerémi Borbála [szerk.]: Magyarországi munkásdalok. Bp. 1955. c. kötet.
[82] Csizmadia Sándor: Proletárok verseskönyve. Bp. [1903].

E dalok elterjedésének időrendjében haladva korán megismerték a nemzetközi forradalmi dalokat, pl. az *Internacionálét*, a *Marseillaiset* stb. Ezek közül a *Munkás-Marseillaise*-nak a magyar eredetű 2. versszaka volt a legnépszerűbb:

A gazdagoknak van házájuk:
Övék e hon hegy-völgye mind.
Mi építettük palotájuk,
Mely íme ránk büszkén tekint!
S egy talpalatnyi tér e honbul
Nem a miénk sehol, sehol . . .[83]

Már az 1890-es évektől kezdve felkapták a *Munkás-himnuszt* is, első versszakát a május elsejei felvonulásokon énekelték:

Itt van újra május elseje,
A levegő dallal van tele.
Zengedezzük hát mi is dalunk,
Mert mindnyájan testvérek vagyunk.[84]

A további strófákat pedig még családi összejöveteleken is énekelgették. Hasonló a *Májusi reg bíborpírja vonja körül az eget . . .*[85] kezdetű induló is, amelynek szövegét a csongrádi főbíró már az 1899. évi tüntetésen elkobozta a munkásoktól. Több dalt énekelgettek a forradalom szimbólumáról, a vörös zászlóról is: a — *Piros zászlónk, vörös zászlónk lobogtatja a szellő* . . . kezdetű dalnak ugyancsak a második versszaka vált valóságos szállóigévé, s még vidéki kocsmázásokon is évtizedekig énekelték:

Nem ismerünk henye rangot, ágas-bogas koronát.
Szerszámot a naplopóknak: kaszát, kapát, boronát!
Legyen kérges annak is a tenyere,
Aki miatt nincs a népnek kenyere![86]

A századforduló idején igen népszerű volt még egy régi, átalakított *Metternich*-ellenes dal is, a kubikosok közt a következő versszaka volt a legismertebb:

---

[83] Szövegét Gáspár Imre írta a *Rouget de l'Isle*-féle Marseillaise dallamára. Bővebben ld. Magyarországi munkásdalok, 172—173. l.
[84] Szövegét Morócz Jenő írta, zenéjét férfikarra Stark Henrik szerezte. Bővebben ld. Magyarországi munkásdalok, 178—179. l.
[85] Eredeti címe: Május első reggelén. Szövegét Steiner Jenő írta. Eleinte csak szavalták, majd egy korabeli magyar nóta dallamára húzták rá. Bővebben: Magyarországi munkásdalok, 179. l.
[86] Szövegét Mónus József írta a korabeli — Jaj de magas ez a vendégfogadó . . . kezdetű magyar nóta dallamára. Bővebben Magyarországi munkásdalok, 182. l.

dalokat énekeltek és szavalat, énekszám, magánjelenet stb. szerepelt a műsoron. A lassankint hagyományossá vált kubikosbálokat minden nagyobb helységben megrendezték: Csongrádon még a két háború között is megtartották egy évtizeden keresztül. A meghívott vendégek többsége házas volt, a férfiak sötét ruhában, fehér ingben, nyakkendő nélkül jelentek meg, csak a szavalóknak volt piros nyakkendőjük. A politikai jellegű verseken kívül Ady, Villon, Petőfi költeményeit szavalták leggyakrabban. A rövid, jólsikerült műsor után került sor a táncra, amelyet rendszerint ezzel a dallal nyitottak meg:

Jaj de bánom, hogy kubisnak születtem!
Életëmbe talicskázni köll nekem.
Gyere babám, gyere babám, váltsá ki,
Në kölljön a talicskáná hërvadni![80]

A tánchoz a kubikosokból alakult citerazenekar és egy helyi cigánybanda felváltva szolgáltatta a zenét. Ilyen alkalmakkor soha nem fordult elő verekedés.

A szervezeti élet alapvető vonása természetesen politikai jellegű, többek közt erre vallanak a hazánkban ma még kevéssé ismert és feldolgozott munkásmozgalmi dalok is[81], amelyek nagy részét az idősebb kubikosok mindmáig éneklik. E mozgalmi dalok tulajdonképp nem az érzelmek kifejezését vagy a szórakoztatás célját szolgálták, hanem harci fegyverek voltak: különféle politikai megmozdulásokon énekelték őket a tömegek, erőt és lelkesedést merítettek belőlük. A baloldali tömegszervezetek ugyanis idejében felismerték a dalok tömegmozgósító jelentőségét, s egyes összejöveteleken megtanították rájuk a munkásokat. A kubikosok nagyjából azonos dalokat ismertek az ipari munkásokkal, és mivel országjárásuk során minden lehető alkalommal elénekelték őket, hozzájárultak széles körben való elterjedésükhöz.

E mozgalmi dalok többsége tudatos írói és zeneszerzői alkotás, s mivel daloskönyvekből tanulták meg, nem változtak annyit, mint a szóhagyományban élő népdalok. A kubikosok azokat kedvelték jobban, amelyek az agrármozgalmakkal voltak kapcsolatban és a szövegüket valamely korabeli magyaros nótára rá lehetett húzni. Különösen *Csizmadia Sándor* énekeskönyvének anyagát ismerték jól[82].

[80] KISS MIHÁLY 62 é. Csongrád, 1952. Saját gyűjt.
[81] 180 munkásmozgalmi dalt bő jegyzetanyaggal ad közre T. SZERÉMI BORBÁLA [szerk.]: Magyarországi munkásdalok. Bp. 1955. c. kötet.
[82] CSIZMADIA SÁNDOR: Proletárok verseskönyve. Bp. [1903].

E dalok elterjedésének időrendjében haladva korán megismerték a nemzetközi forradalmi dalokat, pl. az *Internacionálét*, a *Marseillaiset* stb. Ezek közül a *Munkás-Marseillaise*-nak a magyar eredetű 2. versszaka volt a legnépszerűbb:

A gazdagoknak van hazájuk:
Övék e hon hegy-völgye mind.
Mi építettük palotájuk,
Mely íme ránk büszkén tekint!
S egy talpalatnyi tér e honbul
Nem a miénk sehol, sehol . . .[83]

Már az 1890-es évektől kezdve felkapták a *Munkás-himnuszt* is, első versszakát a május elsejei felvonulásokon énekelték:

Itt van újra május elseje,
A levegő dallal van tele.
Zengedezzük hát mi is dalunk,
Mert mindnyájan testvérek vagyunk.[84]

A további strófákat pedig még családi összejöveteleken is énekelgették. Hasonló a *Májusi reg bíborpírja vonja körül az eget* . . .[85] kezdetű induló is, amelynek szövegét a csongrádi főbíró már az 1899. évi tüntetésen elkobozta a munkásoktól. Több dalt énekelgettek a forradalom szimbólumáról, a vörös zászlóról is: a — *Piros zászlónk, vörös zászlónk lobogtatja a szellő* . . . kezdetű dalnak ugyancsak a második versszaka vált valóságos szállóigévé, s még vidéki kocsmázásokon is évtizedekig énekelték:

Nem ismerünk henye rangot, ágas-bogas koronát.
Szerszámot a naplopóknak: kaszát, kapát, boronát!
Legyen kérges annak is a tenyere,
Aki miatt nincs a népnek kenyere![86]

A századforduló idején igen népszerű volt még egy régi, átalakított *Metternich*-ellenes dal is, a kubikosok közt a következő versszaka volt a legismertebb:

[83] Szövegét GÁSPÁR IMRE írta a *Rouget de l'Isle*-féle Marseillaise dallamára. Bővebben ld. Magyarországi munkásdalok, 172—173. l.
[84] Szövegét MORÓCZ JENŐ írta, zenéjét férfikarra STARK HENRIK szerezte. Bővebben ld. Magyarországi munkásdalok, 178—179. l.
[85] Eredeti címe: Május első reggelén. Szövegét STEINER JENŐ írta. Eleinte csak szavalták, majd egy korabeli magyar nóta dallamára húzták rá. Bővebben: Magyarországi munkásdalok, 179. l.
[86] Szövegét MÓNUS JÓZSEF írta a korabeli — Jaj de magas ez a vendégfogadó . . . kezdetű magyar nóta dallamára. Bővebben Magyarországi munkásdalok, 182. l.

Majd letörjük szarvát annak a nagy úrnak,
Hogy ne parancsoljon a szegény munkásnak.
Éljen a munkás, éljen a hon!
Éljen a munkástársadalom![87]

Az otthoni disznótorokban és a távoli kocsmázások alkalmával egyaránt széltében énekelték a következő sikerült antifeudális mozgalmi dalt is:

Arattam én a múlt nyáron,
A hasznát még ma is várom.
Termett búza, termett árpa,
Jóllakott az úr magtárja![88]

Ugyanilyen népszerűségnek örvendett egy antiklerikális dalocska is:

Megverte a sors is
A mi kis falunkat!
Nincs abban jó dolga,
Csak a mi papunknak:
Tele a pincéje,
Tele a kamrája,
Gömbölyű menyecske
Visel gondot rája![89]

Idők folyamán új és új dalok keltek szárnyra, s tömegméretekben leginkább az 1919-es Magyar Vörös Hadsereg katonáinak ajkán terjedtek el (— *Fel vörösök, proletárok*[90] . . ., — *A proletár áldozata vér*[91]. . .). A két háború között e mozgalmi dalokat elhallgatták, az idősebbek titokban tanítgatták a fiatalokat, esetleg a városi munkásoktól vettek át néhány újabbat is.

Művelődés

Az 1890-es évekig a kubikosok kulturális szempontból egy szinten állottak a parasztsággal: megtartották a hagyományos szokásokat, ünnepeket, a világi és az egyházi hatóságok paran-

[87] Szerzőjét nem ismerjük, országszerte sok változatban elterjedt. Ld. Magyarországi munkásdalok, 176—178. l.
[88] Szövegét PARAJI ILLÉS írta a korabeli — Édesanyám is volt nékem . . . kezdetű népdal dallamára. Ld. Magyarországi munkásdalok, 183—184. l.
[89] Szövegét SZABÓ SÁNDOR írta a korabeli — Szomorú fűzfának . . . kezdetű magyar nóta dallamára. Ld. Magyarországi munkásdalok, 184. l.
[90] Valószínűleg orosz eredetű, ld. Magyarországi munkásdalok, 191—192. l.
[91] Címe: *Proletár-induló*, valószínűleg orosz eredetű. A Magyar Vörös Hadsereg egyik indulója volt. Ld. Magyarországi munkásdalok, 193. l.

csait. Csongrádon az „öregek" (az első nemzedék) még kubikosmisét is alapítottak, amelyet évenkint tartottak meg a téli pihenőre való hazatérés után.

A fejlődő iskolahálózat ellenére meglehetős nagy volt a szegénység miatti írástudatlanság: sokszor egyedül a bandagazda tudott elfogadhatóan írni, olvasni, ezért is bízták rá a vezetést. Az iskolán kívüli „művelődés"-t jóformán a népkönyvek, vásári ponyvák, naptárak s hasonlók jelentették.

A megszokott keretekből való állandó kiszakadás és a világlátottság csak lassan érlelte gyümölcseit. A politikai mozgalmakba való bekapcsolódásuk után azonban gyökeresen megváltozott a helyzet: az öntudatosodás, szervezettség révén most már nemcsak társadalmilag és politikailag, hanem kulturális szempontból is külön utakon jártak. A baloldali tömegszervezetek ugyanis — mint már említettük — a politikai-agitatív munka mellett nagy gondot fordítottak a kulturális képzésre is: sajtótermékeiknek mindig nagy olvasótáboruk volt. A *Népszavát* és egyéb baloldali lapokat nemcsak otthon olvasták, hanem még távoli munkákra is megrendelték. A sok írástudatlan miatt évtizedekig a hangos felolvasás és hírmagyarázat volt szokásban. Emellett megvették még az olcsó, népszerű kis füzetkéket, röplapokat is és kézről kézre adták. Ezek általában időszerű kérdésekről íródtak, leleplezték az uralkodó osztály s a papság bűneit, vagy természettudományi, társadalmi, politikai ismereteket közöltek. A századforduló idejére valósággal fogalommá vált a „gatyás" (paraszti), ill. a hatósági üldözések következtében a „tarisznyás szocializmus": a legtöbb kétkézi munkás tarisznyájában az elemózsia mellett valóban ott volt a szellemi táplálék is!

A baloldali tömegszervezetek a tagok filléreiből elsősorban könyvtárakat alapítottak, ahol a magyar és a külföldi klasszikusok (Petőfi, Jókai, Arany, Tompa, Zola, Anatole France, Victor Hugo és mások) mellett a polgári írók (Bródy, Szomaházy stb.) művei is megvoltak, a könyvtár nagyobb része azonban ismeretterjesztő és gazdasági, társadalmi, politikai tárgyú művekből állott (Marx, Bebel, Büchner, Jászi, Táncsics, Csorba, Külföldi stb.). Minden üldözés ellenére is állandóan fokozódott az olvasási kedv: a kubikosok között sem volt ritkaság az elméletileg képzett ateista (istentagadó), s az általános műveltséggel rendelkező autodidakta (önképzett).

A politikai, gazdasági, társadalmi, történelmi és természettudományi műveket olvasták legszívesebben. Feltűnően tájékozottak voltak az időszerű kérdésekben, s mivel az egyes államok és csoportosulások politikai-gazdasági alapjait ismerték elsősorban,

a két háború között már nem egy fiatal kubikos felülmúlta az átlagos értelmiségit, legalábbis politikai realitás és tisztánlátás tekintetében.

A műveltséget sokra becsülték, az utóbbi évtizedekben többen elvégezték a négy polgárit. A világnézeti tantárgyakat általában „burzsuj tudomány"-oknak tekintették, s inkább az írás, olvasás, számolás és mérés minél tökéletesebb elsajátítása volt a cél. A nevelők megfigyelése szerint a parasztgyermekek sokfelé ágazó érdeklődésével szemben a kubikosgyermekek pl. kézimunkán többnyire csak a megszokott szerszámokat készítették, és a népi énekes-táncos vagy sportjátékok helyett inkább a porban, homokban készítettek gátat, csatornát, rompát, rézsűt, legfeljebb még bicskajátékokkal szórakoztak. Minden más tanulóval szemben viszont óriási fölényben voltak a számolásban és a mérésben: „A számfogalmakat hamar képezik, a műveleteket könnyen elsajátítják, megértik és úgyszólván hiba nélkül végzik el", írja egy megfigyelő[92].

A kubikostömegek kulturális fokon éppúgy megrekedtek, mint társadalmi síkon: nem volt módjuk a továbbtanulásra, felemelkedésre. A két háború között a Steuer-féle Szövetkezet is mindössze csak néhány tucat fiatalt tudott kitaníttatni, akik többségükben kiváló tanulóknak bizonyultak és mindvégig hívek maradtak a munkásosztályhoz is! A kubikosok kis részének nyílt csak alkalma szakmájával rokon munkakörben elhelyezkedni, elsősorban a következő foglalkozásokat választották: műszaki segédmunkás, gátőr, csatornaőr, gátbiztos, felügyelő, hivatali segédtiszt, vízmester, útkaparó, valamint az építőiparban betonkeverő, keszonos, építési segédvezető és hasonlók. Mások az utóbbi évtizedekben gyárakba: kender-, dohány-, tégla-, gyufagyárba, malomba stb., vagy a vasúthoz, hajózáshoz kerültek el. Amennyire megbecsülték maguk között a szakképzett munkásokat, annyira elzárkóztak a különféle felügyelő, hivatali segédtiszt, építési segédvezető társaiktól.

Kulturális helyzetük a távoli munkákon volt a legrosszabb, hiszen ideiglenesen még az otthon kiépített szervezeti keretek is széthullottak. Egy-egy jó szervező segítségével sokhelyt felvették a kapcsolatot a helyi párt- és tömegszervezetekkel, különösen a nagyobb városokban (pl. Budapesten) és a fejlettebb országokban (pl. Ausztriában). Ilyen helyeken látogatták az ottani munkások gyűléseit, kulturális összejöveteleit; Pesten még zenekaruk is

[92] SÁGHY GÉZA: A földmunkásság helyzete, különös tekintettel Csongrád vármegyére. Doktori értekezés. Bp. 1933. (Kézirat) 19. l.

működött, néhány esetben pedig részt vettek énekkarokban, szavalókórusokban is. Állandó mozgásuk miatt rendszeres képzésük nem vált lehetővé: pl. a többször is megkezdett eszperantónyelvtanfolyamok minden egyes esetben megszűntek. Ennél sokkal könnyebb feladat volt a kubikosokat egy-egy munkásünnep vagy politikai demonstráció (nagygyűlés, tüntetés, sztrájk) idejére mozgósítani: bárhol dolgoztak is, feltétlenül megünnepelték a május elsejét, esetleg a helybeli munkásokkal együtt; kivonultak a tüntetésekre; pl. egy választási hadjáratban utcai bizalmi szolgálat vállalásával még a bécsi osztrák munkásokat is támogatták. A Békés megyeiek a munkástemetéseket is vörösszegfűs politikai tüntetésekre használták fel.

A hatóságok szinte teljesen tétlenül nézték a kubikosok kulturális elhagyatottságát, annál aktívabban léptek fel ellenük politikai ügyekben. A két háború között az említett jobboldali *Steuer*-féle *Szövetkezet* vezetői próbálkoztak befolyásuk alá vonni a munkásokat: könyvtárakat szerveztek, rádiót szereltek fel és egyes kiemelt vezetőket *Manrézába* (lelkigyakorlatra) küldtek. A fejlett baloldali szervezetek munkáját azonban nem tudták ellensúlyozni. Világnézeti szempontból a kubikosok különben is közömbösekké, sok esetben ellenségesekké váltak pl. a vallás iránt: —*Tüllünk kiadhatták a templomot ärëndába!* — szokták mondani. Valóban, sem a munkán, sem pedig odahaza nem jártak templomba, legfeljebb egyes családtagok: idősebb asszonyok, iskolás gyermekek, s nagyobb ünnepeken néha a férfiak is. A paraszti babonákban sem hittek, hiszen saját tapasztalataik alapján is meggyőződhettek azok belső ellentmondásairól. Mint ország-, világjárt emberek, sokszor tréfálkoztak az egyes népek, népcsoportok babonás hitének viszonylagosságán. Megfigyelték pl., hogy különböző helyeken a hétnek más és más napján jártak a legények udvarolni; más-más napokon voltak a böjtök, az ún. tésztafőző napok; egyik helyen a hetes szám és a pénteki nap szerencsétlennek, másutt éppen szerencsésnek számított, de ugyanez volt a helyzet a tizenhármassal is! Semmi nyomát nem leltem annak, hogy a kubikosok féltek volna hét- vagy tizenhárom tagú bandákat alakítani. Egy-két babonás csökevény mindamellett élt közöttük is, munkába menet pl. nem szerettek pappal találkozni, mert féltették szerencséjüket!

Az egyházi birtokokon folyt kizsákmányolásról, a papság politikai és erkölcsi szerepéről is saját tapasztalatból győződhettek meg. Sokhelyt éles harcra került a sor a klérussal, pl. amikor nem köszöntötték előre a plébánost, vagy mikor május elsején felvonták a vörös lobogót. Emiatt csendőröket is küldtek a nyakukra.

egy helyen pedig szószékről szólították fel a híveket, hogy bojkottálják az „istentelen" kubikosokat. A parasztság szolidaritására jellemző, hogy a felszólítás után még több élelmiszert vittek a munkásoknak!

A bérmozgalmak és a politikai harcok miatt nagyon sok összetűzésük volt a helybeli hatóságokkal. A Békés megyeiek egy-egy *hajcsár* közeledtekor szájról szájra adták a *kavics* (vigyázz!) jelszót, s általában kunyhóról kunyhóra rejtegették és az éj leple alatt megszöktették a „kiemelésre" szánt vezetőket. Az egyöntetű kiállás volt a főerejük. Egy csongrádi banda pl. a hírhedt Hagyó-Kováccsal akart egyezkedni, mivel azonban nem „dicsértessék"-kel köszöntötték, hátat fordított nekik. Erre a kubikosok sarkon fordultak és bevágták maguk után az ajtót. Máskor az uradalmi intézőhöz rendkívüli időben akartak bejutni. Az előszobában tucatnyi ijedt cseléd keze nyúlt a bandagazda után, hogy visszatartsa és rémülten várták kidobatását. Nagy volt a meglepetés, amikor félórás tárgyalás után lépett csak ki!

Valahány összeütközés csak volt a munkások és a munkaadók között, a vezetőemberek legtöbb esetben a kubikosok hazafiságára apelláltak, illetve ezt kérték tőlük számon. Nos, a kubikosok mélyen szerették hazájukat, szülőföldjüket, s éppen ezért harcoltak a társadalmi haladásért. Nem sajnálták tízezrével vérüket ontani, amikor a haza és a haladás védelmében harcoltak a Magyar Vörös Hadseregben. Többen is megfigyelték, hogy ezek a kemény, edzett emberek, akik érzelmeiket a világ minden kincséért sem mutatták volna ki, a két háború közt a többhónapos külföldi (belgiumi, németországi) munkákról hazatérve, sírva ugrottak az ablakokhoz, amikor a határhoz vagy a szülőföldjükre ért velük a vonat!

Szórakozás

A kubikosok körében a helyi hagyományos népszokások javarésze a századforduló idejétől kezdve elszürkült, tartalmuk és szerepük megváltozott, jóformán csak a szórakoztató jellegű társas összejövetelek maradtak fenn. E változás az ünnepi szokások terén a legszembetűnőbb: az újévi, névnapi köszöntés pl. babonás vonatkozások nélküli egyszerű szomszédolássá vált, a húsvéti locsolkodás pedig a munkába induló fiatalok szórakoztató jellegű búcsúzkodásává. Csongrádon és Szentesen hagyományos húsvéti csemege volt a *csíramálé*, csíráztatott búza levéből és lisztből készült sült édestészta, a szegény emberek tortaféléje. Maga a

locsolkodás felért egy kisebb fürdővel, de a szobába lépő legényeket is sokszor nyakon öntötte az ajtó fölé szerelt, hideg vízzel telt dézsa! Igen jellemző, hogy már közvetlenül ebéd után a lányok kezdték meg a visszalocsolást, s este felé búcsúzkodtak.

A legtöbb ünnepi szokás amúgy is lesüllyedt a gyermekek közé, így a betlehemezés, háromkirályok-járás, pünkösdölés és mások. Ez különben országos jelenség, de a kubikosgyermekek ezekben sem nagyon vállaltak tevőleges szerepet, hacsak pénzszerzés céljából egy-két rigmust el nem mondtak. Az egyházi ünnepeken még az otthonélő, hagyományőrzőbb asszonyok is sokkal inkább a háztartási teendőkkel voltak elfoglalva, mint a babonás szokások (pl. Luca-napja), vagy az ünnepi aktusok (karácsony, húsvét, pünkösd, nagyboldogasszony és a többi) megtartásával: az ünnepek pihentető, szórakoztató jellege domborodott ki. A népszokásoknak ez a kopása gyorsabb volt a kubikosok, mint a helybeli parasztság körében.

A családi szokások közül a keresztelő és a halotti tor — megfelelő mód híján — elmaradt, annál szívósabban őrizték a hagyományos helyi lakodalmi szokásokat. Lakodalmaik még a közép- és gazdagparasztságénál is hagyományosabbak voltak: a helyi szokásoknak megfelelően a vőfély, a násznagy, az ünnepi vacsora, a pénzhaszonnal járó menyasszonytánc, a menyasszony megszöktetése, a kontyolás stb. a legutóbbi évekig dívott. Szőlőtulajdonosoknál a szüret, és általában a téli névnapok és disznótorok szintén a legújabb időkig fennmaradtak: lakoma, ivás, ének, zene, tánc és maskarázás tette ezeket elevenekké. A kubikosok gavallériájára jellemző, hogy a meghívott vendégsereg sokszor az egész disznót elfogyasztotta, illetőleg az összes bort megitta!

Már az 1890-es évek óta a különféle bálok váltak a szórakozás legfőbb alkalmaivá. Szűkebbkörű volt az engedélyhez nem kötött *cuháré* vagy *padkaporos bál* (házibál), a szegénység tipikus táncalkalma: rokonok, jóismerősök gyülekeztek egy-egy háznál, enniinnivalót vive magukkal, s citeraszóra táncoltak éjfélig, éjfél utánig. Az idősebbek kártyáztak és beszélgettek poharazás közben.

Sokkal viharosabbak voltak a kocsmai bálok. Szentesen „télvíz idején, különösen farsangkor, egymást érték ezek a bálok. Rendszerint mozgékonyabb kocsmárosok rendezték és beléptidíjakat szedtek. Ezeket a bálokat mindenki látogathatta, de ha más városrészbeli fiatal jelent meg, a helybeliek azonnal összesúgtak és kerülgetni kezdték. Ha Kisérben volt ilyen bál, a felsőpártit nem szívesen látták, és fordítva. Ha mégis elmerészkedett egyik vagy másik ilyen helyre, bizonyos, hogy ha először nem is, másodszor föltétlenül ,megnyújtották'... Természetes, hogy ennek

megfelelő szervezkedés lett a következménye. Virtusból mentek el egymás báljára, azonban most már nem egyenként, hanem csapatosan. Ebből aztán háború lett. Összecsapáskor nem használtak bicskát: tenyér, ököl, görbe bot vagy székláb volt a fegyverük. Csak akkor mentek vérre (bicskára), ha leányszag bőszítette a legényeket. Addig folyt a csata, amíg az egyik fél el nem takarodott a színtérről. Menekülés közben azonban barátságosan meghívták a győzteseket a maguk legközelebbi báljára, s a meghívást illett is elfogadni. A hadakozásnak voltak mulatságos részletei is: a felvonulók igyekeztek a kocsma valamelyik helyiségét birtokukba keríteni, míg a hazaiak az épületrészt körülkerítve kezdték az ostromot. Csúfondáros szavakkal hívogatták ki a védekezőket, azok pedig hasonló gúnyolódással bőszítették a támadókat. Ha nem igyekeztek a leszámolással, a rendőrség füstölte ki mind a két felet sáncaiból"[93].

Hasonló hadakozásokkal végződtek a csongrádi kocsmázások és kisebb bálok is, azzal az eltéréssel, hogy itt nem annyira az egyes városnegyedek fiataljai mérkőztek meg, mint inkább a gazdalegényeket verték ki a kocsmákból. Azonnal használatba került a bicska, s az *összeszokottabb* kubikoslegények valóban félelmeshírű verekedők voltak. A helybeli tömegszervezeti vezetőknek s a hatóságoknak sok gondot okozott a fiatalság megzabolázása.

A legtöbb helyen éppen elegendő hagyományos báli alkalom volt: a szüreti bálok az újoncok bevonulásával egy időben, a karácsonyi, újévi és főként a farsangi bálok, valamint a helyi vásárok és búcsúk mulatságai. Ha ezeket foglalkozási kategóriák szerint rendezték (pl. szőlősgazdák, iparosok és egyebek), a kubikosok a dolgozók báljait keresték fel, különösen a szilveszteri cselédbálokat látogatták nagy számban. Hasonló volt a helyzet a munkán is, de helyi alkalom híján sokszor maguk rendezték meg a kantinban, néha férfi férfival táncolt, másszor a faluban és ilyenekre hívogattak ismerősöket is. Ahol a kubikosok voltak a rendezők, soha nem fordult elő rendbontás, s helyenkint máig emlegetik mintaszerű mulatságaikat!

Egyéb rendezett mulatság sem otthon, sem a munkán nem nagyon adódott. Egy-egy vásáron vagy búcsún szétnéztek, otthon kötelező volt a *vásár-*, illetve *búcsúfia* vétele is: kedvesüknek tükrös mézeskalács-szívet, vagy díszes üvegpoharat vettek, amelyre ráfesttették a neveket is. Adott esetben szívesen megtekintették a cirkuszi és egyéb komédiákat, a fiatalság nagy kedvvel vett

[93] ZALOTAY E.: Pillanatfelvételek a kubikosok életéből, 2–3. l.

részt a különféle ügyességi és erőpróbákon. Szentesen ilyenkor zajlottak le a fogadásos *ujjhúzás*ok is: két legény jobbkeze középső ujját összeakasztotta, s az lett a győztes, aki ellenfeléét ki tudta egyenesíteni. A vesztes fél rendszerint áldomást fizetett. Az idősebbek inkább hazárdjátékokban vettek részt és roppant figyelemmel próbálták a huncutságokra rájönni.

Ritkán volt alkalmuk színházba járni: olyan kubikos is akad, aki életében soha nem látott, vagy katonaideje után ötven esztendőn át sem tudott elmenni. A mozit hamar megszokta a fiatalság, még távoli munkákon is látogatták. Ha nagyobb városokban voltak, sorra járták a népszórakoztató helyeket, s lehetőleg a múzeumokat is, mivel ásójuk sokszor vetett ki a földből régészeti leleteket. Az elmúlt korok embereinek élete roppant érdekelte őket, lelkes múzeumbarátok voltak; az is igaz viszont, hogy a többség „kincset" keresett a föld alatt, s ha a leletért valóban pénzt kaptak, közösen elmulatták.

A munkán tulajdonképp egyetlen tömeges szórakozási forma volt: a kocsmázás. Szombaton délben befejezték a munkát, tisztálkodtak és elmentek bevásárolni, mulatni. Vasárnap a jó zsíros, fűszeres ebéd után tovább folytatták. A mulatás tulajdonképp beszélgetésből, ivásból, dalolásból állott, az idősebbek kártyáztak, a fiatalok táncoltak, virtuskodtak.

Mivel mindig kisebb-nagyobb csoportok tartottak együtt, jó társaságban fékezték egymást: akinek *melegedett a füle* (becsípett), mérsékletre intették. Általában mértékkel iszogattak, de gavallériájuk sokszor elragadta őket. Különösen a duhajabb fiatalok bőkezűsége és virtuskodásai keltették fel sokhelyt a figyelmet: rendszerint kétszerannyit rendeltek az italból, mint a *falusiak*, s az asztal lapja sokszor ki sem látszott a sok üveg alól. Bicskáikat is beleszurkálták. Ha a cigányoktól rendelt nótákon, a kártyán vagy egyéb vélt sérelmen összekaptak, könnyen kirobbant a véres verekedés. De egyébként is állandóan virtuskodtak: az egyik pl. homlokára tett teli pohárral táncolt, a másik részeg fővel *vonatozott*, vagyis fejjel ment mindennek, mígcsak magát és a berendezést is össze nem törte.

Ilyen és hasonló esetek miatt a köztudatban hamar elterjedt az a téves általánosítás, hogy a kubikosok minden keresetüket elisszák, s csak a züllött elemek vállalkoznak erre a munkára. Ez ellen maguk a kubikosok tiltakoztak a legélesebben és joggal! Ők a tőke kizsákmányoltjai voltak, nem pedig a maguk szegényei. A züllött *baráber* (csavargó) nem volt hivatásos kubikos, csak odacsapódott közéjük. „A baráber egyrészt az italnak, a züllöttségnek, a rongyosságnak a rabja, másrészt meg a munkának.

A baráber az, aki valamiért, egy vagy más okból elzüllött; a baráber az, aki egykor, valamikor több, jóval több volt, mint ami s aki némi önmegtartóztatással vissza is térhetne oda, ahonnan leszédült, de nem tud, mert nem is akar. Ehelyett nekifekszik a legerősebb munkának, ami csak található s abba vagy belepusztul, vagy akkor hagyja abba, amikor akarja, mert ez az ő joga, hogy addig dolgozzon, ameddig a kedve tartja. Ha nem dolgozik, nem eszik, azaz hogy nem iszik, de ahhoz megint senkinek semmi köze: ez a teljes függetlenség neki. Nem koldúsbot és függetlenség, mint régente szólt a dal: hanem dolog, minél veszettebb és erősebb dolog, ami feledtet a nap folyamán bizonyos elmúlt dolgokat, ami csigázza a testet, hogy ne érjen rá elmélkedni a lélek, amíg a nap le nem tűnik az ég peremén, s ha a nap letűnt, akkor jön a másik feledtető, a pálinka. S ha abból a barák (kantin) gyalulatlan deszkapadján teleszívta magát a baráber, a többi már neki teljesen mindegy, ahova szédült, ott alszik, s reggel ott ébred föl, hogy azon mosdatlanul és szótlanul a kőfejtő csákányt újra a kezébe vegye. Meglökni ilyenkor valóságban nem lenne tanácsos"[94]. A kubikosok szerint — *Ezëk rontották lë a kubikosembërëk tekintélyit* —, s emiatt meglehetősen el is zárkóztak tőlük. A barábernek nem volt — *Së országa, së hazája* —, mondták róluk, s még lezüllött mérnök, sőt pap is akadt közöttük. A barábernek volt az a jelszava, amit tévesen a kubikosoknak tulajdonítottak: — *Ez a két kéz kereste, ez a torok emésszel* — Nem is dolgoztak rendszeresen, és a kubikosokkal ellentétben hétköznap is mértéktelenül ittak. Nem tudtak magukra vigyázni sem: — *Kilátszottak a rongybú* —, mondják rájuk. A legtöbb baráber nem is ért jó véget!

Ami a kubikosok ivását, kocsmázását illeti, nem mondható mértéktelennek, és sok szempontból menthető. Hiányzott a család, a földkunyhó sem pótolta az otthont. A munkán nem volt klubhelyiségük, senki nem törődött velük. — *Munkán mindënki ösmeretlen, csak a kocsmáros nem!* — szokták mondani. A kocsmákban vagy kantinokban történt a fizetés, szerződéskötés, levélírás. A vállalkozó szellemű tulajdonosok nemcsak italt mértek ki, hanem a munka idejére élelmet és más kereskedelmi cikkeket is árusítottak.

A kubikosok a társaság kedvéért is látogatták a különféle mulatóhelyeket, de ők sem szerették jobban a bort, mint a parasztok vagy a kispolgárok. Azt tartották, amit a magyar emberek általában, hogy a nehéz munka megkívánja a szeszt, mert az *ad erőt* és az italt úgyis *kidolgozz*ák. „A magyar kubikos azt tartja, hogy

[94] TÖMÖRKÉNY I.: Baráberok = Napos tájak. Bp. 1908. 86—87. l.

a pálinka adja meg az erőt. Az adja meg az egészséget... És mivel hogy minden talicska föld föltolása után fogyni érzi az erejét, kénytelenítve érzi magát, hogy egy kis erőt igyon. Még pedig saját külön kubikos-methodus szerint szalmaszálon szíva keresztül"[95]..., írja Tömörkény az *ágyaspálinká*ról (gyógypálinkáról), amelyet a sok rossz ivóvíz elleni védekezésül alacsony szeszfokúra készítettek, hogy gyomruk *el* ne *zinteredjék* (el ne rontsák). „Később aztán sörre, majd borra fordítja, amiket ő a nehéz munkája elbírásához okvetlen szükségesnek tart"[96].

Arra mindenesetre rátartiak voltak, hogy ők nem holmi örökséget mulatnak el, hanem saját keresetüket költik. Különben az akkori olcsó borárak mellett még azt a kevés keresetet sem lehetett volna egy embernek egy-két nap alatt elmulatnia, elkártyázni már inkább. Az esetenkénti züllésért sokkal inkább a tőkés rendszer a felelős, mint maguk a kubikosok. Gondoljunk csak a vállalati kantinokra! Pázmány Péter maró gúnnyal írja valahol, hogy ha azt a bormennyiséget, amelyet a magyarok a töröktől való megszabadulás reményében megittak, egy völgybe lehetne engedni, olyan tenger gyűlne össze, amelybe az egész török hadsereget bele lehetne fojtani. A kubikosok esetében nem az elköltött pénzt, a megivott szeszt kell tekintenünk, hanem az elvégzett munkát, s így a mérleg nyelve feltétlenül az ő javukra billen.

Időszakonkint és korosztályonkint a mulatozások terén is meglehetős különbségek adódtak: a kezdeti időszakban, amikor félhivatásos foglalkozásként űzték a kubikolást és gyakran hazalátogattak, alig lehetett szó elterjedt kocsmázásról. A századforduló idején már tavasztól őszig távol lévén, sokkal több embert csábított a könnyelmű életmód, különösen a nőtlen fiatalokat, akik azonban 25—30 éves korukban többnyire lehiggadtak. A jó kereset, vagy épp az ellenkezője: az elkeseredés és létbizonytalanság lélektani okairól sem szabad megfeledkeznünk! Általánosan elterjedt vélemény a kubikosok között, hogy a csongrádiak voltak a legmulatósabbak. Soknak volt ugyanis odahaza szőleje, termett bora. A kordésmunkán pedig azért volt nagyobb a züllés, mert a kordéhányók közé sok nem szakmunkás, bizonytalan elem is elvegyülhetett. A két világháború között, főként azonban 1945 után, mindez eléggé megváltozott.

Az ivásnál anyagilag sokkal kártékonyabb szenvedély volt a kártyázás, különösen a kettő együtt. A züllött kubikos „iszik meg kártyázik, ami kis pénze marad, jófajta asszonyokra költi,

[95] TÖMÖRKÉNY I.: A kétkézi munkás = *Szegedi Napló*. 1891. júl. 10.
[96] TÖMÖRKÉNY I.: Id. hely.

Szombaton, fizetéskor nem jár neki jóformán semmi, mert hétköznap annyi adósságot csinál. Szegény felesége itthon éhezik, a gyerekek rongyosak. Hiába ír vagy írat neki, még csak nem is válaszol rá. Már-már azt hiszi szegény feje, hogy elpusztult élete keserítője, mikor egyszer beállít és ugyancsak nagy hangon mondja a nemjóját... Üres a kamra, üres a zseb. Egész télen nagy a nyomor"[97].

A kártyázás is ennek a kornak tipikus és általános szellemi narkotikuma volt. A kubikosok egyrésze utazás, várakozás és a pihenők idején kártyázással ütötte el az időt, az *ördög bibliáját olvasta.* A kombinatív és számoló képességekkel rendelkező kubikosoknál ez a szenvedély érthető, bár kisebb tételekben inkább hazárdjátékokat (szerencsejátékokat) játszottak. A magyar kártya és a városi eredetű kártyajátékok voltak elterjedve, a kisebb-nagyobb csoportok számára alkalmas *huszonegy, ferbli, filko, ramsli, máriás* és *snapszli, ritkábban a makaó, zsírozás, hatvanhatozás, kaszinó* és *dargli.* (A makaóhoz és a kaszinóhoz különben is 52-lapos francia kártya kellett.) A kimondott szabályokat szigorúan megtartották, a csalások miatt azonban sokszor volt veszekedés közöttük. Különben jól elszórakoztak: a kártyának tréfás és roppant szellemes tolvajnyelve van, sok alkalom adódik egymás kifigurázására. A vesztest alaposan kigúnyolták, a nyertes rendszerint áldomást fizetett. Csak a *kártyacsozë* (hivatásos hamiskártyás) játszott nyereségre. Zalotay Elemér így jellemzi őket: „Hamisítatlan kalandorok ezek. Vércsetermészetű, könnyelmű emberek, akiket a szenvedély fűtött. Könnyen jutottak búsás keresethez, de éppoly könnyen el is verték. Nem jegyezte fel egyikük nevét sem a krónika, olyanról pedig egyáltalán a szóbeszéd sem tud, hogy vagyont gyüjtött volna valamelyikük... Semmiben sem különböznek társaiktól: éppenúgy felpakolnak, útra kelnek és elmennek a munkahelyre, mint a többiek. Itt azonban nem állanak bandába, nem társulnak senkivel, hanem egymagukban kezdik el a portyát... Elkeverednek a szórakozók között és bekéredzkednek a kártyázók közé... Egy kompániában nem maradnak meg sokáig. Nyereségüket bezsebelik s valami ürüggyel kilépnek a játékból. Néhány perc múlva már egy távolabbi kompániánál kibicelnek és mindegyre beleszólnak a játékba. Hamarosan partnerek lesznek és újabb nyereséggel távoznak... A következő héten már valahol a közeli városban lézengenek, de itt emberükre találnak menten! Ha minden jól megy, nem fizetnek rá, ha pedig ők kerülnek hurokra, újra visszamennek társaik közé és kezdik

[97] Kiss L. id. mű, 116. l.

elülről... A csoze viselt dolgai apránkint ismeretesekké lesznek a munkatáborban is, és feszült érdeklődéssel figyelik az újabb és újabb híreket. Hangos derűvel és mély erkölcsi elégtétellel hallanak aztán arról, hogy a nagyobb hal bekapta a kisebbet. Egy szép napon árva talicskája mellett pillantják meg. Útra kel. Itt már nincs mit keresnie. Sem a munkába, sem a kártyakompániába nem veszik be. Nem kezdheti elülről, csak ismeretlen helyen"[98].

Az előbbieknél még általánosabb volt a dohányzás: az öregek olcsó *trafik-* (zöldnégyes, fehérnégyes) vagy *szűzdohányt* szívtak kurtaszárú selmeci pipában, amely sokszor munka közben is a szájukban lógott, egyébként az ingnyakhoz, kalap mellé vagy a csizmaszárhoz dugták, vasárnap pedig a szíjhámon volt egy kis tokban. Ekkor még zacskóban tartották a dohányt és csiholással gyújtottak rá. Később az olcsó csavart és kész cigaretták terjedtek el, ezekkel együtt a mindenhol meggyúló pirosfejű *masina* (gyufa) és a fém*dózni* (tárca). Mint minden tömegmunkán, itt is szabályozva volt a *pipahuja* (cigarettaszünet), s egyszerre állt le mindenki: „Valahol messze a csapat élén elkiáltotta magát az egyik: — pipahuja! — akkor a gödörben már féloldalra borultak a talyicskák. Aki éppen a gát tetején volt, kocogott lefele, nehogy véletlenül kimaradjon a pipázásból, cigarettázásból"[99].

Zene, tánc

A kubikosok többnyire maguk kísérték zenével mulatozásaikat. Legtöbbször szólóhangszeren játszottak, de nagyobb összejöveteleken jól összehangolt zenekarokat is alakítottak, különösen a csongrádiak voltak a zene nagymesterei. A népi hangszerek voltak többségben: *duda, furulya, tekerő, tambura* és *citera,* az utóbbi két-három évtizedben terjedtek el a gyári készítmények: *klarinét, hegedű, bőgő, cimbalom, gitár, harmonika,* de ezek a népi pengetős hangszerek, különösen a tambura és a citera népszerűségével nem tudtak vetekedni.

A legények között sok jó táncos is akadt, híre volt pl. a csongrádbelvárosi „Dörömbözi" Mészáros-családnak. Az említett táncalkalmakon egyesek meg-megcsillogtatták tudásukat. Kocsmában virtuóz szólótáncokat jártak: pl. krétával kört rajzoltak a padlóra, körülrakták üvegekkel és hátravágós lépésekkel haladtak a kör mentén; nem volt szabad egyetlen üveget sem feldönteni.

[98] Zalotay E.: Figurák. Szentes, 1951. [Kézirat] 1—2. l.
[99] Kamjén I.: Szakad a part, 134. l.

Máskor homlokukra tett teli borosüveggel *lentették* (lejtették) a táncot. Bálakon a párostáncok voltak elterjedve. Az idősebbek a lassú és friss csárdást, és különféle figuráit járták: *ugrós*at, *forgós*at *lippentős*et és így tovább. Később a csárdás egyszerűsödött; a századforduló táján a *polka* népszerűsége már vetekedett vele. Jobbára csak a két háború között kapták fel a *keringő*ket és más új, modern városi táncokat is. Az említett csongrádi kubikosbálak táncrendje általában ez volt: csárdás, keringő, tangó (esetleg még más, modern táncok is), polka és csárdás. A padkaporos zugbálakon viszont megmaradt a csárdás egyeduralma továbbra is, férfimulatságokon pedig a szólótáncoké. Az utóbbi három-négy évtizedben a fiatalság már nem az idősebbektől sajátította el a táncokat, hanem a tánciskolákban. A szülők annyira fontosnak tartották ezt, hogy leányaik aránylag sokkal nagyobb számban látogatták a tánciskolákat, mint a polgári vagy paraszti származásúak!

K ö l t é s z e t

Az említett szórakozási alkalmaknak megfelelően az egyes népköltészeti műfajok közül a rövid lírai dal volt a legnépszerűbb. Túlnyomó többségben népdalokat énekeltek, de ismertek sok műdalt is: magyar nótát, újabban slágert, kuplét stb. A dalok nagyobb részét nem alkalmazták saját életükre, többé-kevésbé eredeti szövegüket tartották meg.

Dalaik tipikus férfinóták, a nők életére jellemző műfaji csoportokat (pl. kiházasítókat, legénycsúfolókat stb.), vallásos énekeket, vagy a régi jobbágyvilágra emlékeztető alkotásokat természetesen nem találunk közöttük, főként azokat énekelték, amelyek több-kevesebb vonatkozásban voltak saját életükkel: az egyes műfaji alcsoportok közül a szerelmi dalokat, pásztor- és betyárnótákat, valamint a bor- és katonadalokat vették át legnagyobb számban.

Számunkra természetesen a sajátmagukról szóló *kubikosdal*ok a legértékesebbek. A lírai népdalok egy részét ugyanis kisebb-nagyobb mértékben saját életükre alkalmazták, és alkottak egészen új szövegeket is. Eleddig mintegy 45—50 kubikosdalt gyűjtöttünk, amelyek három-négy kivételével mindmáig teljesen ismeretlenek voltak. Már csak azért is érdemes velük közelebbről megismerkednünk!

A kubikosdalok egyrésze úgy keletkezett, hogy valamely ismert népdalnak csak egy-két szavát cserélték ki és máris jobban

magukénak érezték. Az egyikben pl. *vándorlegény* helyett *kubislegény*, a másikban *bocskorban járó* helyett *kubikra járó* szerepel stb. Így sok olyan népdalból vett költői kifejezést is megtartottak, amelyeknek a kubikoséletben már nem volt értelmük. Az egyik betyárnótából átalakított kubikosdalban a kubikoslegény is *zsírral keni* fekete, göndör haját, holott erre egyetlen példát sem tudunk! A következő, szintén népdalból átalakított kubikosnótában a *kiváltás*ról van szó, holott ennek is csak a rabok vagy a katonák esetében volt értelme:

Jaj de bánom, hogy kubisnak születtem.
Akkor is kell dolgozni, ha nincs kedvem.
Gyere csárdás kisangyalom, *váltsá ki*,
Në kölljön a talicskáná hervadni![100]

A legtöbb kubikosdal azonban a csekély átalakítással is önálló, eredeti alkotásnak tűnik, csak gondos összehasonlító vizsgálat deríti ki eredetét. Igy van ez a következő kedvelt szerelmi dal esetében is, amely egy népballada utolsó versszakának önállósodása révén keletkezett:

— Lányom, lányom, lányomnak se mondalak,
Minthogy téged kubikosnak adjalak!
— Nem bánom hát, édesanyám, tagadj meg,
De a szívem kubikosír szakad meg![101]

A kubikosdalok jelentős része azonban túlmegy az ilyesfajta szócserén és önálló alkotásnak vehető. E dalokban a munkakörnyezet tükröződik, az említett munkamódok, szerszámok és a vándorélet, de roppant feltűnő, hogy ezek a szabadban élő emberek a természetről szinte alig énekelnek! A kubikosdalok többsége ún. reális képpel kezdődik, tehát már a versszak első sora rátér a közvetlen mondanivalóra, mint pl. ebben az esti pihenőt megéneklő gúnydalban is:

„Úri" hámom ha leteszem nyakambul,
Fűzfa-„kocsim" felborítom vágtábul.
Megpucolom ásómat és lapátom,
Elmegyek és felveszem a kabátom.[102]

Ezzel szemben a paraszti népdalok többségében megtalálható az ún. természeti kezdőkép, mint amilyen pl.:

[100] Kiss Mihály 62 é. Csongrád 1952. Saját gyűjt.
[101] Péczely Attila: Rózsa. 94 magyar népdal. Bp. 1953. 36. l. 28. sz. 1952-ben gyűjtötte a kiskundorozsmai 75 éves Kertész Istvántól. Szóról szóra így ismerte Hagyó Mihály [78. é. Békés 1953. Csukás I. gyűjt.] is.
[102] Hagyó Mihály 78 é. Békés 1953. Csukás I. gyűjt.

Virágos kenderem kiázott a tóba.
Ha haragszol babám, ne jöjj a fonóba!...

A kubikosok ajkán a lírai dalok életfolyamata meggyorsult, éppoly tömörek és rendszerint egyversszakosak is, mint a legújabb magyar népdalok. A kubikosdalok azonban nyersebbek, életszerűbbek és nem is olyan esztétikusak, mint parasztságunk dalai; nincs bennük annyi költői hasonlat, szimbólum, allegória, párhuzam stb., annál több viszont az ellentét, a párbeszéd, a kérdés-felelet forma és az átkozódás is. Mindezek kétségkívül emelik a kubikosdalok élénkségét.

A kubikosdalok tartalmukat tekintve a vándorlásról, a munkáról és a mulatozásokról szólnak, s ennek megfelelően a következő műfaji alcsoportokba oszthatók: szerelmi, vándor-, munka- és bordalok vagy mulatónóták. Ezek között azonban nem mindig éles a határ, sokszor összefonódnak, a munkáról szóló dalok jelentős része pedig egyszersmind gúnydal is.

A szerelmi dalokban a vándorlás a fő mondanivaló, az egyik legrégibb dalukban pl. a paraszt- és a kubikosfiatalság sorsát állítják szembe:

Ejnye, ejnye, jaj de boldog élet:
Amík kislán gazdalegént szeret!
Gazdalegén nem mén kubikolni,
Este elgyün a bálba elvinni.

Ejnye, ejnye, jaj de boldog élet:
Amík legén gazdakislánt szeret.
Gazdakislán nem mén szógállani,
Este a babáját csókra vári.

Jaj istenöm, jaj de bajos élet:
Amík kislán szögénlegént szeret.
Szögénlegén elmén kubikolni,
Otthun hagyja babáját búsulni.

Jaj istenöm, jaj de bajos élet:
Amík legén szögén kislánt szeret.
Szögény kislány elmén szógállani
Otthun hagyja babáját búsulni.[103]

Ez az ellentét más formában is kedvelt, pl. amikor a távoli munkán dolgozó legény hasonlítja össze sorsát az otthon hagyott kedvesével:

[103] Kálmány Lajos: Szeged népe, III. köt. Szeged vidéke népköltése. Szeged, 1891. 231. l. Monostori gyűjt.

Könnyű neked, rózsám, ágyadból beszélni,
De nehéz nekem a talicskát nyomni!
A lábam is fázik, még a szavam is hibádzik.
Más legénynek a nyoma kapud előtt látszik.[104]

A fiatalságtól joggal várható optimizmussal énekelnek viszont arról, hogy mennyivel különb a kubikoslegény, mint a többi. Egyik közismert népdalunkat is átalakították: a leány minden más foglalkozású kérőjét elutasítja, a kubikost azonban nem:

— Lányom, lányom, gyöngyvirágom, kerti rózsaszálam,
Kéret téged egy kubikos, elmégy-e hozzája?
— Jaj anyám, a kubikos keze-lába maszatos,
(De a zsebében tótágast áll a bankó!)
Elmék én hozzája![105]

A kubikoslegény sokkal igénytelenebb, egyszerűbb is, mint mások, mondja egy hetyke legénynóta:

Nincsen anná bëtyárosabb élet,
Amík kislány kubislegényt szeret,
Mer a kubis lëfekszik a fődre,
Nem vágyik a csipkés lepedőre![106]

De a szeretője sem marad hátrább a többi leánnyal való összehasonlításban, ha ritkábban találkozhatnak is egymással:

— Ejnye kislány, barna kislány, de vasaltas a ruhád!
Talán bizony szombat este veszed rád?
— Akkor bizony, mert kubikos a babám,
Egész héten kubikol, szombat este jár hozzám.[107]

A kubikoséletről szóló dalokban a vándorlás és a munka nehézsége van az első helyen. E dalcsoport is „kétarcú", mint a szerelmiek: egyrészük bizakodó, hetyke és fölényes, esetleg némi öngúny csendül ki még belőlük, másrészt viszont panaszos, bánatos hangulatúak. E tartalmi kettősség nem csupán a pillanatnyi helyzetből adódik, mint a szerelmi dalok esetében, hanem sokkal inkább a kubikosélet nehezülésével van kapcsolatban. Az idősebbek vándor- és munkadalai ugyanis jókedvűek, a fiatalabb nemzedékekéi pedig borongósabbak.

[104] Tyukodi Sándor 72 é. Békés 1953. Csukás I. gyűjt.
[105] özv. Berta Jánosné 62 é. szegedi születésű kiskundorozsmai lakos. 1952. Péczely Attila gyűjt.
[106] Táborosi József 60 é. Csongrád 1951. Saját gyűjt.
[107] Tyukodi Sándor 72 é. Békés 1953. Csukás I. gyűjt.

Egy 1848 előtti katonadalt az öregek így alakították át:

Nincsen olyan sora másnak,
Mint a kubikos munkásnak:
Se országa, se hazája,
Mégis piros az orcája.[108]

A vándor mesterlegények dalából pedig némi változtatással megalkották a szabad élet dícséretét:

Nincs szebb élet a mienknél,
A kubikos legényeknél,
Mert mi adót nem fizetünk,
Hogyha küldnek, elmehetünk.[109]

A fiatalabb nemzedékek vándordalai már korántsem ilyen optimisták, különösen a két világháború közti dalokban szembetűnő a hangvétel megváltozása:

Kubislegény búcsúzik a munkától,
Szedi-veszi talicskáját, elindul.
Csikorog a talicskája, bús könnyei hullnak rája,
A kenyerét más határban keresi.[110]

A munkanélküliség idejéből való dalok a társadalom közömbösségét, a kubikosok elkeseredettségét és panaszait szólaltatják meg:

Szűröm ujja rongyos, cipőm orra sáros.
Nem fogad be engem se falu, se város.
Kopott talicskámmal a világot járom,
Árok partján van az éjjeli szállásom.

Amott jön a zsandár, vasat ver kezemre,
Pedig nem loptam én világéletembe.
Egyedüli bűnöm: korán lettem árva,
Csavargóvá lettem ebbe a világba.[111]

Ebből az időből való a következő sikerült gúnydal is:

Van nekem egy furcsa kocsim: egy kereke van.
Azzal szoktam fuvarozni, mikor fuvar van.
„Úri" hámom a hátamon, a „paraszt"-hátamon,
Árra kérem az úristent, ne legyen azon!

[108] Kiss L. id. mű, 126, l.
[109] Juhász István 71 é. Kiskunhalas 1953. Nagy Czirok László gyűjt.
[110] Féja Géza: Viharsarok. Az Alsó-Tiszavidék népe és földje. [Bp.] é. n. 167. l. Endrődi dal az 1930-as évekből.
[111] Ürmös István 43 é. Csongrád 1952. Saját gyűjt.

Fölpakolom a szerszámom kocsim derekába,
Elballagok fuvart fogni fel a fővárosba.
„Úri" hámom a hátamon, a „paraszt"-hátamon,
Árra kérem az úristent, ne legyen azon![112]

Legsajátosabbak magáról a kubikosmunkáról és kubikoséletről szóló dalok, nagyobb részüket a munka és az életmód ismertetése kapcsán a megfelelő helyen már idéztük. Ezeken kívül hangot kapott még e dalokban a kubikosélet sok nehézsége, a csekély kereset, a száraz koszt is. Egy országszerte ismert katonadalt a következőképp alkalmaztak saját életükre:

Verje mög az isten azt az édösanyát,
Aki kubikost szült, pedig ha talyicskást!
Falu végire ér, jaj de káromkodik,
Mind a tíz körmire jaj de kapaszkodik![113]

E dalt szinte minden kubikos ismeri, és több-kevesebb változtatással éneklik:

Sétál a kubikos a Balaton partján,
Rongyos ruha rajta, rossz bakancs a lábán.
Mikor megy a pallón, nagyot káromkodik,
Mind a tíz körmével földbe kapaszkodik.[114]

Találkozunk vele a szerelmi, illetve a bordalok között is, amely már a házasság nehézségére vonatkozik:

Verje mög az isten azt az édösanyát,
Ki kubislegínnek neveli a lányát!
Szépen fölneveli, szárnyára ereszti,
Könnyes szemmel nézi, hogy az ura veri.[115]

A munkáról szóló panaszdalok többsége természetesen a csekély keresettel foglalkozik, amely a család támogatását, vagy az annyira vágyott könnyebb életet sem tudja biztosítani. E dalok még döcögősek, nem csiszolódtak le úgy, mint ismert népdalaink, de mindenesetre igen jellemzők:

[112] Pankotai Gábor 57 é. Békés 1953. Csukás I. gyűjt.
[113] Kálmány L.: Történeti énekek és katonadalok. Kálmány L. Népköltési Hagyatéka, I. Bp. 1952. 709. l. Szegedi gyűjtés az 1900-as évekből.
[114] Angyal János 43 é. Szentes 1953. Nagy Dezső gyűjt.
[115] Varga János 72 é. Csongrád 1952. Saját gyűjt.

1. Vállalat úr, mérje föl a munkát!
Engedje el szegény kubikosságát!
Engedje el az útikőccségöm,
Hagy lássam mög szögény feleségöm![116]

2. Kubikosnak de bajos az ílete,
Száraz koszton fuvarozgat őkelme.
Talyicskának kerekében az agya.
Fene látott ilyen sorsot, mint máma!

3. Itt a szombat, kész a munka, hol a péz?
Öreg kubis gödörlapon széjjelnéz,
Fölveszi a széjjelrakott pézcsomót,
Azt suttogja: — haj, de rígen nem így vót!

4. Bor is került a kétdecis pohárba.
Igaz, mondják: ezér nincs neki háza!
Görbe háta, jó munkája, az meg van?
Jó szerencse tőle mindig elillan![117]

A panaszos hangon túlmenően fenyegető, átkozódó jellegűek is akadnak:

A kubikoslegény elmondja „imáját":
— Ëgye mëg a mérnök a vállakozóját!
Csak tizënhat krajcár a köbméter ára,
Szëgíny kubikosnak nem jut pálinkára![118]

Nemhiába emlegetik már a bérfizetésről szóló dalokban is az ivást, szórakozási alkalmaiknak megfelelően minden más témájú dallal szemben éppen mulatónótát ismertek legtöbbet. Nincs terünk e sokféle bordal bemutatására, csak a három legjellemzőbbet közöljük, amelyek a kubikosság könnyelműbb rétegének életét és felfogását tükrözik:

1. Láttá-ë mán kubikusbú jó gazdát?
Ha píze van, fődig lëissza magát.
Ha nincs píze, bëmén a barákába,
Annak néki a gödörcédulára.[119]

2. Kubikosnak azér nincsen háza,
Amit keres, a kocsmára szánja.
A kocsmára mëg a biliárdra,
Mëg arra a kökényszëmű lányra.[120]

[116] Gajdán Sándor 71 é. Hódmezővásárhely 1952. Saját gyűjt.
[117] Pankotai Gábor 57 é. Békés 1953. Csukás I. gyűjt.
[118] Boza Márton 79 é. Csongrád 1952. Saját gyűjt.
[119] Boza M.
[120] Magyar István 69 é. Szentes 1952. Saját gyűjt.

A harmadik említett bordalt *barábernótának* ismerik, közel áll már a balladákhoz:

Sétál a kubikos a Berettyó partján.
Kivillan a térgye a gatyája szárán.
Barakosné asszony mosolyogva mondja:
— Pénzkereső embër, mé jársz ilyen rongyba?
— Barakosné asszony ugyan në csudáljon,
Ami pízt keresëk, mind magára szánom.[121]

A kubikosok nagyszámú lírai népdalt ismernek, mintegy félszázat énekelnek önmagukról, kubikos témájú *balladát* (elbeszélő dalt) azonban jóformán egyet sem! Abban az időszakban ugyanis, amikor kiváltak a parasztságból és sajátos életformájuk kialakult, a hosszú, elbeszélő népballadák már parasztságunk körében is kiveszőben voltak. Egyetlen kubikosballadát ismerünk csak, ebben is kevés az esemény, s erősen magán viseli az egyéni szerzőség bélyegeit, nem vált szélesebb körben ismertté. Hangja viszont hamisítatlan népi, egyes részei az országszerte ismert — *Farkas Julcsa*, ill. — *Bogár Imre* balladájára emlékeztetnek:

Jaj de nagy a töltés,
A vasút töltése.
Harminchárom szentesi kubikus
Két évig töltötte.

Harmincharman voltak,
Akik aztat hordták.
Harmincnegyedik Piros Antit
Sokan megsiratták.

Piros Anti híres
Bikfa-talicskája
Ott maradt az elmúlt nyáron
Töltés oldalába.

Kiáltott a pallér:
— Gyertek ide, gyertek!
Hozzatok egy kannafödő vizet
Ennek az embernek!

Nehéz föld volt Anti
Kis talicskájába.
Szegény Anti a töltés tetején
Vért köpött markába.

[121] Boza Márton 79 é. Csongrád 1952. Saját gyűjt.

Zavaros a Tisza,
Nem akar higgadni.
Piros Anti sírhalmánál
Szokott kiáradni.

Áradj Tisza, áradj,
Hordjad el a gátot.
Árasszad el sárga liliommal
Az egész világot![122]

Kötött formában íródtak, de nem mindig éneklik a kubikosszerzők által alkotott különféle dalokat. Az ő soraikban is akadtak költői hajlamú emberek, akik verset írtak végzett munkájukról, verses levélben, a sajtó nyilvánossága előtt fordultak a vállalkozókhoz, és nemegyszer maguk írták indulóik szövegét is. A legsikerültebb ilyen darabot adjuk közre, amelyet a *Szántó Kovács*-féle mozgalomban indulóként énekeltek:

Kik dolgoznak a vízparton, a töltéseken?
Kik hordják itt a nagy terhet hóban, esőben?
Gátat húznak a víz mellett, pontos magosat,
Figurát is szoktak hagyni, elég gangosat.
A kubikosok, a jó kubikosok.

A mérnök jön munkát nézve, aztat fitymálva,
Szitkozódik, káromkodik, jár kiabálva.
Nincsen szíve, hogy érezné a nehéz munkát,
Néha, sokszor meg is üti mint barmot, marhát
A kubikost, a jó kubikost.

Korán reggel már fent vannak a töltéseken,
Dolgozgatnak nagy serényen fél-fél éjjelen.
A fizetés mégis kevés, becsületük sincs.
Pedig az van! Nekik az a legféltettebb kincs!
A kubikosnak, a jó kubikosnak.

Megkezdi ő a kubikot gyermekkorába,
Keveset van ő otthon a szegény honába.
Kubikról mén a kubikra, néha messzire,
Ámde azért nincsenek ők jól megfizetve.
A kubikosok, a jó kubikosok.[123]

[122] Csanádi Imre—Vargyas Lajos: Röpülj páva, röpülj . . . Magyar népballadák és balladás dalok. [Bp.] 1954. 568. l. [Jegyzetben]. Kiss István felgyői [Csongrád m.] gyűjt.
[123] Nagy Sándor, ifj.: A szocializmus keletkezése Hódmezővásárhelyen. I. köt. 1. kiad. Hódmezővásárhely, 1924. 67. l.

A népköltészet prózai műfajai közül minden szempontból a *népmese* érdemel legnagyobb figyelmet. Az utóbbi félévszázadban már parasztságunk körében is nagyot veszített jelentőségéből, a kubikosok körében méginkább, hiszen kevesebb volt a szabad idejük, fejlettebb az öntudatuk és az írásbeli kultúra is nagyobb hatással volt rájuk. Magától értetődő lenne az a gondolat, hogy egy ilyen csodás, tündéries történet nem is szórakoztathatja ezeket a komoly, nehezen élő embereket, de mégsem egészen ilyen egyszerű a helyzet. Ahol akadtak jó mesemondók, meghallgatták őket. A mesemondás megszokott ideje az esti pihenő volt: vacsora után körülülték a csendesen égő tüzeket, sokszor addig hallgatták a mesét, míg csak subáikba burkolózva el nem aludtak. A mesemondók legtöbbje önérzetes és igényes előadó volt, megkívánta a legnagyobb csendet és figyelmet. Sokszor megszakította a mesei történet fonalát és bekiáltotta: — *Csont*! — Ha volt még rá felelet: — *Hús*! — akkor tovább folytatta, egyébként ő is álomba merült. Más esetben az volt a mesélés feltétele, hogy a következő napon meg kellett mondania a hallgatóságnak, mit mondott a mesélő, ill. hol is hagyta abba? Különben nem vállalkozott újabb mesék elmondására. A hallgatóközönség egy-egy féldeci pálinkával jutalmazta a mesemondók fáradságát.

A Csongrád megyei kubikosok között elvétve lehet egy-két mesetudó embert találni, a Békés megyeieknél kissé más a helyzet: még az 1950-es években is szokásban volt a mesemondás, sőt egy-egy nagyobb csoportban akadtak annyian, hogy sorba lehetett velük meséltetni, mint pl. a katonaságnál szokás. A sorban mesélés mondása és hallgatása ma is kötelező, s a „sorosak" az előbb említett módon próbálják ki, figyelik-e még a szavukat? Ilyenkor aki elalszik, vagy nem tud mesélni, ill. a legközelebbi alkalommal nem tudja folytatni, az fizeti büntetésképp az áldomást[124].

A kubikosoktól lejegyzett kevésszámú mese is mind paraszti eredetű, még annyi tartalmi változtatás sincs bennük, mint a dalokban. A legtöbb ún. trufa (tréfás mese), s van még néhány tündérmese is; állatmesét és legendát eddig nem sikerült gyűjtenem. A kubikosoktól hallott mesék rövidebbek és reálisabbak, mint a paraszti eredetűek, szerkezetük is lazább, szétesőbb; nincs bennük annyi csodás elem. Két-három önálló mesetípust szeretnek összegyúrni, s újat alkotni belőlük; ez az ún. típuskeveredés is sokkal erősebb, mint a parasztmeséknél. Jellemző vonásuk továbbá, hogy nemcsak a szokásos három feladatot kell a mesehősnek

[124] Bereczki Imre dévaványai gyűjtése 1953-ból, az adatot Dégh Linda dolgozta fel először és bocsátotta rendelkezésemre. Vö.

elvégeznie, hanem ennél többet, mintha a kubikosokat a megszokott mesei nehézségek felsorolása nem is elégítette volna ki!

A „kubikosmesékben" azokat a részleteket színezik ki, amelyek saját életükre emlékeztetnek: a mesehősök sokat vándorolnak, erdőkben bolyongva szalonnát sütnek; gyakran betérnek a kocsmába iddogálni, kártyázni. (Néha a mese fele terjedelmét teszik ki e kocsmai mulatozások és kártyázások!) Az otthoni környezet is a szegények *valóságos* házatáját idézi fel, az egyik mesében pl. az anya ugyanazokkal a szavakkal szidja válogatós gyermekét, mint az életben is, mivel az nem akarja megenni az ünnepi ételnek szánt hájaspogácsát (egy királyfi!): „No, ëgye ki a fene a beled! Eddig mindég ezt szeretted, most mëg nem kő a hájaspogácsa? Hát mé rimánkodtá, hogy süssek?..."[125] A kubikosmesék stílusa egyébként sokkal irodalmibb, mint általában a parasztiaké.

A mesemondók megfigyelése szerint hallgatóságuk a szegények diadaláról szóló mesékért volt a leghálásabb; jót derültek a lusta, ügyefogyott mesei szereplők kifigurázásán, sokszor még másnap is ezzel ugratták egymást a munkán. És mivel itt csupa férfiról van szó: a mesehősnők szépségének ecsetelését hallgatták legnagyobb érdeklődéssel!

A hagyományos *népmondák* mellett a kubikosok ismernek irodalmi eredetűeket is, különösen a 48-as szabadságharc történetei népszerűek. Míg a meséknél nincs példa rá, hogy saját életükre alkalmazták volna őket, a reálisabb mondák esetében ilyennel is találkozunk. Az egyikben a kubikolást *Mátyás király* idejébe vetítik vissza, s vele szolgáltatnak igazságot egy jóléttől megcsömörlött püspök megleckéztetésével:

„Egy püspök panaszkodott Mátyás királynak, hogy nincsen étvágya, nem bír enni: gyomorbajos. — Segítek én rajta, ha akarja — mondta Mátyás király — kigyógyítom. — A püspök beleegyezett.

Mátyás király elvitte oda, ahol a szegény emberek kubikolnak. Adott neki talyicskát, szerszámot és azt mondta, hogy csak kubikoljon a többi emberrel! Majd visszajön ő akkor, mikor megjön az étvágya.

Ott hagyta Mátyás király egy hónapig. Mikor azután elment hozzá, kérdezte: — Van-e étvágya? — Az étvágyam megjött, csak az a baj, nincs mit enni!

Visszaadta neki a hivatalját; s ez sem panaszkodott többet, hogy nincs étvágya"[126].

[125] Kató János 48 é. Csongrád 1952. Saját gyűjt.
[126] Ortutay Gyula—Katona Imre: Magyar parasztmesék, II. Bp. 1956. 331. l. [jegyzete 402. l.] Kálmány L. deszki gyűjtése 1915-ből.

Az újabb időkben e hagyományos prózai műfajokat a kötetlen beszélgetés: élmény, igaz történet, háborús és politikai események elmondása váltotta fel. Ezek mellett kedvelték a rövid tréfákat, különösen a kikapós menyecskék és papok eseteit. Sokat tréfálkoztak a baráberekkel is. Majdnem mindenki ismeri pl. a következő, állítólag két baráber között lezajlott párbeszédet:

„— Te nem fázol?
— Nem.
— Mi van alattad?
— Zsák.
— Mivel takaródzol?
— Zsákkal.
— Hát a fejed alatt mi van?
— Zsák.
— Adj egyet nekem is belőlük!
— Nem tudok, mert nekem is csak egy van"[127].

Nyelv[128]

Említettük, hogy a kubikosok énekelték a paraszti eredetű népdalokat, ismertek jónéhány népszokást, valamint az irodalmi és köznyelv meglehetős ismerete mellett is saját vidékük nyelvjárásában beszéltek. Különösen erős a hangtani sajátságok fennmaradása, még a nyilvánvalóan irodalmi eredetű szavaknál is megfigyelhető: *gyüvedelöm*, *dohángyüvedék*, *sténleg*, *csëndőr*, *rëndőr*, *többtermellés* stb. Szókincsük roppant változatos: ismerik a helyi tájszavakat, az irodalmi kifejezéseket, s meglehetős gazdag műszaki szókincsük van. Előzetes számítás alapján 5—600-ra tehető a kubikos szakkifejezések száma, a legfontosabbakat e tanulmány keretében be is mutattam. Az egységes műszaki szókincsen belül is adódnak táji eltérések: a csongrádi *csíba* (tengely), másutt *csap*, a *hám* pedig *nyakló*. Beszédstílusukra az előzőleg idézett szövegek mellett még néhány mesei részletet is közlök, amelyek a népi és irodalmi hatás kettősségét tükrözik:

1. „Dehogy, dehogy, szabadkozott a király! De csak mëgnézte a zsebit udvariasságból."

[127] Magyar István 69 é. Szentes 1952. Saját gyűjt.
[128] Könyvemben a Csongrád megyei kubikosság szókincse szerepel. A szólásokat csongrádi kiejtés szerint közlöm, illetve a nem saját gyűjtésűeket irodalmi nyelven; a hosszabb prózai vagy dalszövegeket a megfelelő hely nyelvjárásában, illetve a gyűjtők szerinti átírásban.

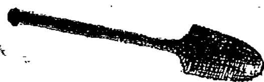
2. „A vendégség alatt forszírozták ezeket a kérdéseket az öregek, hogy milyen összefüggést tanálhatnak..."
3. „Tényleg az egérke mondanivalója alapján egyszer csak ott lëtt ëgy nagy forgószél. A fiatalembër az izgatottságtul szorongva előállott a kezében a kantárra, és azt a forgószél közepibe vágta."[129]

A kubikosok általában ízes elbeszélők, mindennapi beszédjüket ők is gyakran fűszerezik szólásokkal és közmondásokkal. Különösen azokat kedvelték, amelyek valamilyen kapcsolatban voltak saját életükkel. A póruljárt vagy valaminek a nehezén túljutott emberre azt mondták: — *Átesëtt, mint szentësi* (v. csongrádi stb.) *embër a talicskán.* — A bérfizetési visszaélésekre: — *Akkó lëgyön az embër cigány, mikó alkudik, në mikó fizetni kő!* — *Sokszó nyóc az negyvennyóc.* — *Ëgy dénár, két dénár, neköd sëmmi së jár!* — *Azt kaptak, mint Bugyiak a tapasztásé* (semmit) — stb. Szorgalmas munkájuk társadalmi tanulságait így foglalták össze: — *Még aki a fogáhó verte a garast, az is csak görbe hátat szërzëtt, de görbe házat nem!* — *Nem ahhó a tűzhő guggót, amelyik melegített, hanem ahhó, amelyik égetëtt!*

Roppant kedvelték a különféle szójátékokat, szócsavarásokat, beugratásokat. E téren utolérhetetlenül szellemesek, s az élet minden mozzanatára megvolt a csattanós megállapításuk. Pl. a lopott holmit kezük felmutatásával jelezték: — *Ötön vettem!* — Ha gyalogos vándorlás közben luxusautó húzott el mellettük, gúnyosan jegyezték meg: — *Nem mink, az úr* (tőkés) *akarta így!* — Ha figyelmeztették őket, hogy férjenek a bőrükbe, ezzel vágtak vissza: — *Hisz épp az a bajunk, hogy nagyon is lötyögünk benne* — és így tovább.

Az állandó idegfeszültség és az örökös létbizonytalanság miatt sokszor kitörtek, káromkodtak. A *kubistempó* elítélő kifejezés közismert, bár maguk a kubikosok állapítják meg: — *Nem mind kubikos az, aki talicskát tol mëg káromkodik, mint ahogy az së mind embër, akinek kalap van a fejin.*

[129] Mind a három meserészlet Eke Páltól 57 é. Csongrád 1956. Szabó Mátyás gyűjt.

IV.

OTTHON ÉS CSALÁD

A kubikosok otthon pihentek, felszerelésüket megújították, családi életet éltek és szórakoztak. Szabad idejükben eljárogattak a *körbe*, az emberpiacokra, és a *kű körül* (az emberpiac csongrádi neve, a közhírré tétel céljait szolgáló kőemelvényről) politizáltak, keresetkiegészítő munkaalkalmakra vártak.

Egész évben a nótájukban is megénekelt *télirevaló* megszerzése volt a főgondjuk: kenyérgabona, hízó, kukorica, tüzelő és ruházat beteremtése. Kedvező időszakokban hangoztatták ugyan, hogy — *A kubikosok házra, fődre nem pályáztak* —, de az egyre sűrűbben ismétlődő válságok már a századfordulótól kezdve arra szorították őket, hogy idők folyamán saját házhoz jussanak, s egy kevés földet vagy szőlőt *kubikoljanak össze* nyugdíj helyett. Az állandóan ingadozó kereset miatt ez nem mindegyiküknek sikerült, hiszen még családjukról is nekik kellett gondoskodniok. A különféle akciók révén többen házhelyhez, családi házhoz jutottak, vagy nagy erőfeszítések árán mégis sikerült megtakarítaniok a *rávalót.* Így néhány nagyobb mezővárosban valósággal kubikos lakónegyedek keletkeztek: Csongrádon Piroska-város, Gyovai-telep; Szentesen Kisér, Felsőpárt; Vásárhelyen Tarján, Tabán, Susán és Újváros egy része, Szegeden pedig Móraváros. Kicsiny, de feltűnően tiszta házakban laktak a kubikoscsaládok.

A legtöbb kubikos odahaza sem tétlenkedett, keresetének kiegészítéséül szőlő alá fordítást, ártéri fanyesést, zsákolást és egyéb hasonló munkákat vállalt. Konjunkturális időszakokban nem szívesen arattak-csépeltek, ez volt az elvük: — *Aki eszórta, szëdje is össze!* — (Aki elvetette, arassa le.) De a munka nélküli időszakok mezőgazdasági bérmunkákra szorították őket is. Mivel nem mindig voltak hajlandók feltétel nélkül munkába állni, nagyon sok ellentétük volt a helybeli gazdákkal: — *Úgy éltünk, mint kutya mëg a macska* — mondják a múltról; ugyanezt egy tárgyilagos megfigyelő így fogalmazta meg: „A különböző társadalmi

osztályok közt ... nincs béke és tartós gazdasági együttműködés, hanem állandó súrlódás és egyenetlenség, valósággal megölő ellenségnek tekintik egymást, mintha nem is egy nemzet tagjai volnának"[130], írja. Szükségből és kényszerből azonban mindenféle munkát elvállaltak; ezt mondják magukról: — *A kubis mindënre jó, mint a szalonnazsír*".

„Ideheza maga marad az asszony a gyerekekkel. Övé a ház gondja, baja, rajta csüngő gyerekeit ő neveli. A jóravaló asszonynak minden gondolata az ura, várja elmenetelétől kezdve, míg csak haza nem jön. Ha csuklik: — emlöget apátok — mondja gyerekeinek; ha jó falat van előttük: — nem tudom, mit öszik szögény apátok? — Lefekvéskor arra hagyja a feje alját, amerre az ura elment. Ha valaki a házhoz megy és megkérdezi a kis gyerektől: — hun van apád, kicsim? — az is azzal válaszol: — a messzi tőtésön. — Mit hoz neköd? — kérdi a vendég. — Csizmát — feleli reménykedve a gyerek. Így emlegetik naponként a család fejét s az asszony várja egész nap a póstást, hoz-e levelet urától és hogy küld-e pénzt?... Az asszony csirkét, libát nevel, disznót hizlal ... Házatájékának minden dolgát úgy igyekszik elvégezni, ne vehesse észre senki, hogy nincs ember a háznál"[131]. Csongrádon a kubikosasszonyok legfőbb gondja a ház tisztántartása, a kertészkedés, a harmados kukoricaföld bekapálása és a piacozás volt; Szegeden kenyérsütésből és szappanfőzésből *ragasztottak pénzt*, a Jászságban pedig elsősorban kézimunkából. A magukra maradt kubikosasszonyok is éppúgy hozzászoktak a hivatalos ügyek intézéséhez, a társaságban való forgolódáshoz, mint a férjük. Öntudatosabbak és mozgékonyabbak is voltak a helybeli parasztasszonyoknál. Jó kereset idején a kubikos rátartiságból sem szívesen látta, ha felesége nehéz fizikai munkát végzett, s ezt a külső szemlélők eléggé helytelenül a dologtalansággal magyarázták: „Az alföldi szegény asszony nem dolgozik semmit — írják a századforduló idejéből. — Napszámba nem jár el. Hiába is hívnák: nem engedné az ura. Egyik csodálatos vonása az Alföld minden jóravaló munkásának az a lelkéhez nőtt büszkesége, hogy az asszonyt, a családot eltartani kizárólag a férfi kötelessége. Még ebédet is csak ritkán főz az urának, mert a tanya, vagy a kubik, hol emez dolgozik, messze esik, néha mérföldekre van a lakástól. Gyermekeivel a házat őrzi vagy a szomszéd asszonyokkal tereferél heteken, hónapokon át. Kertje nincs", jelenti ki Csongrád megye egykori főispánja[132].

[130] Ecseri Lajos: A szegény ember. Közgazdasági tanulmány. Bp. 1909. [Különnyomat a Budapesti Szemle 392. számából], 47. l.
[131] Kiss L. id. mű, 116. l.

A kubikos valóban igyekezett családjának minden kényelmet megszerezni, de az asszonyok többsége szorgalmas segítőtárs volt. Jó kereset idején a család nőtagjai jól öltözködtek, ők voltak a polgári divat fő terjesztői a mezővárosokban, különösen pedig a nagyobb falvakban.

A férj távolléte nemcsak sajátmagának, hanem asszonyának is erkölcsi próbatételt jelentett. A többség e szempontból is helytállt, de „előfordul olyan eset is, mikor az asszony alig várja, hogy férje kitegye a lábát a kapun, mosakodik, csinosítja magát s megy a kurafiához, egy rossz lecenghez (naplopóhoz). Eljárnak a kocsmába, bálba mulatni, táncolni. Még a párnát is eladja az asszony, csak mulatásra teljék. Egyik levelet a másik után küldi urának, pénzt, pénzt, pénzt kér örökösen, hazudja, hogy ez kell, az kell ... Mikor váratlanul megérkezik az ember, zárt ajtóra talál, úgy kell hazahívni az asszonyt"[133]. A kubikosok gondolkozására jellemző, hogy „A kikapós asszonyoknak sok becsületük nem volt, úgy bántak velük, ahogy megérdemelték. A lappangó, titkolt bűnt megvetették, de nem csináltak belőle nagy dolgot. Szétmentek a párok s akkor jött a bírósági tárgyalás, gazdasági pörösködés. Tragédia nem lett belőle, az ilyesmit kivétel nélkül mindig az ártatlan gyermekek sínylették meg: apa-anya nélkül maradtak, vagy még inkább mostohát kaptak, akik bizony nem sok emberséggel bántak velük s ahogy lehetett, kanászságra és korai cselédségre juttatták őket"[134].

A kubikosok kiskorú gyermekeiket sokkal szabadabban nevelték, mint a parasztok: azoknak is igyekeztek minden kényelmet megadni. Nem szívesen adták *más keze-lábának*, a fiúkat inkább maguk mellé vették talicskát húzni, a leányok pedig otthon segítettek anyjuknak. A munkabíró legénykéket azután keményebben fogták, de elég korán nyújtottak nekik olyan apróbb-nagyobb kedvezményeket (pl. dohányt, bort stb.), amelyek a fiatalság szervezetére nézve károsak. Az apák mellett dolgozó fiúk sokszor nemzedékeken át kubikosok maradtak. Sokgyermekes családokból azonban mindig akadt egy-két kisiparos is. Az utóbbi évtizedekben pedig erejüktől telhetően igyekeztek gyermekeiket iskoláztatni: a mezővárosokban legalább a négy polgárit elvégeztették velük!

[132] Vadnay A.: A Tiszamellékről, 18—19. l.
[133] Kiss L. id. helye.
[134] Zalotay E.: Pillanatfelvételek a kubikosok életéből, 2. l.

Gazdasági válságok idején hallatlan nyomorba jutott az egész család. A 30-as években orvosok közreműködésével felmérték a kubikoscsaládok helyzetét. Az volt az előfeltevés, hogy a „nép" legfőbb baja a *helytelen* táplálkozás, a tárgyilagos orvosok azonban hangsúlyozták, hogy nem helytelen, hanem *elégtelen* táplálkozásról van szó! Különösen megdöbbentő volt a gyermekek testi leromlottsága[135]. Ez idő tájt Móricz Zsigmond is ellátogatott Szentesre, s felkeresett egy sokgyermekes kubikoscsaládot. Tudósítása befejezéséül a következőket írja: „Most egy kisfiú jön be, a kilencéves József; szokatlanul kicsi, mintha hatéves lenne. Ragyogó arccal sürvít az anyjához, egy darab kenyeret hoz. Még bele sem harapott.

Az asszony szégyenkezve dugja s hátra fordulva azonnal tör belőle a többinek... Végig remeg bennem a fájdalom: ez az a zsíros kenyér, amit a gyerekeknek szánt vacsorára?

A kis fecskék táplálják a családot?

A nagy tápláló anya, a nemzet nem tud erről semmit?"[136]

---

135 Steuer Gy.: Munkásgyermekeink orvosi vizsgálatáról. Pécs, 1937. [Földmunkásszövetkezetek Könyvtára, 13. sz.]

136 A kis fecskék táplálják a családot = *Fegyver*, 1935. 1. sz. [A Széchenyi Könyvtár Kézirattára, 17. 558. sz.] Oláh László szívességéből jutottam hozzá.

V.
A MAI HELYZET

1945 óta átalakulóban van a kubikosok élete is. A földreform során a többség igyekezett helyben vagy a környéken földhöz jutni, de az igényeknek kb. csak harmadát, felét tudták kielégíteni. Akik megfelelő nagyságú és termőképességű birtokhoz jutottak, ki is kapcsolódtak a földmunkákból, különösen a 45—50 év körüliek. Néhány ezren áttelepültek lakóhelyükről Dunántúlra (Fehér megyébe), Budapest környékére, s ott kezdtek földműveléstést és kertészkedést. A Pest környéki volt „sváb" helységekben különösen sok Csongrád megyei kubikossal lehet találkozni: Soroksáron, Budaörsön, Pesthidegkúton és egyebütt. A föld- és kert-, valamint a szőlőművelésre áttért kubikosok többségének kenyérkérdését a földhözjuttatás önmagában nem oldotta meg, az újjáépítés és később a nagyarányú építkezések során a középkorúak keresetkiegészítésképp ismét visszatértek a földmunkákhoz: „Az egykori kubikosok termelőszövetkezetekben vannak, vagy saját földjükön gazdálkodnak. Csak akkor jönnek dolgozni, ha a mezőgazdaságban uborkaszezon van", írják Békés megyéből[137]. Az ilyenek igyekeznek lakóhelyük közelében kubikmunkához jutni, hogy a földművelést és a kubikolást egyszerre folytathassák, „kétlakiságuk" hasonlít a bányászokéhoz: „Nekem — mondja egyikük — a keresetem kevés és hogy valamit pótoljak, a nyáron 26 nap fizetés nélküli szabadságot kértem s elmentem részesaratónak, meg cséplőmunkásnak, amivel 9 és fél mázsa búzát kerestem. De így csinálják a többi kubikos cimboráim is. Mindnek van egy-két hold bérelt földje és kukoricát termel rajta, hogy hizlalhasson. Kapálás és kukoricatörés idején se szombatunk, se vasárnapunk"[138]. Végeredményben tehát aránylag kevés a parasztta lett kubikosok száma; ahol azonban felhagytak a kubikmunkával, gondos és

---

137 Ari Kálmán: Gyulai kubikosok = *Magyar Nemzet*, 1956. okt. 13. 3. l.

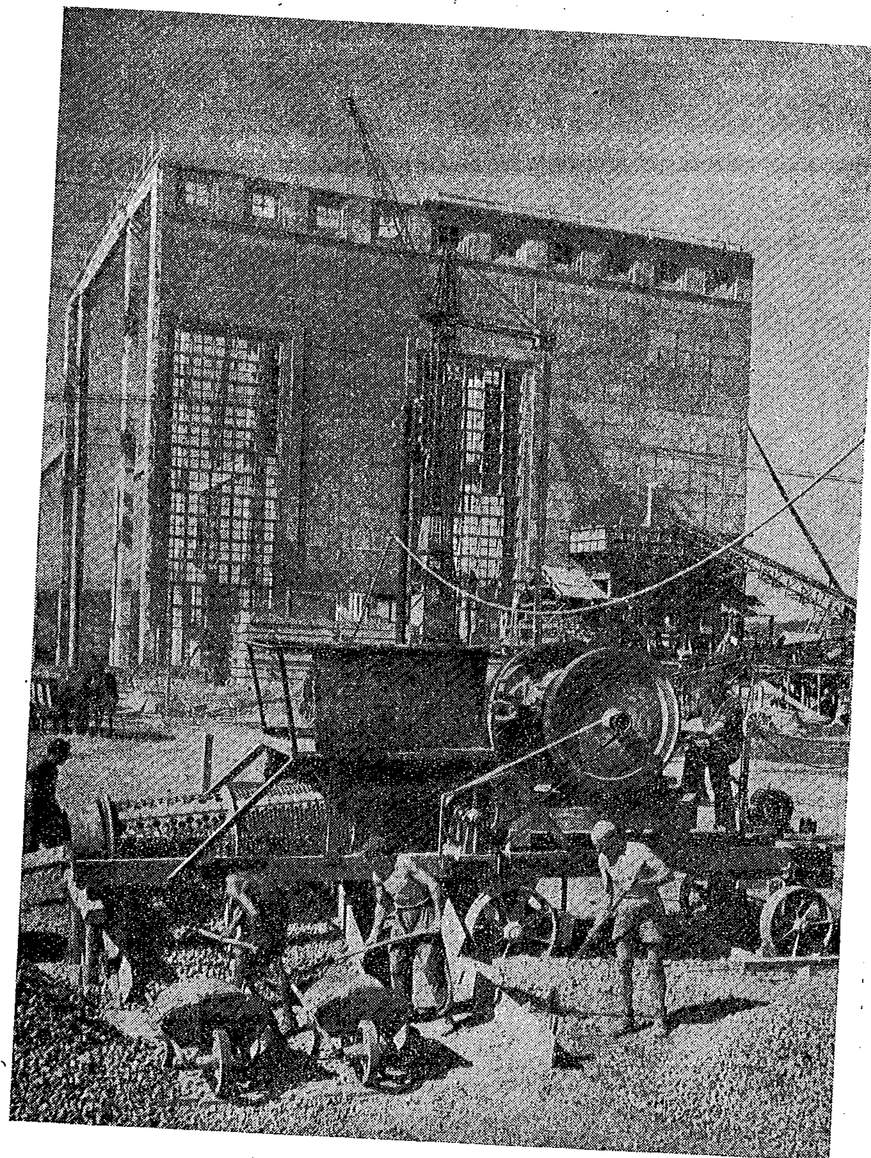
138 Ari K.: id. hely.

24. kép: a) *Kubikosok a Népstadion építésén.*

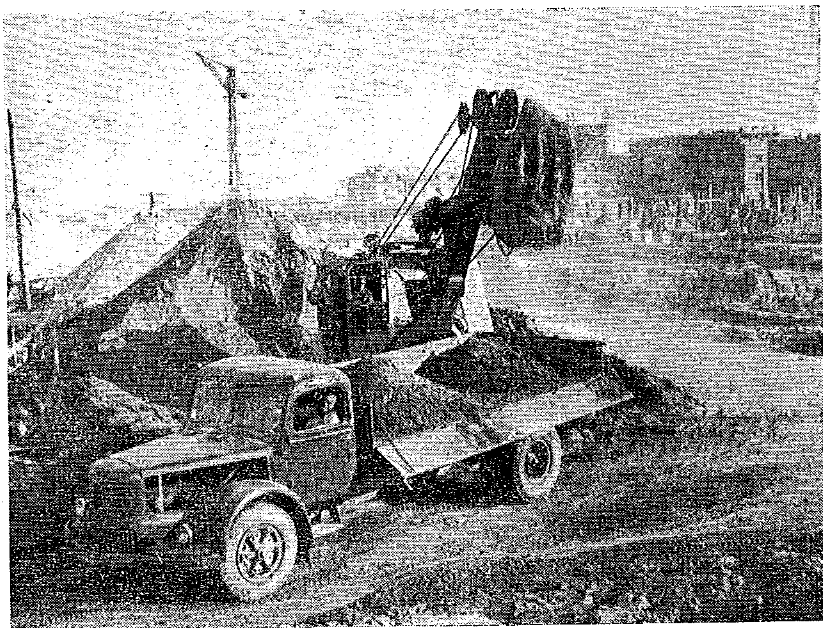
szorgalmas gazdákká váltak. Nem egy helyen ők a szövetkezeti mozgalom úttörői, mivel kis parcellákon szoronganak. Ha mód van rá, a szövetkezetek tagságának többsége kubikosokból kerül ki, de a vezetőségben bizonyosan hangadók. Szentesen akad olyan szövetkezet is, amelynek tagsága valaha mind kubikos volt!

A régi kubikosok többsége azonban ma sem szeret a földdel bíbelődni, s különféle építőipari munkákra szóródik szét az egész országban (24. a)—b) kép). Ez az időszak hallatlan munkakonjunktúrát teremtett meg, amelyet kubikosaink igyekeznek maximálisan kihasználni. A legtöbb az út-, vasútépítések és a nagyobb építkezések (Dunapentele, Inota, Kazincbarcika, Várpalota, Budapest

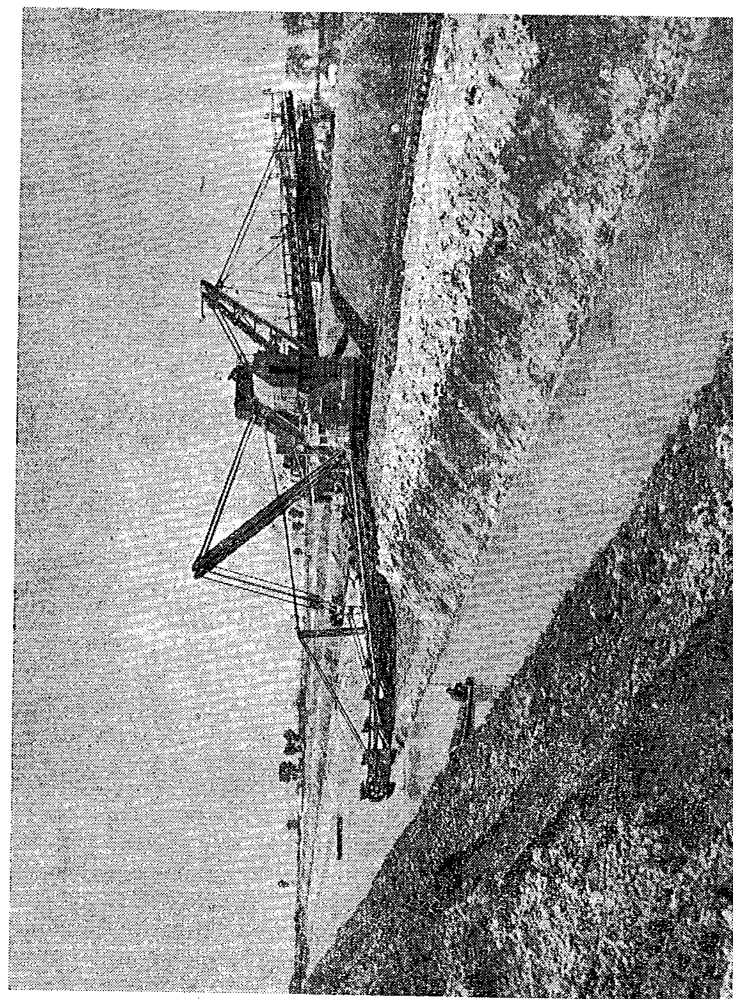
b) *Kőhordás a Berentei Erőműnél.*

stb.) különféle földmunkálatain található, de a hagyományos kubikmunkákat is folytatják. Manapság a kubikoskorosztályok nagyfokú „elöregedését" figyelhetjük meg: az átlagos életkor 40—50 év között van, de majdnem ugyanannyi a még ennél is idősebb kubikosok száma. Utánpótlás nincs, alig minden tizedik-huszadik családbeli fiú megy kubikmunkára. A fiatalság rohamosan szakmunkássá válik, elsősorban az építőiparba áramlanak, de

25. kép: a) *Az exkavátor rakodik. Dunapentele.*

sokan kerülnek bányákba, üzemekbe is. Mivel a kétkézi munkát végzők csökkenése gyorsabb, mint a földmunkák gépesítése, sok helyen munkáshiány áll be. Ennek kettős következménye van: egyrészt az igazi kubikosok valósággal válogathatnak a sokféle kínálkozó munkaalkalom között, másrészt az egyebünnen kiszorult, nem szakképzett földmunkások (elsősorban a parasztok) özönlik el az ilyen munkahelyeket. A hivatásos kubikosok állandó munkahelyváltoztatását csak nagynehezen sikerült megfékezni, a különféle segédmunkások csökkentebb teljesítményét és minőségileg silányabb munkáját pedig a szakképzett kubikosoknak

b) *Sinen járó vedersoros nagykotró a Keleti Főcsatornán. [Teljesítménye napi 3000 köbm.]*

kell kiegyenlíteni: a *falusiak* durvább tömegmunkája után a hivatásos kubikosok jobbára csak a finomabb földmunkákat (tükörvágás, rézsűnyesés) végzik. De ugyanez a helyzet a gépesítéssel is: a nagyobb vállalatok a tömegben fejtett földmunkákat fokozatosan gépesítik. Egyre több kotrógépet, sáncolót, földmarkolót, exkavátort, földgyalut és dömpert alkalmaznak (25. a)-b). kép). A kordésokat államosították, s ahol régen talicskás munkát végeztek, ma vagy géppel vagy kordékkal dolgoznak. (A kubikosok a kordét *szőrös dömper*nek hívják tréfából.) A kubikolás egyre inkább minőségi munkává válik, maguk a kubikosok pedig építőipari szakmunkásokká. A régi, hagyományos módszereket ma már csak elszórt vidéki út- és csatornamunkákon találjuk meg, ahol többnyire egy-két kubikosbrigád dolgozik.

A kubikos tömegeknek nem volt ismeretlen az új munkamód és munkastílus: a bandák átalakultak *brigád*okká, de e kettő nem egészen ugyanaz! Nagyobb építkezéseknél ún. *komplex brigád*okat alakítottak, amelyekbe bekerült kubikos *is*. Az ilyenek létszáma nagyobb, s a különféle építőipari munkákat egyidejűleg össze kell hangolniok, a kubikolás csak egy a többi között. Máshelyt a földmunkákat végző brigádok feltöltődtek *falusi*akkal, deklasszált elemekkel. Ezt azonban nem szerették, mert csökkentette keresetüket és hovatovább vagy vezetői lettek az ilyen brigádoknak, vagy pedig különváltak. Ahol csak lehetett, kubikosokból álló brigádok alakultak, de ezekben már nem teljes érvényű az egy helyről való származás elve!

Az új brigádok az 1950-es évek előtt több tucat főből állottak, azóta azonban ismét lecsökkentek 10—20 főre. Ez a legkedvezőbb létszám mindmáig a munka ellenőrzésére, a teljesítmény és a bér fokozására. A brigád vezetése ma megosztott: a régi, egyetlen bandagazdával szemben most a *brigádvezető* a szakmai felelős, mellette van még egy *bizalmi*, aki a szociális és bérkérdéseket intézi. A brigádvezető feltétlenül kubikos, a bizalmi azonban nem mindig. Ennek rendszerint a teljesítmény vallja kárát, mert ha a kubikosok a bizalmit nem érzik teljesen magukénak, sok a vita, a munkamegszakítás és az ellentét. Ahol teljes az egység, éppen ellenkezőleg: kitűnő a munka is. Az ilyen kubikosbrigádok a megszorított normák ellenére is kifogyhatatlanok az újításokban, teljesítményük páratlan: állandóan 150—200 % között dolgoznak, s egy 10—20 főnyi csoportban minden második-harmadik-negyedik kubikos élmunkás vagy sztahanovista! Az ilyen brigádok ma is állandóbbak és megbízhatóbbak, mint a többiek.

A kubikmunka 12 év alatt sok bérrendezésen ment át, de általában a talajkategóriák képezik az alapot: „A norma attól

függ, milyen a föld — mondják a mai kubikosok —. Mert osztályozva van: a lazábbnak nehezebb a normája, a kötöttnek enyhébb. Aztán meg a sásos, gyökeres, vizes, tapadós talajnak mindnek más-más a normája"[139]. Kiszámítása rendkívül nehéz, mert a távolság, mélység, az előkészítő, kisegítő és befejező munkálatok mind-mind külön elbírálás alá esnek és folyton változnak is. A sokféle pótlék, túlóradíj és egyebek is nehezítik az áttekintést. Az utóbbi tíz évben az átlagos kereset 1000—2000 Ft között mozgott, amely a megélhetést nagyjából biztosította. A kubikosok is hangoztatták azonban, hogy a normák „feszítése" előtte járt a gépesítésnek, a vásárlóértékre átszámítva, 1948 óta csökkent a keresetük. A sokféle kedvezmény pótolta ugyan a kiesést, de a kubikosoknak is a *kézhez kapott* pénzmennyiség a legfőbb mérték. Jellemző, hogy egy rigmusszerű mai dalukban (amely azért is érdekes, mivel *egyetlen* új alkotásuk) éppen a bérkérdést panaszolják, s a normást csipkedik meg:

Kubikosok brigádokra vannak osztva.
De kevés píz jön az első dekádba!
A normásunk rossz példát vesz alapul,
Ezér a mi píztárcánk is lelapul![140]

Nemcsak a munka, hanem a kubikosok élete is eléggé átalakult. Az öntudatosabb, mozgékonyabb elemek előtt szélesre tárultak a felemelkedés kapui: szinte nincs olyan állami, párt- vagy tömegszervezeti funkció, ahol kubikosokat ne találnánk. Gyermekeiket szinte mindnyájan iskoláztatják. A fizikai munkán maradt kubikostömegek foglalkoztatottsága egész évre biztosítva van, csak a törvényes szabadságot veszik ki. Jelentős számban igénybe veszik a kedvezményes üdültetés, gyógykezeltetés lehetőségeit is. A nyugdíj, ill. öregségi, rokkantsági stb. segélyezés összehasonlíthatatlanul jobb, mint a múltban volt, de korántsem megoldott.

Munkaidejük heti 48 óra. Napi egy óra ebédidejük felét fizeti a vállalat. Ha a 48 órát 5 nap alatt ledolgozzák, két napot tölthetnek otthonukban, vagy szabad idejüket másra fordítják. Mivel minden túlórát fizetni kell, sokan így pótolják keresetüket. A hazautazók különféle kedvezményekben részesülnek, ezeket azonban az 1950-es évek óta meglehetősen csökkentették, ami heves ellenkezést váltott ki a vándormunkásokból. Manapság igen nehéz másoktól megkülönböztetni a kézi- vagy aktatáskával utazgató kubikosokat.

139 Ari K.: id. hely.
140 Hagyó Mihály 78 é. Békés 1953. Csukás I. gyűjt.

A nagyobb vállalatok különféle munkaruhákat és szerszámot is biztosítanak. Amennyire igénybe veszik a munkaruhát, annyira nem szeretik a vállalati szerszámokat: nehezebb velük a munka, és nem is nagyon kímélik őket. Talán jobb volna a szerszámhasználatért pótdíjat fizetni, s beszerzését, gondozását a kubikosokra bízni.

Távoli munkákon az elszállásolás kérdése eléggé rendezett: vagy megtérítik nekik a lakbért, vagy a nagyobb munkahelyeken tömegszállásokat építenek, ahol ágy és ágynemű várja esténkint a pihenésre térő dolgozókat. A fűtés, világítás, mosatás és egyéb költségek a vállalatokat terhelik, s lehetőség szerint mosdókat, zuhanyozókat is szerelnek fel. Ilyen helyeken biztosítják az üzemi étkeztetést is: a reggeli és a vacsora munka előtt, ill. munka után van, az ebédidő egy óra. Az üzemi kosztot főként azok veszik igénybe, akiknek nincs földjük és nem hízlaltak disznót, egyébként a régi módon étkeznek. De akik az üzemi konyhákat látogatják is, a reggeli és ebéd mellett esténkint megfőzik szokott ételeiket, mert a tömegkosztot nem szeretik és nem is tartják kielégítőnek.

A lakóhelyen és a nagyobb munkahelyeken gondoskodnak művelésükről és szórakoztatásukról is: hangos híradó (néha túlságosan is hangos!), rádió, színház, mozi vonja el a tömegeket a kocsmától és a kártyázástól, amelyet különben el is tiltottak. Emiatt és a gyakoribb hazalátogatások következtében valóban csökkent a kocsmázás és a hazárdjátékok szerepe. Mindenütt hozzájuthatnak jó könyvekhez is, rendszeresen olvassák a napi sajtót. Egy Dunapentelén dolgozó csongrádi kubikos a következőképp jellemzi a helyzetet: „Szól a mikrofon a munkahelyënn. Budapesti vagy pentelei műsort adnak. Gyünnek vándorszínészëk, artisták. Majdnem mindën este van ott valami: mozielőadás, színdarab, táncestély, szabad pártnap és üzemi értekëzlet. Újságot járatunk, könyvet olvasunk, van sakkszoba. Nincs kitéve az embër annak, hogy hajtsa agyon magát!”[141]

[141] Eke István 42 é. Csongrád-Dunapentele 1952. Saját gyűjt.

VI.
BEFEJEZÉS

Közép-Európa egykor hatalmas károkat okozó folyói gátak közé vannak szorítva, új mederben hömpölyögnek; csatornák, utak és vasutak erezete hálózza be hazánk egész területét; különféle halastavak, mesterséges medencék létesültek; az Országház pompás épülete ékíti a Duna partját; forgalmas pályaudvarok, hidak, átjárók létesültek; a régi vízjárta legelők, rétek és mocsarak helyén szántóföldi művelés folyik; a Duna-Tisza közi homokot sikerült megkötni. Magyarország térképe megváltozott, s mindez javarészt a magyar kubikosok verejtékes munkájának köszönhető. És fáradhatatlanul építenek tovább: amilyen következetesen segítettek a kapitalizmus sírját megásni, olyan öntudattal és szorgalommal alakítják, javítják új életüket is. Az új gátak, új utak, új hidak és a gombamódra szaporodó új építkezések pionírjai ma is.

Alkotásaiknak sora szinte elszámlálhatatlan. Nincs az országnak egyetlen pontja, ahol meg ne fordultak volna, de nincs az az előremutató, haladó mozgalom sem, amelyben tevékeny részt ne vállaltak volna. Bármerre járjunk hazánkban, közelmúltunk bármely eseményére tekintsünk is vissza, mindenütt ott van az ő kezük nyoma: a történelmet, a társadalmat és a természetet formáló egyszerű embereké.

VII. A KÉPEK JEGYZÉKE

1. kép: HERMAN OTTÓ vázlata után készült fametszet = Magyar művelődéstörténet, V. Bp. é. n. 197. l.
2. kép: ZALOTAY ELEMÉR terve alapján rajzolta Cs. KATONA IMRE.
3. kép: *Magy. Foto*, KÜ 12.735.
4. kép: KULINYI ZSIGMOND: Szeged új kora. Uo, 1901. 242. l.
5. kép: *Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képben* VII., Magyarország II. Bp. 1891. 65. l.
6. kép: *Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képben* VII., Magyarország II. Bp. 1891. 469. l.
7. kép: MÜLLER MIKLÓS felv. = ORTUTAY GYULA: Parasztságunk élete. Bp. [1937.]
8. kép: *Magy. Foto* J. 3317/23.
9. kép: *Magy. Foto* FF 2618/9.
10. kép: HERMAN OTTÓ rajza [= Magy. Nyelv, 1 : 280. l.] után Cs. KATONA I.
11. kép: VÁRHELYI JENŐ felv.
12. kép: VÁRHELYI J. felv.
13. kép: a)-b) SZABÓ MÁTYÁS felvételei.
14. kép: *Magy. Foto* J 21.024/3.
15. kép: TARY LÁSZLÓ felv.
16. kép: a) *Magy. Foto* FF 6713/15. b) *Magy. Foto* Ny 7213/19. c) MÜLLER MIKLÓS—ORTUTAY GY.: Parasztságunk élete. Bp. [1937.]
17. kép: TARY L. felv.
18. kép: FILEP ANTAL felv.
19. kép: TÜLKÖS MIHÁLY mindszenti kubikos tulajd.
20. kép: *Magy. Foto* He 2293/543.
21. kép: *Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képben* VII., Magyarország II. Bp. 1891. 504. l.
22. kép: TARY L. felv.
23. kép: Cs. KATONA I. rajzai.
24. kép: a) *Magy. Foto* 1820/3. b) *Magy. Foto* He 2280/61.
25. kép: a) *Magy. Foto* Ka 619/20. b) *Magy. Foto* He 2293/444.

A 17. századi szerszámokat ábrázoló szegélydíszek Cs. KATONA I. rajzai. A reprodukciók egy részét BARABÁS JENŐ, KASZALA LÁSZLÓ, K. KOVÁCS LÁSZLÓ és KRIZSÁN LÁSZLÓ készítették. Szívességüket ezúton is köszönöm.

VIII. AZ ADATKÖZLŐK NÉVSORA

[A felsorolás a nevet, életkort és a foglalkozást is tartalmazza az esetben, ha nem kubikosról van szó vagy időközben megváltozott; ezenkívül a gyűjtés helyét és időpontját jelölöm meg, a kiegészítő gyűjtés időpontját zárójelben adom. Mindnyájuknak hálás köszönetet mondok szívességükért.]

1. *Bajomi Nagy Ferenc* 75, Szentes, 1952.
2. *Balázs János* 55, Mindszent, 1950.
3. *Bálint József* 73, Szeged, 1955.
4. *Bartucz András* 75, Szentes, 1952.
5. *Bartucz Rókus* kb. 64, Csongrád, 1951.
6. *Bartucz Rókusné* kb. 61, Csongrád, 1951.
7. *Benes Gyula* 77 mérnök, Hódmezővásárhely, 1952.
8. *Bodrogi János* 55 műszaki segédtiszt, Hódmezővásárhely, 1952.
9. *Borsi János* kb. 76 iparos, Hódmezővásárhely, 1951.
10. *Boza Márton* 79, Csongrád, 1952. [1953].
11. *Boza Mártonné* kb. 70, Csongrád, 1952.
12. *Bugyi Lajos* 42, Csongrád, 1952.
13. *Csendes István* 81, Mindszent, 1950.
14. *Dancsó Antal* 86, Szentes, 1952.
15. *Dékány József* 55 tisztviselő, Hódmezővásárhely, 1952.
16. *Dinnyés János* kb. 50, újságíró, Csongrád, 1956.
17. *Eke István* 42, Csongrád, 1952.
18. *Eke Pál* 57 [tisztviselő], Csongrád, 1952, [1955, 1956].
19. *Eke Pálné* kb. 52, Csongrád, 1955, [1956].
20. *Farkas Ferenc* 28 [normafelelős], Szegvár-Hódmezővásárhely, 1952.
21. *Ferencz Géza* 73 tanár, Csongrád, 1955, [1956].
22. *Fördős István* 43 műszaki tisztviselő, Csongrád, 1951.
23. *Gajdán Sándor* 71, Hódmezővásárhely, 1952.
24. *Gálffy Lajos* kb. 60 mérnök, Szentes, 1952.
25. *Gyovai Imre* 79, Csongrád, 1952.
26. *Gyöngyi Mihály* 75, Szegvár, 1953.
27. *Hajdú Lajos* 46, Csongrád, 1951.
28. *Halász-Blaskovics József* 83, Csongrád, 1952, [1953].
29. *Halász-Blaskovics Sándor* 32, Csongrád, 1952.
30. *Halász-Blaskovics Sándorné* kb. 28, Csongrád, 1952.
31. *Horváth Ferenc* 71, Szeged, 1955.
32. *Horváth György* 43, Csongrád, 1952.
33. *Jéger-Katona György* 73, Szegvár, 1953.
34. *Juhász József* 85, Csongrád, 1952.
35. *Juhász Józsefné, Samu Franciska* 68, Csongrád, 1952.

36. *Kajtár Mihály* 73, Csongrád, 1952.
37. *Kajtár Mihályné* kb. 65, Csongrád, 1952.
38. *Kapás Mária* 78, Hódmezővásárhely, 1952, [1954].
39. *Kató János* 48, Csongrád, 1951.
40. *Kiss János* iparos [tanácstitkár helyettes] kb. 50, Csongrád, 1956.
41. *Kiss Mihály* 62, Csongrád, 1952.
42. *Kispataki-Bürgés János* 62, Csongrád, 1952.
43. *Kispataki Pál* kb. 60, Csongrád, 1951.
44. *Kispataki Pálné* kb. 56, Csongrád, 1951.
45. *Kócsó László* 35 kordésgazda, Csongrád, 1952.
46. *Kovács János* 71, Mindszent, 1950.
47. *Kovács Károly* 67, Hódmezővásárhely, 1952.
48. *Kun János* 83, Szegvár, 1953.
49. *Lajos József* 41, Csongrád, 1952, [1953].
50. *Lovas Lajos* 67, Csongrád, 1952.
51. *Magyar István* 69, Szentes, 1952.
52. *Mészáros Bálint* 91, Szentes, 1953.
53. *Náfrádi György* 79, Csongrád, 1952.
54. *Náfrádi Györgyné* 74, Csongrád, 1952.
55. *Nagy Ferenc* 55, Csongrád, 1955, [1956].
56. *Nagy Sándor* 68, Hódmezővásárhely, 1951.
57. *Pálinkó Ferenc* 85, Mindszent, 1950.
58. *Pálinkó János* 82, Mindszent, 1950.
59. *Patai András* 85, Csongrád, 1952.
60. *Pitrik József* kb. 32 könyvtáros, Csongrád, 1956.
61. *Rácz-Boros István* 75, Szegvár, 1953.
62. *Rácz Sándor* kb. 63, Hódmezővásárhely, 1952.
63. *Sági Antalné, Boza Mária* kb. 40, Csongrád, 1952.
64. *Sándor Sándor* 86, Mindszent, 1950.
65. *Számel Mihály* kb. 50 [kereskedő], Szentes, 1952.
66. *Szántó Kovács Júlia* kb. 65 [tisztviselő], Hódmezővásárhely, 1951.
67. *Száraz Sándor* 70, Hódmezővásárhely, 1952.
68. *Táborosi József* 64, Csongrád, 1951.
69. *Takácsi Sándor* kb. 60 főmérnök, Hódmezővásárhely, 1952.
70. *Tóth-Kiss Lajos* 83, Mindszent, 1950.
71. *Török János* 62, Szentes, 1952.
72. *Török Sándor* 75, Szentes, 1952.
73. *Török Sándor* 80, Hódmezővásárhely, 1952.
74. *Túri István* 52, Csongrád, 1952.
75. *Ürmös István* 43, Csongrád, 1952.
76. *Varga András* 43 [bútorüzemi tisztviselő], Csongrád, 1952.
77. *Varga János* 72, Csongrád, 1952.
78. *Várhelyi Jenő* 31 mérnök, Csongrád-Hódmezővásárhely, 1952.
79. *Vígh Mihály* 77, Szentes, 1952.
80. *Viglási István* kb. 41 [DÉFOSZ járási titkár], Csongrád, 1952.
81. *Wickl Frigyes* 68 tanító, Csongrád, 1952, [1953].
82. *Zelei Antal* kb. 65 talicskakészítő, Szentes, 1952.

IX. A KUBIKOSOKRA VONATKOZÓ IRODALOM

[Csak a legfontosabb nyomtatott és kéziratos munkákat foglaltam jegyzékbe, mellőztem a műszaki és a helyismereti irodalmat, valamint a rövid, kevésbé jelentős hírlapi cikkeket is. A címekhez használhatóság kedvéért rövid megjegyzéseket is fűzök. A bibliográfia kiegészítésében PÉTER LÁSZLÓ volt segítségemre. Szívességét ezúton köszönöm.]

1. ARI KÁLMÁN: Gyulai kubikosok = *Magyar Nemzet*, 1956. okt. 13. 3. l.
   A *gyulai* kubikosok mai életének tömör összefoglalása.
2. BANNER JÁNOS: Világlátó ószentiváni magyarok. Szeged, 1922.
   A *Viharsarok* egy kis falujának vándormunkásait vizsgálja abból a szempontból, hogy milyen nagy területet jártak be életükben.
3. BARTOS NÁNDOR: Országjáró jászladányi kubikosok = *Jászkunság*, 1956. 5—6. sz. 223—226. l.
   Az alig ismert *jászsági* kubikosság életének egyik legjobb összefoglalása.
4. BOROSS LAJOS: Beszámoló a csongrádi kubikoskongresszusról. Bp. 1939. Kézirat az *Országos Néprajzi Múzeum Etnográfiai Adattárában*. Jelzés nélkül.
   Helyszíni tudósítás egy *kubikosnagygyűlésről*, amelyen elsősorban a bérkérdést, s más szociális problémákat vitattak meg.
5. BOROSS LAJOS: A békésszentandrási kubikoskutatás 1939. VI. 29. és VII. 1. között. Kézirat az *Országos Néprajzi Múzeum Etnográfiai Adattár*ában. Jelzés nélkül.
   A szerző a *békésszentandrási* duzzasztóműnél dolgozó kubikosok bér- és munkaviszonyait, táplálkozását és családi életét tanulmányozta.
6. CSERZY MIHÁLY: Kubikosok = *Kint a pusztán.* Szeged, 1899. 173—182. l.
   A kubikosok és a vállalkozók ellentétéről szóló elbeszélés.
7. CZETTLER JENŐ: Magyar mezőgazdasági szociálpolitika. Bp. 1914.
   A kötet a kubikosokra vonatkozó szociálpolitikai kérdéseket is feldolgozza.
8. DÉKÁNY MIHÁLY: A Tisza szabályozása = *Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képben* VII., Magyarország II. köt. Bp. 1891. 30—39. l.
   Más műszaki szerzőkkel ellentétben, DÉKÁNY M. foglalkozik a kubikosok munkájával is.
9. DÉRY TIBOR: Úti jegyzetek = *Csillag*, 1952. szept.
   A kubikosok szóbeli közlése alapján hasonlítja össze múltbeli és jelen életüket.
10. ECSÉRI LAJOS: A szegény ember. Közgazdasági tanulmány. Bp. 1909. [Különnyomat a *Budapesti Szemle* 392. számából.]
   A szerző *szentesi* ügyvéd volt. Kitűnően ismerte a századforduló idejének

agrárszegénységét. Életükről, munkájukról és nyomorúságukról példákkal és sok közmondással alátámasztott hiteles képet ad.

11. Ecseri Lajos: A szegény emberről. Bp. 1912. [Különnyomat a *Budapesti Szemle* 1912. évfolyamából.]
Az előző munka folytatása: a gazdasági és *kubikmunka*, az állattartás, viselet stb. kerülnek feldolgozásra.

12. Ecseri Lajos: A magyar földmíves nép munkája. Szentes, 1930.
E művében foglalkozik legbővebben a kubikosokkal, különösen értékesek a *kialakulás*ra vonatkozó adatai.

13. Erdei Ferenc: A magyar paraszttársadalom. [Bp.], évszám nélkül.
A parasztársadalmon belül elemzi a kubikosság helyzetét is.

14. Féja Géza: Viharsarok. Az Alsó-Tiszavidék népe és földje. [Bp.] évszám nélkül.
A táj kubikosságának kialakulásaival, mozgalmaival és életük válságával is foglalkozik.

15. Fejér Dénes: Útépítők = *Szabad Nép*, 1952. dec. 26. 2. l.
A *dunántúli* útépítéseknél dolgozó kubikosok szorgalmáról, újításairól ír.

16. Gesztelyi Nagy László: A mezőgazdasági munkáskérdés. Nemzetpolitikai tanulmány. Bp. 1932.
A szerző e művében foglalkozik legbővebben a kubikosok szociális kérdéseivel.

17. Herbert János: Jászárokszállás nagyközség monográfiája. Karcag, évszám nélkül.
Aránylag elég behatóan tárgyalja a kubikosok helyzetét is.

18. Hunya István: Kubikosok. [Elbeszélések.] Bp. [1950.]
Elég bő anyagot tartalmaz a kubikosok mozgalmaira, nyomorára, munkájára és életére vonatkozólag.

19. Jókai Mór: Tiszamenti élet = *Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képben* VII., Magyarország II. köt. Bp. 1891. 40—61. l.
Jókai megemlékezik a kubikosok nehéz munkájáról is.

20. Kaán Károly: Alföldi kérdések. Erdők és vizek az Alföld kérdéseiben. Bp. 1939.
Tömören összefoglalja a magyar ármentesítések történetét. Hasznos kézikönyv.

21. Kamjén István: Mihály. [Bp. 1950.]
A kubikosszármazású szerző sok értékes adattal járul hozzá osztályának megismertetéséhez.

22. Kamjén István: Emberpiac. [Bp.] 1951.
Az 1930-as válságévekben a *fővárosba* felözönlő kubikosok nyomoráról, politikai szervezkedéséről ír.

23. Kamjén István: Szakad a part. Elbeszélések. [Bp.] 1955. Sok hiteles részletet tartalmaz a kubikosok munkájáról, étkezéséről, szórakozásairól stb.

24. Katona Imre: Magyar kubikosdalok = *Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának Évkönyve az 1952—53. évre.* Kardos Tibor szerk. Bp. 1953. 358—415. l.
A kubikosdalokat önálló tanulmány keretében dolgoztam fel, ezt bő jegyzetanyag egészíti ki.

25. Katona Imre: A banda-rendszer. Bp. 1954. Kézirat.
A kubikos*bandák* életét, szervezetét, munkáját külön tanulmány keretében hasonlítom össze a mezőgazdasági bérmunkásokéval.

26. Katona Imre: A talicskahúzó kutyák. Néprajzi jegyzetek egy kubikostárgyú elbeszéléshez = *Vásárhelyi Szó*, 1956. 2. szám [febr.] 13—15. l.
Kamjén I. egyik novellájához fűzöm megjegyzéseimet, arra vonatkozólag, hogy néhány esetben emberi erő helyett kutyákkal húzatták a talicskát.

27. Katona Imre: A baráber. A kubikosok egyik típusa = *Ethnographia*, 67. [1956] 1—2. sz. 13—28. l.
A züllött csavargók típusát mutatom be egy rövid tanulmányban.

28. Katona Imre: A vándormunkások toborzása a kapitalista Magyarországon. Bp. 1956. Kézirat.
A mezőgazdasági és építőipari bérmunkások munkaszerzésének különféle módjait veszem vizsgálóra.

29. Katona Imre: A „csikó". A kubikosok talicskahúzó segédmunkása = *Ethnographia*, 68. [1957]. 1—2. sz. Sajtó alatt.
Az emberi erővel történt talicskavontatást dolgozom fel.

30. Katona Imre: A Csongrád megyei kubikosság műszaki és tájszókincse. Bp. 1957. Kézirat.
A kb. félezernyi szakkifejezést sok példamondattal illusztrálva állítottam össze nyelvészeti szempontból.

31. Kiss János, ifj.: A kubikosok élete = *Magyar Szemle*, 10. [1930]. 4. sz. [dec.] 402—405. l.
Rövid, általános érdekű összefoglalás.

32. Kiss Lajos: A kubikos = *A szegény ember élete.* [Bp.] évsz. nélkül 113—128. l. Új kiadása: *A szegény emberek élete.* Bp. 1955. 123—137. l.
Kossuth-díjas néprajztudósunk kitűnő összefoglalása a kubikosok életéről. Mindmáig ez volt a legrészletesebb leírás.

33. Kvassay Jenő: A kubikos = *Vasárnapi Ujság*, 26. [1879.] 4. sz. [jan. 26.] 57—58. l.
Kiss L. művének megjelenéséig ez volt a legjobb összefoglalás, amelyből évtizedeken át idézgettek.

34. *k. k.*: A homokos csikó = *Szegedi Napló*, 1913. 10. sz. [máj. 7.] 5. l.
Az önállóan kereső talicskahúzó gyermekekről szóló rövid tudósítás. Bálint Sándor hívta fel rá a figyelmemet; szívességét köszönöm.

35. Mikszáth Kálmán: Szeged = *Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képben* VII., Magyarország II. köt. Bp. 1891. 481—504. l.
Szól néhány szót a *szegedi* kubikosokról is.

36. Milotay István: Az ismeretlen Magyarország. Bp. [1930]
Több színes tudósítás foglalkozott a válságba jutott kubikosság életével is. A szerző szélsőjobboldali beállítottságú.

37. Móricz Zsigmond: A kis fecskék táplálják a családot. = *Fegyver*, 1935. 1. sz. [*Széchenyi Könyvtár Kézirattára*, 17.558. sz.]
A válság mélypontján Móricz Zs. meglátogatta a *szentesi* kubikosokat is és több tudósítást írt róluk. Ebben a kenyérkereső gyermekek megdöbbentő helyzetét tárja fel.

38. Móricz Zsigmond: A kubikos = *Gyalogolni jó.* [Bp.] 1952. 235—238. l.
E tudósítás is 1935-ből való *Szentesről.* Egy sokgyermekes, nyomorgó bandagazdáról szól.

39. Nagy Imre: Munkásmozgalom és „agrárszocializmus" a XIX. század végén Magyarországon. A központi pártiskola agrárpolitikai tanfolyamán 1949 júliusában tartott előadás. Bp. 1950.
Elvi szempontból jelentős: kijelöli az agrármozgalmak helyét a magyar munkásmozgalmak történetében.

40. Nagy Sándor, ifj.: A szocializmus keletkezése Hódmezővásárhelyen. I. köt. 1. kiad. Hódmezővásárhely, 1924.
A szerző az 1890-es évektől tárgyalja a Szántó Kovács-féle mozgalom kialakulását. Sok életszerű kubikos-adatot is feldolgoz.

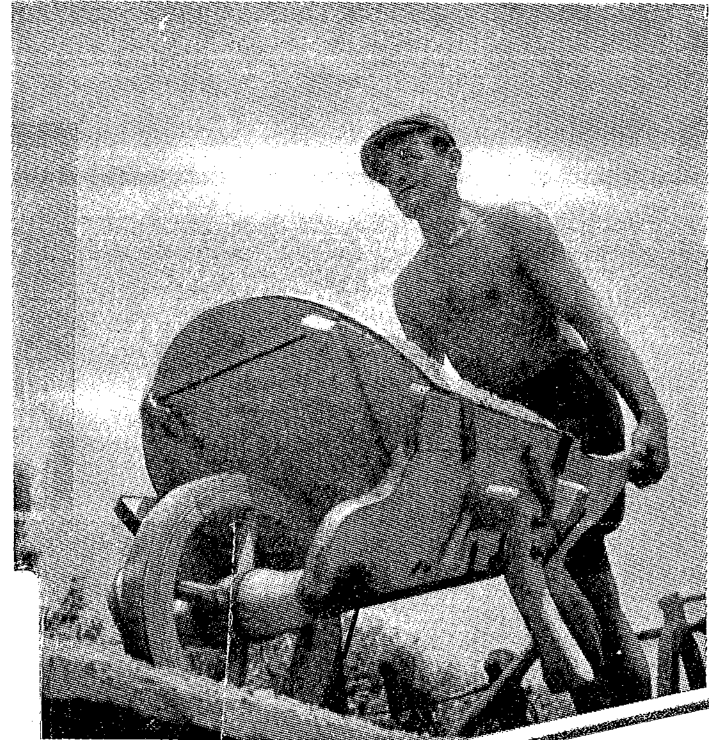
41. OLÁH GYÖRGY: Három millió koldus. Miskolc, 1928.
A jobboldali beállítottságú szerző megdöbbentő képet fest a munkanélküliségről, a *vásárhelyi* emberpiacról stb.
42. OLÁH LÁSZLÓ: Tekintélyes emberek. Elbeszélések. Bp. 1952.
A *csongrádi*, kubikos-származású szerző néhány elbeszélésében értékes adatokat találunk.
43. OLÁH MIHÁLY: A kubikos néposztály kialakulása és életsorsa. Pécs, 1936. [Földmunkásszövetkezetek Könyvtára, 9. sz.]
Egy írói készségű kubikos ismerteti a kubikosság történetét, életét. KVASSAY J. és KISS L. műve mellett ez az egyik legfontosabb.
44. ORTUTAY GYULA: Parasztságunk élete. Bp. [1937.]
Általános szempontjai figyelemre méltók, a kubikos pl. beletartozik az ORTUTAY GY. által felállított „lázadó paraszt"-i kategóriába.
45. RADÓ ISTVÁN: Kubikosok = *Magyar Nemzet*, 1954. aug. 15.
Rövid párhuzamot von a kubikosok múltbeli és jelen helyzete közt.
46. SÁGHY GÉZA: A földmunkások helyzete, különös tekintettel Csongrád vármegyére. Doktori értekezés. Bp. 1933. Kézirat.
Ez a legbővebb kubikos-vonatkozású szakmunka: foglalkozik a kubikosok életével, társadalmi helyzetével, szociális problémáikkal. Legrészletesebben a vonatkozó rendeleteket tárgyalja, valamint az *olaszországi* földmunkásszövetkezetek eredményeit. A négy legfontosabb munka között a helye.
47. SCHMIDT ELEK: A kubikosok sorsa = *Budapesti Hírlap*, 51. [1931] 55. sz. [márc. 8.] 26. l.
Rövid tudósítás és javaslat a kubikosok válságos helyzetével kapcsolatban.
48. SIMON PÉTER: A századforduló földmunkás- és szegényparasztmozgalmai. 1891—1907. Bp. 1953.
A szerző tárgyalja a kubikosságnak az agrármozgalmakban játszott jelentős szerepét is. Elvi szempontból ez a legfontosabb agrármozgalmakra vonatkozó tanulmány.
49. STEUER GYÖRGY: 12 év a munkásügy szolgálatában. Beszámoló a földmunkások vállalkozó szövetkezeteinek működéséről. 1922—1934. Pécs, 1935. [Földmunkásszövetkezetek Könyvtára, 8. sz.]
A szerző a *Földmunkásszövetkezet* elnöke volt. Másfélévtized alatt számos tanulmányt írt a kubikoskérdésről. Ez a munka tartalmaz a legtöbb kubikos-vonatkozású adatot, különösen értékesek a kultúrmérnökök jellemzései a kubikosokról.
50. STEUER GYÖRGY: Munkásgyermekeink orvosi vizsgálatáról. Pécs, 1937. [Földmunkásszövetkezetek Könyvtára, 13. sz.]
A *Szövetkezet* orvosokkal felmérette a nyomorgó kubikos-családok gyermekeinek egészségi állapotát. A megdöbbentő képet elég híven, tárgyilagosan foglalják össze.
51. SZABADOS MIHÁLY: A kubikosok munkabérkérdése = *Magyar Gazdák Szemléje*, 1935. 543—549. l.
A kubikos-származású szerző szintén több tanulmányban foglalkozott osztályostársainak helyzetével. Itt a legkisebb munkabér kérdéseit vizsgálja.
52. SZABADOS MIHÁLY: Földmunkáskérdés, munkástelepítés, munkaalkalmak. Pécs, 1936. [Földmunkásszövetkezetek Könyvtára, 10.]
KISS L., KVASSAY J., OLÁH M. és SÁGHY G. munkája mellett ez az egyik legfontosabb mű, amely részletesen feldolgozza a kubikosok szociográfiáját.

53. SZABÓ PÁL: Talpalatnyi föld. Regény. 3. kiad. [Bp.] 1951.
A regényben a vándor- és a helyben dolgozó földmunkásokról több értékes részlet található.
54. SZEBERÉNYI LAJOS ZSIGMOND: A parasztok helyzete Magyarországon. Szocziális tanulmány, különös tekintettel „az alföldi munkásmozgalomra és kivándorlásra". Bp. 1907.
A *Békés megyei* kubikosokról is ír néhány szót.
55. SZEBERÉNYI LAJOS ZS[IGMOND]: Tömegmozgalmak az alföldi parasztvárosokban. Bp. 1913.
A századforduló idejének agrármozgalmait dolgozza fel, kitér a kubikosok szerepére is.
56. TAKÁCS JÓZSEF: A földmunkásmozgalom története. Bp. 1926.
A *szociáldemokrata* vezetés alatt állt *Földmunkásszövetség* történetét tárgyalja, amelynek tagsága többnyire kubikosokból került ki.
57. TÖMÖRKÉNY ISTVÁN: A kubikos = *Szegedi Híradó*, 1886. aug. 6.
TÖMÖRKÉNY I. minden kubikos-vonatkozású novellája néprajzi és művészi hitelű egyúttal. Ez az egyik legkorábbi. A kubikosok egy kegyetlen *tréfá*járól szól: gyanútlan vándorokat kötnek ki a Tisza parti fákhoz a szúnyogok martalékául.
58. TÖMÖRKÉNY ISTVÁN: A kétkézi munkás. A mi „szocialistá"-ink. 1. A muszka császár. 2. A kubikos. = *Szegedi Napló*, 1891. júl. 10.
A kubikosok *ivás*áról és a *bubanevelés*ről ír.
59. TÖMÖRKÉNY ISTVÁN: Parti hely = *Vizenjárók és kétkézi munkások*. Szeged, 1902. 49—56. l.
Az ún. *homokos csikó*król is említést tesz.
60. TÖMÖRKÉNY ISTVÁN: Kétkézi munkások = *Vizenjárók és kétkézi munkások* Szeged, 1902. 81—90. l.
A kubikosok *árvizi munká*járól, a *bubanevelés*ről stb. is ír.
61. TÖMÖRKÉNY ISTVÁN: Munkások = *Förgeteg János mint közerő és más elbeszélések*. Bp. 1905.
Szóról szóra megegyezik az előző novellával.
62. TÖMÖRKÉNY ISTVÁN: Baráberok = *Napos tájak*. Bp. 1908. 83—91. l.
E csavargó, züllött *társadalmi típus* kitűnő jellemzése.
63. TÖMÖRKÉNY ISTVÁN: Péter tanul = *Napos tájak*. Bp. 1908. 119—127. l.
A talicskahúzó *csikók* [gyermekek] típusát mutatja be.
64. TÖMÖRKÉNY ISTVÁN: Kubikos-út = *Homokos világ*. Bp. 1910. 166—173.
A kubikosok *vándorlás*áról szól.
65. TÖMÖRKÉNY ISTVÁN: Figuracsinálók = *Ne engedjük a madarat . . . és más holmik*. Bp. 1911. 199—207.
A *homokkirakó* kubikosok életéről, csalafintaságairól szól.
66. TÖMÖRKÉNY ISTVÁN: Új talicska irányában = *Egyszerű emberek*. Bp. évsz. nélk. 78—87. l.
A *talicskavásárlás* aprólékos, művészi rajza.
67. TÖRS KÁLMÁN: Küzdelem az árvíz ellen = *Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képben* VII., Magyarország II. köt. Bp. 1891. 62—72. l.
Elég részletesen foglalkozik az árvízi munkákon dolgozó kubikosokkal is.
68. T. SZERÉMI BORBÁLA [szerk.]: Magyarországi munkásdalok. Bp. 1955.
A kubikosok által ismert mozgalmi dalokat is tartalmazza bőséges jegyzetanyag kíséretében.
69. VADNAY ANDOR: A Tiszamellékről. Tanulmány az alföldi munkáskérdésről. Bp. 1900.
A szerző *Csongrád megye* főispánja volt, elfogultságát leszámítva, sok hasznos adatot dolgozott fel a korabeli kubikosokról.

70. VERES PÉTER: Számadás. [Bp. 1937.]
A szerző futólag említi ugyan a kubikosokat, de az agrárproletariátusra vonatkozó megállapításai rájuk is érvényesek.
71. VERES PÉTER: Szocializmus-nacionalizmus. Bp. 1939.
Foglalkozik a kubikosság társadalmi kérdéseivel is.
72. VERES PÉTER: Az Alföld parasztsága. 3. kiad. Bp. 1942.
Kitűnő jellemzését adja a munkás-paraszti kubikosságnak is.
73. VERES PÉTER: Pályamunkások. Elbeszélések. 2. kiad. [Bp.] 1951.
A két világháború közti kubikoséletről sok színes, értékes részletet közöl.
74. VERES PÉTER: Kubikusok = *Béke és Szabadság*, 2. [1951.] 14. sz. [júl. 15.] 12—13. l.
A szerző egyik regényrészlete: a kubikosmunkának és a bandaéletnek nagyszerű leírása.
75. VERES PÉTER: Három nemzedék. I. Szolgaság. Bp. é. n.
Több elszórt kubikos-vonatkozású adatot is tartalmaz.
76. ZALOTAY ELEMÉR: A bandagazda. Szentes, 1951. Kézirat.
Rövid leírás a *bandagazdák* szerepéről, különböző típusairól.
77. ZALOTAY ELEMÉR: Figurák. Szentes, 1951. Kézirat.
A *kártyacsozë* rövid jellemzését adja.
78. ZALOTAY ELEMÉR: A földmunka. Szentes, 1951. Kézirat.
Más szerzők eredményei alapján összehasonlítja és történetileg kifejti a *kubikmunka* természetét.
79. ZALOTAY ELEMÉR: Kubikosok egymás közt. Szentes, 1951. Kézirat.
Az előzőknél eredetibb néprajzi leírás a kubikosok *húsvéti* és egyéb *szokás*airól.
80. ZALOTAY ELEMÉR: Pillanatfelvételek a kubikosok életéből. Szentes, 1951. Kézirat.
A kubikos-*viselet*et és a *bál*okat tárgyalja. Kitűnő leírás.

TARTALOMJEGYZÉK

Ára: 4.— Ft

Katona Imre

A magyar kubikosok élete